

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

İSMET İNÖNÜ VE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI

Yüksek Lisans Tezi

Gürdal Çetinkaya

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Kenan Kırkpınar

İZMİR-2014

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İsmet İnönü ve İkinci Dünya Savaşı” adlı çalışmanın bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını, eserlerin kaynakçada gösterilenler olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla doğrularım.

.../.../2014

Gürdal Çetinkaya

ÖNSÖZ

II. Dünya Savaşı Türkiye'nin aktif bir şekilde katılmayıp savaş süresince tarafsızlığını ve bağımsızlığını korumuş olduğu önemli bir savaştır. Her ne kadar ülke olarak bu savaşa katılmasak da savaşın heyecanını her an hissetmişizdir. Tabi ki böylesine ciddi bir savaşta Türk Devlet yöneticilerinin ülkemiz için yaptıkları göz ardı edilemez. Mustafa Kemal Atatürk'ün 1938'de ki ölümünün ardından ikinci cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü Atatürk'ün izinden giderek bu önemli savaşta ciddi kararlar almış ve bu kararlarda ülkemiz adına olumlu sonuçlar doğurmuştur. Atatürk'ün “Yurtta sulh cihanda sulh” ilkesi gereğince savaş boyunca tarafsızlıktan asla ödün verilmemiştir.

Çalışmamızın ilk bölümünü “İsmet İnönü” nün hayatı oluşturmaktadır. Bu bölümde İsmet İnönü'nün hayatı üç ana başlık altında ele alınarak okuyuculara bu eşsiz devlet adamının hayatı en önemli olaylarıyla aktarılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın diğer bölümünde Türkiye'nin savaş öncesinde batılı devletlerle olan ilişkileri ele alınmış ve bu devletlerle savaş öncesinde yaşanan olaylara değinilmiştir. Hemen ardından ise İkinci Dünya Savaşı 1939 ve 1945 yıllarını kapsayan bir şekilde altı ana başlık altında ele alınmıştır.

Çalışmam süresince öncelikle bana desteğini esirgemeyen tez danışmanım Yard. Doç. Dr. Kenan Kırkpınar'a, enstitü müdürümüz Prof. Dr. Kemal Arı'ya, Doç. Dr. Kadir Karatekin'e, Araştırma Görevlisi Hakan Yaşar'a, Türkçe Öğretmeni Hakan Çildan'a, Manisa İşler Kitabevi Müdürü Uğur Özhan ve eşi Özlem Özhan'a, Gıda Mühendisi Metin Özdem'e ve bu süreçte desteklerini esirgemeyen aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Gürdal Çetinkaya

İzmir-2014

ÖZET

II. Dünya Savaşı Almanya'nın öncülüğünde kısa sürede tüm dünyayı içine alan bir savaş haline dönüşmüştür. Türkiye'nin savaş süresince uyguladığı başarılı politikalar sayesinde savaşın etkisi fazla hissedilmemiştir. Her ne kadar koruyucu önlemler alınsa da ekonomik anlamda Türkiye bu savaştan oldukça derinden etkilenmiştir. Türkiye'nin en büyük avantajı olarak bu dönemde yönetici kadro ön plana çıkmaktadır. İsmet İnönü ve arkadaşları bu zor günlerde bile sakin tavırlarıyla dünyadaki tüm devletlere karşı akılcı politikalar izleyerek Türkiye'nin böylesine önemli bir savaşta savaş dışı kalmasına gayret göstermişlerdir. Özellikle İsmet İnönü'nün uyguladığı denge politikası sayesinde Türkiye savaş esnasında hiçbir devletin yanında yer almayarak topraklarına karşı yönelebilecek her türlü saldırıya karşı önlemini bu şekilde almıştır. Savaşın bitimiyle de birlikte Türkiye yeni kurulacak dünya düzeninde yerini almayı başaracaktır.

Anahtar Kelimeler: Savaş, Türkiye, Devlet, Denge Politikası, İsmet İnönü.

ABSTRACT

During World War II, under the leadership of Germany into the world in a short time has become a battle field. Turkey applied for the duration of the war is successful thanks to the effect of the war was more image policies. Although protective measures and economic sense if Turkey is quite deeply influenced by this war. Turkey the biggest advantage of this period as the executive cadre to the fore. İsmet İnönü and his colleagues even in these difficult days with calm rational policies against States all over the world by watching Turkey out of such an important battle of the war, they strive to remain. Is applied to the balance of policy especially İsmet İnönü in Turkey during the war against the territory of any State to take place beside any attack head measures taken in this manner. The end of the war with Turkey the new world order will achieve to take place.

Key Words: War, Turkey, State, Balance Policy, İsmet İnönü.

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geen eser
A.g.m.	: Adı geen makale
A.g.t.	: Adı geen tez
Dr.	: Doktor
s.	: Sayfa
vd.	: Ve diğlerleri
Yay.	: Yayınları

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
KISALTMALAR.....	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İSMET İNÖNÜ'NÜN HAYATI	3
1.1. AİLE ÇEVRESİ VE ÖĞRENİM YILLARI.....	3
1.2. İSMET İNÖNÜ'NÜN KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ	9
1.3. İSMET İNÖNÜ DÖNEMİ SİYASİ HAYAT, İNÖNÜ'NÜN SON YILLARI VE ÖLÜMÜ	15

İKİNCİ BÖLÜM

2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE TÜRKİYE'NİN AVRUPALI DEVLETLERLE İLİŞKİLERİ	23
2.1. NAZİLERİN İKTİDARA GELİŞİ VE TÜRK-ALMAN İLİŞKİLERİ	25
2.2. TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ	31
2.3. TÜRK-İTALYAN İLİŞKİLERİ	38
2.4. TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ	47
2.5. TÜRK-FRANSIZ İLİŞKİLERİ	50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASI VE ALDIĞI ÖNLEMLER	59
3.1. BRIAND-KELLOGG PAKTI	62
3.2. TÜRKİYE'NİN MİLLETLER CEMİYETİ'NE GİRMESİ	63
3.3.. BALKAN PAKTI	67
3.4. AKDENİZ İTTİFAKI	73
3.5. MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ	74
3.6. SADABAT PAKTI	79

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. 1939 YILINDA MEYDANA GELEN GELİŞMELER	83
4.1. TÜRK-İNGİLİZ VE TÜRK-FRANSIZ ORTAK DEKLARASYONLARI (12 MAYIS 1939- 23 HAZİRAN 1939).....	83
4.2. ALMAN-SOVYET SALDIRMAZLIK PAKTI VE TÜRK-SOVYET GÖRÜŞMELERİ (23 AĞUSTOS 1939).....	88
4.3. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN BAŞLAMASI VE ALMANYA'NIN HAYAT SAHASI POLİTİKASI (1 EYLÜL 1939)	93
4.4.TÜRK-İNGİLİZ-FRANSIZ İTTİFAK ANTLAŞMASI(19 EKİM 1939)	97

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. 1940 YILINDA MEYDANA GELEN GELİŞMELER	101
5.1. BALKANLAR VE TÜRKİYE'NİN DURUMU.....	101
5.2. İTALYA'NIN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA GİRMESİ VE TÜRKİYE'NİN TUTUMU	102
5.3.İTALYA'NIN YUNANİSTAN'A SALDIRMASI VE TÜRKİYE'NİN TUTUMU	104
5.4.MİLLİ KORUNMA KANUNU'NUN ÇIKARILMASI	106

ALTINCI BÖLÜM

6.1941 YILINDA MEYDANA GELEN GELİŞMELER	109
6.1. ÖDÜNÇ VERME VE KİRALAMA YASASI (11 MART 1941).....	109
6.2. TÜRK-SOVYET SALDIRMAZLIK PAKTI (25 MART 1941)	110
6.3.TÜRK-ALMAN DOSTLUK ANTLAŞMASI.....	111
(18 HAZİRAN 1941).....	111
6.4.ALMAN-SOVYET SAVAŞI (BARBAROSSA HAREKATI) (22HAZİRAN 1941).....	115
6.5.KROM MESELESİ	120

YEDİNCİ BÖLÜM

7. 1942 YILINDA MEYDANA GELEN GELİŞMELER	123
7.1.TÜRK-ALMAN İLİŞKİLERİ	123
7.2. TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ.....	124
7.3. EKONOMİK SORUNLAR VE VARLIK VERGİSİ.....	126
7.4. EKMEK KARNESİ UYGULAMASI.....	130

SEKİZİNCİ BÖLÜM

8.1943 YILINDA MEYDANA GELEN GELİŞMELER	134
8.1.CAZABLANCA KONFERANSI (14-25 OCAK 1943)	134
8.2.ADANA GÖRÜŞMELERİ (30 OCAK-1 ŞUBAT 1943)	136
8.3.TOPRAK MAHSULLERİ VERGİSİ	140
8.4. İTALYA’NIN YENİLGİSİ	141
8.5.MOSKOVA KONFERANSI (19-30 EKİM 1943)	143
8.6.BİRİNCİ KAHİRE KONFERANSI (5-6 KASIM 1943)	145
8.7.TAHRAN KONFERANSI (28 KASIM- 1 ARALIK 1943)	146
8.8.İKİNCİ KAHİRE KONFERANSI (4-6 ARALIK 1943)	146

DOKUZUNCU BÖLÜM

9.1944 YILINDA MEYDANA GELEN GELİŞMELER	149
9.1.TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ	149
9.2.MENEMENCİOĞLU’NUN İSTİFA ETMESİ	151
9.3.NORMANDİYA ÇIKARMASI VE ALMANYA İLE DİPLOMATİK İLİŞKİLERİN KESİLMESİ	153

ONUNCU BÖLÜM

10.1945 YILINDA MEYDANA GELEN GELİŞMELER	156
10.1.YALTA KONFERANSI VE ALMANYA İLE JAPONYA’YA SAVAŞ İLAN EDİLMESİ	156
10.2.SAN FRANCİSCO KONFERANSI	158
10.3.POSTDAM KONFERANSI	159
SONUÇ	162
KAYNAKÇA	166
EKLER	174

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan ateşkes antlaşmalarının en ağır olanlarından biri de Versay'dır. Bu antlaşma savaş sonucunda dünyadaki dengeleri koruyamamış ve tüm dünya yeniden çıkar çatışmaları içerisine girmiştir. Bu çıkar çatışmaları sonucunda yeniden dünyada bölünme ve kamplaşmalar başlamıştır. Bu bölünme ve kamplaşmaların başlamasına sebep olan devlet ise "Almanya" dır. Hitler Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılarak ağır bir antlaşma imzalamasının faturasını 1939 yılında yeni bir dünya savaşı çıkartarak ödetecektir. Hitler'in Almanya'yı yeniden Avrupa'nın güçlü ve itibarlı bir devleti haline getirme politikası güce ve zorlamaya dayanan bir politika içeriyordu.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde Almanya yeniden güçlü bir devlet arzusuyla tüm dünyaya meydan okuyordu. Yine bu dönemde Almanya'nın yanında kendisi gibi politikalar benimseyen İtalya'da yer alacaktır. Bu iki devlet mihver grubunun en önemli ittifakını oluşturmuşlardır. Müttefik grubunda ise Almanya ve İtalya'nın karşısında İngiltere ve Fransa yer almaktadır. Müttefik grubundaki bu iki devlet savaşın ilk başladığı zamanlarda Almanya ve İtalya'yı kendileri için bir tehdit unsuru olarak görmüyorlardı. Çünkü bu devletler mihver grubunun Rusya üzerine karşı ilerlediğini düşünüyorlardı. Fakat daha sonraları başta Almanya'nın sadece Rusya ile değil tüm Avrupa ile ilgilendiğini müttefik grubu anlamıştır. Her iki grupta Rusya'yı kendi saflarına çekmeye gayret göstermişlerdir. Savaşın ilk yıllarında Rusya mihver grubuna yakınmış gibi gözükmektedir. Fakat Almanya'nın Rusya yaptığı saldırı sonucunda Rusya'da kendisini müttefik grubunda bulmuştur.

Dünyada tüm gelişmeler meydana gelirken Türkiye'nin de benimsemiş olduğu akılcı politikalar sayesinde savaştaki durumu büyük önem arz etmektedir. Savaşan devletler çeşitli vaatlerle Türkiye'yi kendi yanına çekmek için inanılmaz gayretler göstermişlerdir. Türkiye'nin dünya üzerindeki yeri mihver ve müttefik grubu açısından son derece önemlidir. Her iki grubunda bu büyük savaşta Türkiye gibi bir müttefike çok ihtiyaçları vardı.

Türkiye'nin ise tüm dünyayı kasıp kavuran bu savaşa girmeye hiç niyeti yoktu. Türkiye her iki gruptan da farklı olarak savaş dışında kalmanın planlarını

yapıyordu. Çünkü Türkiye her iki tarafında galip gelmesini istemiyordu. İki taraftan birinin galip gelmesiyle Türkiye çok zor şartlar altında günler geçireceğini biliyordu. Bu yüzden Türkiye savaşın başından sonuna kadar “Denge Politikası” uygulayarak her iki tarafında yanında aktif olarak rol almamıştır.

Altı yıl süren ve tüm dünyada oldukça olumsuz sonuçlara sebep olan bu savaşta ülkemiz savaşın yıkıcı bütün etkilerinden Cumhurbaşkanı İsmet İnönü sayesinde uzak durmuştur. İsmet İnönü uygulamış olduğu denge politikası sayesinde ülkemizi yeniden ve daha büyük sıkıntılara sokacak olan bu savaşın dışında tutmayı başarılı bir şekilde sağlamıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İSMET İNÖNÜ'NÜN HAYATI

1.1. AİLE ÇEVRESİ VE ÖĞRENİM YILLARI

Mustafa İsmet İnönü, 24 Eylül 1884'te İzmir'de doğdu. Annesi Cevriye Bulgaristan'daki Deliorman Türklerindendi. Babası Hacı Reşit, İnönü doğduğunda İzmir adliyesinde yardımcı sorgu hakimiydi; İzmir'e Malatya'dan gelmişti. Hacı reşit daha sonra Sivas'a tayin oldu. İnönü burada önce bir mahalle okuluna, ardından da 1892 -1895 arası askeri rüşdiyeye gitti. Askeri rüşdiyedeki ilk yıllarında vasat bir öğrenciydi; hatta bir kez sınıfta kaldı¹. Bu okulda yaşamının ilk başarısızlığına uğramıştı. Son sınıfta, hesap öğretmeni Yzb. Ömer'den geçer not alamadığı için sınıfta kalmıştı. Ama bu olumsuzluk onun için büyük bir dönemeç oluşturmuştu. Ertesi yıl daha çok çalışarak bu dersten de tam not almış ve böylece güçlükleri yenmenin, olumsuzlukları olumluya çevirmenin yolunun çalışmaktan geçtiğinin bilincine varmıştı. Sonunda da henüz 12 yaşında iken Askeri Rüştiye'yi bitirdiğinde 28 Ekim 1894 tarihli diplomasına “*Aferin*” aldığı da kaydedilmişti. Kendisi bu durumu, “*Ben, istidadı (yeteneği) geç keşf olunmuş bir çocuğum. Sivas Askeri Rüştiyesi son sınıfında evvela sınıfta döndüm. Ama ondan sonra aklımı başıma topladım!*” diye açık yüreklilikle anlatmış, öğretmenini de rahmet ve minnetle anmıştı. Gerçekten de, bu “*sınıfta kalış*” tan sonra çalışmak onun için yaşamın sonuna kadar titizlikle uygulayacağı bir ilke olmuştu².

Daha sonra hem Sivas'taki askeri rüşdiyede hem de gittiği diğer okullarda İnönü hep sınıfındaki en yüksek payeleri kazandı. Sivas'taki son yılını bir sivil lisede geçiren İnönü, 1897'de, 13 yaşındayken, İstanbul'daki Topçu okuluna girdi. 1900' de bu okulu bitirmesinin ardından, Mühendishane-i Berr-i Hümayun'a kaydoldu. 1903'te sınıf birincisi olarak mezun olan İnönü, geleneklere uygun biçimde, kurmay subay olarak eğitilmek üzere seçildi. Böylece Erkan-ı Harbiye Mektebi'ne girdi ve 1906'da bu

¹ Metin Heper, **İsmet İnönü**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2008, s.11.

² Şerafettin Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003, s.14.

okulu da yine en üst dereceyle bitirdi. Daha sonra İnönü, Edirne'deki, 2. Ordu'ya kurmay yüzbaşı olarak atandı. 2. Ordu'da bulunduğu zaman süresince son askeri teknikler üzerine kurmay subaylara bir dizi konferans verdi ve Bulgarlarla bir sınır olayı konusunda yapılan görüşmelere katıldı³.

İnönü, kurmaylık öğrenimi gördüğü yıllarda arkadaşı Ali Fuad Erden ile kitap okumak ve tartışmak için Beykoz ormanlarına giderdi. Erden, bu konuyu anlattığı bir anısında İsmet Bey ile Reşit Bey arasındaki ilişkiyi şöyle anlatmaktadır: “*İsmet Beyin evi Süleymaniyede idi. Babası, güneş batmadan önce, eve dönmesini istermiş. Beykoz ormanı Süleymaniyeden iki saattti. Akşam ezanından evvel evde bulunmak için Beykozdan erken dönerdik. İsmet Bey babasından pek korkardı. Babasını tanıdım: Şehremaneti evrak mümeyyizi Reşit Efendi. İrade ve otorite sahibiydi*”. İnönü, babasını ve onunla ilişkilerini şöyle tarif eder: “*Babam Hacı Reşit Bey ahlak telakkilerinde her manası ile titiz, samimi bir müslümandı. Terbiyesi sertti. Ben Kolordu Kumandanı iken bile babamla az çok resmi idim*”⁴.

Şevket Süreyya Aydemir, İnönü'nün asker olmasının doğal bir süreç olduğunu eserinde belirtmiştir: “... Osmanlı Devleti, kendi tebası olan Türklerden yalnız vergi ve asker isterdi. Okur yazar Türklerin çocukları ya memur, ya subay olacaktı. Dört yaşındaki Mustafa İsmet'in yolu da buydu...”⁵. Aydemir, eserinde İsmet İnönü ile Mustafa Kemal Atatürk'ün öğrencilik yaptıkları yıllar hakkında da şunları söylemiştir: “... Mustafa Kemal'in daha Manastır idadisinden başlayarak, Harbiye ve Kurmay okullarındaki aktif, atılgan, hatta gizli siyasi teşkilat kurmaya, gizli yayınlar yapmaya kadar varan ve sonunda onu tevkiflere, mahkumiyetlere, sürgünlere sürükleyen mücadeleci karakterine karşılık, Mustafa İsmet'in mektep hayatı sakin ve mazbut bir çalışkanlık içinde geçmiştir. Ama Kurmay Okulunu saran havanın büsbütün dışında değildir. Namık Kemal edebiyatı ona da erişmiştir ve Kurmay Okulunu bitirdikten sonra

³ Metin Heper, a.g.e. s.11.

⁴ Bayram Peker, **İsmet İnönü'nün Başbakanlık Dönemi (1931-1937)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2005, s.5.

⁵ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C.I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973, s.24.

gönderildiği Edirne’de onu, siyasi hayatının başlangıcı bekler. Hem de gizli bir ihtilal cemiyetinin üyesi olarak...”⁶.

İsmet İnönü 31 Mart ayaklanmasını bastıran orduda görev aldıktan sonra, 1910-1913 yılları arasında Yemen İsyanı’nın bastırılması hareketına katıldı. Bu ve bundan önceki görevlerinde hudut problemleri ve asilerle yapılan anlaşmalarda başarılı hizmetleri ve mesleki özellikleriyle dikkat çekti. Birinci Dünya Savaşı sırasında Kafkas Cephesi’nde Kolordu Komutanı olarak Atatürk’le birlikte çalıştı ve yıllar süren dostlukları ile devletin geleceği hakkında ortak fikirleri geliştirdi. Suriye Cephesi’nde savaştı; Milli Mücadele sırasında Atatürk’ün en yakın silah arkadaşı olarak çalıştı⁷. Bu sırada Atatürk de, İnönü’nün oluşmasında büyük rol oynadığı 7. Ordu’nun komutanıydı. Daha sonra İnönü’nün birlikleri de bu orduya katıldı ve Atatürk’le İnönü bir kez daha yakın ilişki içinde çalıştılar. Suriye cephesinde, İnönü, İtilaf kuvvetlerinin ilerleyişi karşısında Osmanlı ordularının düzenli bir şekilde geriye çekilişini dikkate değer bir maharetle örgütledi⁸.

İsmet İnönü’nün Birinci Dünya Savaşı ile ilgili değerlendirmesi ise şöyle olmuştur⁹: *“Birinci Cihan Harbinin yarım yüzyıldan beri hazırlayan büyük devletlerin dünyayı paylaşma politikaları, bu harple sona ermemiştir. Milletler Cemiyeti’nin kurulmasında, daha ziyade galip devletlerin durumlarını ve kazançlarını korumak zihniyeti hakim olmuştur. Yeni ihtiraslar belirmiş, yeni paylaşma usulleri yaratılmıştır. Kolonilerin yeni taksimi ve manda sistemi bu cümledendir.”*

23 Nisan 1920’de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne Edirne milletvekili olarak katılan İsmet Bey, 3 Mayıs’ta İcra Vekilleri Heyeti’nde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili oldu. Albay İsmet Bey mebusluk ve bakanlık da uhdesinde kalarak Garp Cephesi Komutanlığı görevine getirildi. Kuruluş aşamasındaki düzenli ordu ile Çerkes Ethem ayaklanmasının ve iç isyanların bastırılmasında etkin rol oynadı. Ocak ve Nisan 1921’de I. ve II. İnönü savaşlarında Yunan ilerlemesini durdurdu¹⁰.

⁶ A.g.e., s.38.

⁷ Bayram Peker, a.g.t., s.9.

⁸ Metin Heper, a.g.e., s.13.

⁹ Sabahattin Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009, s.135.

¹⁰ Bayram Peker, a.g.t., ss.9-10.

Askeri açıdan büyük zafer sayılmasa da I. İnönü Savaşı siyasal açıdan önemli bir başarıydı. Çünkü düzenli ordu, ilk girdiği savaşı kazanmış ve Meclisteki kuşkuları sona erdirmişti. Bu zaferle, Anadolu'daki isyancılar düzenli orduya katılmaya başladılar. Ankara Hükümeti, artık varlığını hem İstanbul'a hem dünyaya ispat etmiş oluyordu. Avrupa o günden sonra Kemalist hareketi daha ciddiye alacaktı. Miralay İsmet, o savaşla İsmet Paşa oldu. Artık hayatı boyunca hep böyle anılacaktı¹¹.

Sakarya Meydan Savaşı ve Büyük Taarruz'dan sonra kazanılan zafer üzerine Mudanya Ateşkes toplantısında Büyük Millet Meclisi'ni temsil etti. Lozan Barış Konferansı'na Dışişleri Bakanı ve Türk heyeti başkanı olarak katıldı. Görüşmeler sırasında Ulusumuzun çıkarlarını titizlikle savunan ve koruyan İsmet İnönü, 24 Temmuz 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının ve egemenliğinin tanınmasını sağlayan Lozan Antlaşması'nı imzaladı¹².

Atatürk ve İnönü birlikte, 1921 Anayasası'nda 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanını mümkün kılan değişiklikleri hazırladılar. Böylece Cumhurbaşkanı seçilen Atatürk, İnönü'yü de Cumhuriyetin ilk başvekilliğine getirdi. İnönü, 19 Kasım 1923'te, o yılın 9 Eylül'ünde, kurulan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın başkan vekili oldu. İnönü'nün ilk başvekilliği, "sağlığının bozulması" gerekçesiyle istifa ettiği 20 Kasım 1924'e dek sürdü. Türkiye'nin doğu vilayetlerinde Şeyh Sait isyanının patlak vermesi üzerine İnönü 3 Mart 1924'te tekrar göreve çağrıldı, çünkü Başvekil Fethi Bey'in tersine, Atatürk gibi o da isyanı basit bir yerel ayaklanma değil, ulusal birliği ve Türkiye'nin egemenliğini tehdit eden bir olay olarak görüyordu. 20 Eylül 1937'de İnönü görevi bırakmak zorunda kaldı¹³. İnönü, Başbakanlıktan ayrılışını şöyle anlatır: "Hülasa, Eylül 1937 kavgası oldu. Bu kavgada haksızlık, esasında Atatürk'ündü. Tatbikatta idaresizlik ve haksızlık ikimiz arasında bana düştü. Haksızlık ona aitti şunun için: Aramızda geçen bir devlet işini sonra görüşürüz dedikten sonra, akşam masada halletmek yani gündüzden tasarladığı mülahazaları ve sebepleri imposition şeklinde karar olarak tebliğ etmek ve bu vesile ile sevmediği birkaç vekili tahkir etmek istedi. Evvela sakin idim, sükûnetle geçiştirmek istedim. Halindeki tecavüz manasının arttığını

¹¹ Can Dündar, Bülent Çaplı, **İsmet Paşa**, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s.28.

¹² Bayram Peker, **a.g.t.**, s.10.

¹³ Metin Heper, **a.g.e.**, s.16.

gördükçe sabrım tükendi. Sonra şiddetle mukabele ettim. Mukabelemin şiddeti onu sükûnete getirdi. Tasmim ettiği hadiselerde haklı olmak için sebep toplamak kararına derhal başladı Sükûnet... tariz ... hafif tahrik...

Sonra Hatay ve Nyon meselesini de söyledi. Ayrılmak kararı kısa oldu. Dil kongresi için İstanbul'a giderken trende beraber bir kahve içtik.

"Ne olacak" dedi. Ben evvela çok müteessirdim. Ağlayacak vaziyette idim. Gönlünü almayı istiyordum. "Çok mustaribim" dedim. "Bilmiyorum nasıl oldu.""Alem önünde olmasaydı" dedi, "Ne düşünürsün?" dedi. Birden uyandım. Her zamanki gibi geçmiş veya gelecek bir hadise addediyordum. Bu sual üzerine ayıldım. Teessürümü yendim. "Bir şey düşünmedim. Ne emrederseniz Öyle yaparız" dedim. "Bir fasıla verelim,"

Ben - Hay hay size müteşekkir olurum.

O - Şekli.

Ben - Hastalık.

O - Evvela izinle yapalım.

Ben - Çok iyi. Kongreden evvel mi, sonra mı?

O - Nasıl istersen, sofraya gidelim.

Ben - Çok yorgunum gedip yatayım.

O - Gizli tutalım. Kimi düşünürsün.

Ben - Mazur gör kimseyi söyleyemem.

O - Celal Bayar.

Ben - Hakikaten bana iyi tesir etti.

İstanbul'a beraber gittik. Tren de kalabalık vekiller filan var. Neşeli görünerek çıktık¹⁴.

İsmet İnönü Başbakanlıktan istifası nedeniyle Atatürk'e gönderdiği resmi yazıda şunları söylemiştir: *"Başvekaletten istifamı Yüce Huzurlarına takdim ederim. Vazife esnasında daima mazhar olduğum Yüce irşad ve müzaheretlerinize minnet ve*

¹⁴ İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973)**, C.I, Yapı Kredi Yay., (Hazırlayan: Ahmet Demirel), İstanbul 2008, ss.251-252.

şükranlarımı arz eder ve cihandeğer teveccühünüzü benden esirgememenizi, derin tazimlerle ve sarsılmaz bağlılığım ile dilerim Büyük Şefim¹⁵.”

Atatürk'ün ölümünden sonra 1938 yılında, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Türkiye'nin ikinci Cumhurbaşkanı olarak seçildi. Cumhurbaşkanlığının yanı sıra CHP Genel Başkanlığı'na da getirildi. CHP'nin 26 Aralık 1938'de toplanan I. Olağanüstü Kurultay'ında partinin “*değişmez genel başkan*”ı seçildi. Ayrıca kendisine “*Milli Şef*” sıfatı verildi. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'yi savaş felaketinin dışında tutmayı başardı. Savaştan sonra çok partili siyasi rejime geçilmesinde en büyük destek oldu¹⁶.

14 Mayıs gece yarısı Türkiye beyaz ihtilalin haberiyle sarsıldı. Devleti kuran parti, Atatürk'ün CHP'si çökmüş, çeyrek asırlık tek parti iktidarı halkın yüzde 60'ının oyuyla devrilip gitmişti. İnönü kurduğu demokrasinin ilk kurbanı olmuştu. İlk kez muhalefete düşüyorlardı. Bayrağı ezeli rakibi Celal Bayar'a devrederken en büyük yenilgisinin aslında en büyük zaferi olduğunu düşünüyordu¹⁷ İsmet İnönü oğlu Erdal İnönü'ye yazdığı 22 Mayıs 1950 tarihli mektupta duygularını şu cümlelerle dile getiriyordu:

Sevgili Erdal'ım...

Evimize taşındık, içinden hiç çıkmamış gibi bir rahatlık içindeyim. Bu mektubumu eski kütüphanemden yazıyorum... Özden, Ömer, büyükannen herkes, vaziyeti iyi ve tabii aldılar. Benim üzüntüye düşmemeliğim için bütün hünerlerini kullandılar. Hepsinin kıymeti gönlümde bir derece daha artmıştır. Seçimi fena nispette kaybettik.(...) Niçin kaybettik? İnsaflı insafsız bin bir sebebi var. Fakat en başta geleni değişiklik arzusudur. Bu da milletlerin hem masum, hem tabii bir arzularıdır. En sıkıntılı zaman kaybolmuş bir seçimden sonra geçen bir haftadır. Şimdi bu bitti. İki gün sonra yeni cumhurbaşkanı ve hükümet seçilecektir. Saat 18:30'da da ben yeni cumhurbaşkanı'nı tebrik edeceğim. Bu bir hafta çok şükür sarsıntısız geçmişti. Bu

¹⁵ İlhan Turan, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri, 1933-1938**, İsmet İnönü Vakfı Yay., Ankara, 2004, s.220.

¹⁶ Bayram Peker, **a.g.t.**, s.10.

¹⁷ Can Dündar, Bülent Çaplı, **a.g.e.**, ss.89-90.

seçim, memleket için hepimiz için şeref olmuştur. Taşındığımız adla haklı olarak iftihar edeceksiniz.

Sağ ol, var ol, canım Erdal'ım...¹⁸.

7 Mayıs hareketinden sonra Kurucu Meclis üyeliğine seçildi ve 10 Kasım 1961 tarihinde başbakanlığa atandı. 1965 yılında bu görevden ayrıldıktan sonra milletvekili olarak siyasi yaşamını sürdürdü. 1972'de Parti Genel Başkanlığı ve milletvekilliğinden istifa ederek, 25 Aralık 1973'de ölünceye kadar Anayasa gereğince Cumhuriyet Senatosu tabii üyeliği görevinde bulundu¹⁹.

1.2. İSMET İNÖNÜ'NÜN KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ

İnönü yaşamı boyunca büyük bir sorumluluk duygusu taşıdı. Önemli olup olmamasına bakmaksızın, yeni bir görevi üstlenmekte asla tereddüt etmedi. Kişinin yaptığı işi hiçbir zaman küçümsememesi gerektiğine, önemsiz bir konumda olsa bile önemli katkılarda bulunabileceğine inanıyordu. Ayrıca, eğer görev önemliyse, uygun sonucu elde etmek için hiçbir fedakarlıktan kaçınmazdı. 8 Temmuz 1929'da, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ndeki mezuniyet töreninde İnönü öğrencilere, *“Her vazifenin kutsiyeti vardır”* diyordu. Erdal İnönü'ye yazdığı 31 Mayıs 1948 tarihli mektupta, oğluna yine üniversiteye gittiğini ve görevin önemi üzerine konuştuğunu bildiriyordu. Oğluna da öğrenimini *“azim ile şevkli bir vazife duygusu ile”* sürdürmesi gerektiğini yazıyordu (18 Eylül 1948 tarihli mektup). Bir İnönü karşıtı olan yazar Füzûzan Tekil, İnönü için bir gecede elde edilmiş bir başarı ya da hak edilmemiş bir konum değil, daha çok ciddiyet, sebatlı çaba ve çalışmanın önemli olduğunu belirtmekten kendini alamamıştı²⁰.

İsmet İnönü Hatırlarını yazmış olduğu eserin başlangıcında şu cümleleri dile getirmiştir: *“Bir büyük imparatorluğun çökmekte bulunduğu kaygısı ve memleketi kurtarmak ödevinde olduğumuz düşüncesi, bizim gençlik yıllarımızın en unutulmaz hatırasıdır. Altmış sene bu hislerin heyecanları, ümitsizlikleri ve zafer günleri içinde*

¹⁸ **A.g.e.**, s.89.

¹⁹ Bayram Peker, **a.g.t.**, s.11.

²⁰ Metin Heper, **a.g.e.**, s.55.

geçmiştir. İmparatorluğun çöküşü içinde vazife yapmaya çırpınırken, hesapsız şehitler ve felakete uğrayanlar arasında, yaşayarak çıkmak gibi bir umulmadık olay başımdan geçti. Milli Mücadele, ben otuz sekiz yaşında iken zaferle bitmiştir. Bu devirden, amansız ve kudretli dış düşmanlar karşısında, kendi memleketimizi temsil yetkisi iddia edenlerin idam fermanını boynumuzda taşıyarak çıkabildik. Ümitsiz günleri unutmuş olarak, vatani yeniden kurmak ve yükseltmek azmi ile işe başlanmıştır. Yepyeni bir Türkiye'nin her sahada temellerini atmak, elimize geçen emaneti yüzakı ile yeni kuşaklara devretmek tek amacımız olmuştur”²¹.

Ayrıca İsmet İnönü çalışmanın başarıyı getireceğini de küçük yaşlarda öğrenmiştir. Şerafettin Turan'ın kaleme aldığı eserinde şöyle denilmektedir: “İsmet, Sivasta Mahalle Mektebi'ni bitirdikten sonra 1892'de oradaki Askeri Rüştîye'ye (ortaokul) girmişti. Alibaba mahallesinde oturdukları için künyesi “İsmet Efendi Alibaba”, apulet numarası da “32” olarak belirlenmişti. Bu okulda yaşamının ilk başarısızlığına uğramıştı. Son sınıfta, hesap öğretmeni Yzb. Ömer'den geçer not alamadığı için sınıfta kalmıştı. Ama bu olumsuzluk onun için büyük bir dönemeç oluşturmuştu. Ertesi yıl daha çok çalışarak bu dersten de tam not almış ve böylece güçlükleri yenmenin, olumsuzları olumluya çevirmenin yolunun çalışmaktan geçtiğinin bilincine varmıştı. Sonunda da henüz 12 yaşında iken Askeri Rüştîye'yi bitirdiğinde 28 Ekim 1894 tarihli diplomasına “Aferin” aldığı da kaydedilmişti. Kendisi bu durumu “Ben istidadı geç keşf olunmuş bir çocuğum. Sivas Askeri Rüştîyesi son sınıfında evvela sınıfta döndüm. Ama ondan sonra aklımı başıma topladım!” diye açık yüreklilikle anlatmış, öğretmenini de rahmet ve minnetle anmıştı. Gerçekten de, bu “sınıfta kalış” tan sonra çalışmak onun için yaşamın sonuna kadar titizlikle uygulayacağı bir ilke olmuştur”²².

İnönü, kendini millette adamıştı ve bu yoldan ayrılmaya da niyetli değildi. Lozan'da Türk delegasyonunun başkanı olarak bulunan İnönü hakkında Fransız diplomatları şu bilgileri vermektedir: “Türk delegasyonu başkanının katılığının yol açtığı ...sabır taşması, yine de muhataplarının ona sağlam bir saygı duymalarını engellemiyordu. Quai d'Orsay'deki "Lozan" dosyalarının içindeki binlerce yaprakta,

²¹ Sabahattin Selek, a.g.e., s.23.

²² Şerafettin Turan, a.g.e., s.14.

onunla ilgili küçümseyici ya da aşağılayıcı herhangi bir yorum aramak, boş bir gayret olur. Türkiye'nin öteki delegeleri için ise, aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Ne Rıza Nur, ne Hasan Bey, ne de delegasyona dahil olan türlü danışmanlar, Fransız gözlemcilerine, kusursuz şahsiyetler olarak görünmemişlerdir. Rıza Nur, Sovyetler Rusyası'nın oyununu oynamakla suçlanıyordu ve de hatta, Bolşevik delegasyona bilgi sızdırdığından şüpheleniliyordu; Hasan Bey, zayıf kişilikli, entipüften biri olarak kabul ediliyordu, delegasyonun diğer bazı üyeleri, etki altında kalabilir, olarak tanımlanıyor, dolayısıyla da "etkilenebilir" oldukları ima ediliyordu. Bir tek İsmet Paşa, her türlü kuşkunun üzerinde belirliyordu. Bu kendisine çizdiği yoldan asla çıkmayan bir adamdı ve Fransız delegeler, karşılarında daha esnek birinin bulunmasını tercih etseler de, bu adamın, ülkesinin çıkarlarını her türlü övgünün üzerinde bir uzak görüşlülük ve sadakat ile savunduğunu kabul etmek zorundaydılar. Fransız diplomatlarının, Lozan'da kendilerini böylesine uğraştıran kişi hakkındaki değerlendirmeleri, bundan böyle değişmeyecektir, İsmet İnönü'ye yaklaşma fırsatını bulanlar, hep onun devlet adamı olarak üstün niteliklerini, sebatkârlığını ve manevra yeteneğini bıkmadan usanmadan övüp duracaklardır²³.

İnönü yeni görevlerine vakit geçirmeksizin giderdi. Mondros Mütarekesi'nin (31 Ekim 1918) hemen ardından hastalanan İnönü hastaneye kaldırılmıştı. Hastanedeyken ona, Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'nın kendisini görmek istediğini söylediler. İnönü derhal, onu nezaret müsteşarı atamak isteyen Ahmet İzzet Paşa'nın huzuruna çıktı. Henüz iyileşmemesine ve mütarekenin imzalanmasından beri ailesini görmemiş olmasına rağmen, ertesi sabah tam vaktinde işinin başındaydı. Mart 1920'de İnönü'ye, Atatürk'ün onun Ankara'ya gelemsini istediği bildirilince, hemen paltosunu ve şapkasını giymiş, şemsiyesini ve bir harita almış ve kendisini çağırmaya gelen subayla birlikte yola çıkmıştı²⁴.

İsmet İnönü kendisine verilen her görevi büyük bir ciddiyetle yerine getirmiştir. 1920'lerin başlarında, İnönü'nün ilk başvekilliği sonrasında, bir akşam, Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde, Atatürk bir masada poker oynarken İnönü de Başvekil Fethi Okyar'la birlikte başka bir masada briç oynuyordu. Gecenin geç saatinde

²³ Bayram Peker, **a.g.t.**, ss.12-13.

²⁴ Metin Heper, **a.g.e.**, s.56.

yaverlerinden biri Atatürk'e bir telgraf getirdi. Atatürk telgrafı okudu ve yaverinden telgrafı Başvekil Okyar'a götürmesini istedi. Telgrafa çabucak göz atan Okyar, onu yavere geri vererek tekrar oyuna döndü. Ne yapacağını bilmeyen yaver, elinde telgraf, soran bakışlarla tekrar Atatürk'ün masasına yöneldi. Atatürk ona, telgrafı bu defa İnönü'ye götürmesini söyledi. İnönü telgrafı birkaç kez dikkatle okudu, aniden ayağa kalktı, kaygıyla etrafına bakındı, bir sigara aldı, kibrit arandı, sonra sigarasını yakmaktan vazgeçti, sonunda kendini topladı ve oturdu. Masadaki diğerleri gibi Atatürk de göz ucuyla İnönü'yü gözlüyordu. Sonra masasındakilere dönerek, *"İşte, iki adam arasındaki fark; Şeyh Sait ve çeteleri Şemdinli'ye gelip dayanmışlar"* dedi. İnönü ciddi ve kritik olan bir şeyi hafife almazdı. Bir keresinde *"Hayatımda beni müşkül duruma sokmamış olan bir hadise hatırlamıyorum"* diyordu²⁵.

İsmet Bey, babasının enerjisini, annesinin aklını kalıt olarak almıştır. Kardeşleri kısmen özürdürler. Kendisi de çocukluğundan beri ağır işitirdi. Fakat o, bundan pek de kırılgan değildi. *"Her şeyi ve boş sözleri duymuyorum"* derdi. İnsanların söylediklerinin çoğu boş ve anlamsız sözlerdir. Her şeyi duymamak ona, düşünmek ve kendi benliğinin derinliğini dinlemek olanağını veriyordu. Az duyması, başka duyularını güçlendirmişti: Gözleri çok keskindi ve dikkat duyusu pek gelişmişti²⁶.

İnönü'nün hayatı boyunca söylevlerinde, aldığı önemli kararlarda ve çevresiyle ilişkilerinde ön plana çıkan en önemli kişilik özelliği, meselelere dengeli yaklaşımıdır. İnönü'nün tatlı dili ve kibirden uzaklığı, birbiriyle bağlantılı üç diğer özelliğinin dışa vurumuydu: sakinliliği, tedbirliliği ve yaşamdaki her şeye karşı dengeli yaklaşımı. Sükûnetini koruyamayan birinin gerçekçi kararlar alamayacağına inanan İnönü hayatı boyunca sakin kalmaya çalıştı. Bu konuda şöyle bir izahatta bulunmuştur: *"Sıkıntılar olur. Çaresizlikler olur. Çıkar yol göremezsın. İnsan sinirli, kuşkulu, üzgün olur. Böyle zamanlarda ilk işim kendimi yatıştırmaya çalışmaktır. En önemlisi budur. Kendimi sakinleştirdikten sonra düşünür, yapılması gerekeni bulurum ve bütün gücümle onu"*

²⁵ A.g.e., ss.56-57.

²⁶ Ali Fuad Erden, **İsmet İnönü**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s.20.

yapmaya koyulurum. Bu gerçeğin kabulü ile kararın birlikte yürütülmesidir. İnsan elinde olmayan işlerin içinden başka türlü çıkamaz”²⁷.

Aydemir, İnönü’nün ihtiyatlılığını, Atatürk ile ikinci adamın karşılaştırmasını yaptıktan sonra şöyle açıklar: “Zaten, Tek Adam’la İkinci Adam’ın mizaç ve karakterleri bu noktada ayrılır. Tek Adam, ihtiras ve hayallerine sınır tanımayan atılgan, hatta kavgacı, mücadelecı, her şeyini teraziye bütünü ile koyan, doğuştan bir kumanda adamıdır. Gerçi mantık, hesaplılık, önsezi ve meşruluk bağlılığı onun vasıflarıdır. Ama bu vasıflar onun, topyekûn kendini verişinde, sadece itici kuvvetlerdir. İkinci Adam ise, kendini kolayca ve bütünü ile ortaya atmaz. Orduda ve büroda, çalışkan bir düzenleyici olarak yolunu açar. Hem o devirde, hem bütün hayatı boyunca, nelerin, nereden ve ne kadar riske edileceğini, daima bir kurmay titizliği ile hesaplamıştır. Kavga ve mücadeleyi, ancak kesin neticelerin alınacağını anladığı dönüm noktalarında kabul eder. Ama bu noktaları da, atlamamaya çalışır”²⁸.

Ş.S.Aydemir, İnönü’nün kendi içine dönük ve hiç kimseye kayıtsız şartsız angaje olmayan bir yapısı olduğunu belirtir. Böyle bir yapıya sahip insanın, ruh kapalılığı içinde donmaması ve ölmemesi için kendini yenilemesi gerektiğini dile getirir. İnönü, hayata bağlı oluşunu kendini hiç durmadan yenileyerek göstermiştir: “İnönü’nün, ilk göze çarpan karakter özelliği, kendi içine dönük ve kendi kendisi bağdaşmış bir insan oluşudur. Bu hal, en genç yaşlarından beri, toplum işlerine karışan, toplumda aktif görev ve sorumluluklar taşıyan bir insan için biraz şaşırtıcı, ve sürdürülmesi güç bir ruh halidir. Ama, İnönü’nün, daha aşağıda değineceğimiz diğer bir vasfı, yani bütün hayatı boyunca, ast ve üstlerine, kayıtsız şartsız angaje olmaması ve arada daima bir mesafe bırakması hali, onun bu ruh özelliğine dayanır”²⁹.

Sorumluluk sahibi bir insan olan İnönü ayrıca güvenilir bir insandı. Ona göre politikacının güven verici olması çok önemliydi. Politikacı, olguları nasıl gördüğünü ve ne yapıp ne yapmayacağını açıkça söylesen, halk o politikacının söylediklerinde ciddi olduğunu ve ülkenin geleceğinin ona teslim edilebileceğini düşünecekti. İnönü, siyasetin başkalarını kandırmak olduğunu düşünen bir kişinin, gerçek siyasetin ne

²⁷ Bayram Peker, **a.g.t.**, ss.15-16.

²⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **a.g.e.**, s.6.

²⁹ Bayram Peker, **a.g.t.**, s.18.

olduğunu bilmediğini savunuyordu³⁰. İnönü, uyguladığı siyasetin başarısını da dürüstlüğe bağlamaktadır: “Biz, vatandaş vazifelerinin iyi yürekle ve fedakârlıkla ifasını daima ehemmiyetli tutacağız. Biz, vatandaşlara her şeyden evvel eğer yaşı gelmiş ve askere çağrılmışsa askere gitmesi lâzımdır; eğer vergi borcu gelmiş, kendisinden mükellefiyet istiyorlarsa vergi borcunu herkesten evvel vermesini namus borcu bilmesi lâzımdır deriz. Bizim siyasetimizin, muvaffakiyetimizin temeli vazifelerin açık söylenmesidir”³¹.

Şerafettin Turan eserinde İsmet İnönü’nün doğruluğu ve dürüstlüğe önem vermesini şu şekilde anlatmıştır: “Türkiye Cumhuriyeti’nin kurumlaşmasına öncelik veren İsmet İnönü’nün kişiliğinin belirgin bir yanı da doğruluğu ve dürüstlüğü ön planda tutmasıydı. Gerçi o, yöneticiler yetiştiren bir kurum olan Siyasal Bilgiler Fakültesi’nin kuruluş yıldönümü nedeniyle 4 Aralık 1940’ta yaptığı konuşmada, “Doğruluğu artık aramızda başlıca bir meziyet saymayacak kadar ileriye” diyerek doğruluğun aslında övünülmemesi gerektiğini belirtmek istemişti. Ama her toplumda doğruluk dışı davranışlar görülmekteydi ve kendisinin de anımsattığı gibi, “eski zamanların bu memlekete bıraktığı çok fena huylar” da vardı. Bu yüzden kendisi hep doğruluktan ayrılmamaya çalışmış, gençliğe ve kendi çocuklarına da bunu öğütlemişti. 19 Mayıs 1942’de gençliğe şöyle seslenmişti: “Ümidiniz ve neşenizle büyüklerin hırslarına durgunluk ve muhakemelerine kuvvet vereceksiniz. Şaşırانların türlü ahlak hezeyanlarına karşı coşarak akan bir çağlayan gibi temiz ve şeffaf kalınız. Vatanın geniş zamanlarını ve dar zamanlarını yalnız kendi haksız zenginlikleri için marifet fırsatı sayan soysuzlara nefretle, iğrenme ile bakınız! Muhakkak biliniz ki, kötü fırsat düşünlerinin ve kötü ahlak örneklerinin yalancı mumları, umduklarından çok kısa bir zaman tütebilecekti”³².

İnönü’nün kişiliği hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Anıl Çeçen bu yorumları şöyle değerlendirmektedir: “Tarih sahnesinde bir yüzyıla yaklaşan ömrü ile çok önemli ve uzun bir yere sahip olan İsmet İnönü üzerine yazılan ve söylenenlerin çoğu gerçeği çarpıtır nitelikteydi. Var olan bir İnönü gerçeği yerine yapılan yorumlarda

³⁰ Metin Heper, **a.g.e.**, ss.53-54.

³¹ Ali Rıza Cihan, Abdullah Tekin, **Çağdaş Devlet Adamı, İsmet İnönü**, İstanbul, 1989.

³² Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s.516.

birçok İnönü kişiliği ortaya çıktı. Kimisi bu büyük öndere son Osmanlı paşası derken bazıları da son Osmanlı bürokrati ittihatçıların tarih içindeki son uzantısı deccal, halktan kopuk halka inanmayan ve de kendisini daima halkın üstünde gören lider, kendisini devletin bekçisi sayan eski bir politikacı gibi çeşitli yakıştırmalar, kimi açık kimisi de gizli olarak yapıldı. Sayın İnönü uzun ömrü boyunca bu tip suçlamalarla sürekli olarak karşılaştı ne var ki bu küçük cevapların hiç birine aldırmadan hak bildiği yolda inançla yürümesini bildi ve başardı³³.

1.3. İSMET İNÖNÜ DÖNEMİ SİYASİ HAYAT, İNÖNÜ'NÜN SON YILLARI VE ÖLÜMÜ

1924 Anayasası'nın cumhurbaşkanlarına verdiği yetkilerin sınırlı olmasına karşılık, İsmet İnönü, CHP ve meclis içindeki gücünü korumuş “*milli şef*” ve “*değişmez genel başkan*” sıfatlarıyla ülke kaderini doğrudan etkileyen kişi olmuştur. İç politika açısından burada İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı yılları ile ilgili ağırlıklı temel konu olarak II. Dünya Savaşı ve çok partili siyasi hayata geçiş çabaları önemlidir. İsmet İnönü, cumhurbaşkanı seçildiği 11 Kasım 1938 tarihinden Ocak 1939' a kadar Atatürk'ün son başbakanı olan Celal Bayar ile çalışmış ve gerek dış politika ilkeleri, gerekse ekonomik politikaları farklı olan bu iki devlet adamı 2 ay kadar bir süre devletin zirvesinde bulunan ilk iki ismi oluşturmuşlardır³⁴.

İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün ve ülkeyi yönetenlerin amacı, Türkiye'nin savaştan uzak kalmasını sağlamak olmuştur. İnönü'nün politikası savaştaki her iki tarafa da eşit mesafede olmak ve aralarındaki mücadeleden fayda sağlamaktır. Ancak İnönü'nün izlediği bu politika, savaş sonunda Türkiye'nin yalnız kalmasına sebep olmuştur. 1939-1945 arası dönemde Türk iç politikası dış dünyadan bağımsız değildir. Bu yıllarda iç-dış politikada İnönü ağırlığı hissedilir ölçüdedir. Meclis'in denetim görevini yerine getirdiğini söylemek zordur. Cumhurbaşkanı İkinci Dünya Savaşı devam ettiği süre boyunca tam bir Milli Şef gibi hareket etmiştir. Meclis ve hükümet

³³ Bayram Peker, **a.g.t.**, ss.22-23.

³⁴ Hakan Pala, **İsmet İnönü Dönemi İktisat Politikaları (1938-1950)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 2010, s.58.

hukuken vardır. Ancak, politikayı bizzat ve doğrudan doğruya İsmet İnönü idare etmektedir. İsmet İnönü, Atatürk kadar karizmatik özellikler taşımasa da Kurtuluş Savaşı yıllarındaki askeri başarıları ve CHP içindeki etkinliğiyle 1950 yılına değin ülkeyi tek başına yönetmeyi başarmış ve bu döneme damgasını vurmuştur³⁵.

İsmet Paşa'nın 19 Mayıs 1945'te savaşın sona ermesiyle ilgili olarak yaptığı konuşmada, demokrasiye geçileceğini açıklaması, çok partili siyasi hayata geçiş için en ciddi gelişme oldu. Bu gelişmeleri tamamlayan en önemli olaylardan biri şüphesiz CHP Meclis Grubu başkanlığına verilen Dörtlü Taktiridir. Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes'in imzalarının bulunduğu bu taktiridir. Bu şekilde çok partili siyasal hayata geçiş için önemli bir adım daha atılmıştır. Bu ılımlı havanın etkisiyle ilk olarak 18 Temmuz 1945'te ne iktidarın ne de muhalefetin ciddiye almadığı³⁶ Milli Kalkınma Partisi kurulmuştur. Bu sırada İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1945'teki TBMM'yi, açış konuşmasında demokrasi konusundaki kararlılığını bir kez daha belirtmesi üzerine bu yöndeki çalışmalara daha da hız verilmiştir. Bu gelişmeler sonrasında Ocak 1946'da CHP'den ayrılmış olan Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü'nün önderliğinde Demokrat Parti kurulması demokrasiye geçiş çabalarını geri dönülmez bir seviyeye getirmiştir³⁷.

1946 seçimleri beklendiği gibi sancılı geçti³⁸. İnönü başkanlığındaki CHP bütün illerde seçimlere girerken, DP henüz örgüt kuramadığı gibi 16 ilde aday gösterememişti. İçişleri Bakanı Hilmi Uran'ın TBMM'de verdiği rakamlara göre seçmen sayısı 4.490.876'sı kadın ve 4.060.673'ü erkek olmak üzere 8.851.549 olarak saptanmıştı. Seçimlerde bunlardan 6.373.543'ü oy kullanmış, böylece katılma oranı %75 olmuştu. Seçim Yasası uyarınca oylar açık olarak verilmiş, fakat sayımlar kapalı olarak yapılmıştı. 24 Temmuzda açıklanan sonuçlara göre CHP büyük çoğunluğu sağlamıştı³⁹. Bu sonuçlara göre CHP 395, DP 64, Bağımsızlar ise 6 Milletvekili çıkarabiliyorlardı.

³⁵ A.g.t., ss.57-58.

³⁶ Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, C.II, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s.559.

³⁷ Hakan Pala, a.g.t., s.62.

³⁸ Erdal Şen, **Bir Yiğit Vardı**, II. Baskı, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, 2011, s.80.

³⁹ Şerafettin Turan, a.g.e., s.293.

1946 seçimlerinden sonra kan değişikliğine gitmek isteyen İnönü, başbakanlığa Şükrü Saraçoğlu'nun yerine Recep Peker'i getirmişse de DP'nin büyümesine engel olamamıştır. Bir süre sonra bu kez Peker'in istifası sonucu 9 Eylül 1947'de Hasan Saka yeni hükümeti kurmuştur. İktidar içinde kaynamaların devam ettiği bir dönemde DP içinde de tartışmalar çıkmış ve Fevzi Çakmak önderliğindeki bir grup ılımlı parti üyesi istifa ederek, 20 Temmuz 1948'de Millet Partisi'ni kurmuşlardır. CHP cephesinde ise Peker gibi sertlik yanlısı olmayan Hasan Saka da 9 Eylül 1947'de istifasını sunmak zorunda kaldı. Saka'nın yerine bu kez Şemsettin Günaltay başbakan olmuştur. Günaltay, İsmet İnönü'nün son başbakanı olacaktır⁴⁰. 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlere 7 parti katılmıştı. CHP ile DP ülke düzeyinde seçimlere girerken, Millet Partisi 22 ilde, Milli Kalkınma Partisi İstanbul, Tekirdağ ve Çanakkale'de, Türk Sosyal Demokrat Partisi, İşçi ve Çiftçi Partisi ile Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi ise yalnızca İstanbul'da aday göstermişlerdi. Seçimde 8.905.567 seçmenden 7.916.091'i oy kullanmıştı. Böylece katılma oranı %88.88 olmuştu. Seçim yurt genelinde sakin geçmiş, ancak birkaç yerde baskı yapıldığı öne sürülmüştü. Sonuç da beklenildiği gibi Demokrat Parti'nin zaferi olmuştu⁴¹. 1950 seçimleri sonucunda DP 408, CHP 69, MP 1, Bağımsızlar ise 9 milletvekili çıkarabilmişlerdi. Milli Kalkınma Partisi ise milletvekili çıkaramamıştı.

CHP harp sonrası hamle şansını da kaybetmişti. Bu bakımdan 1945-1960 arasında CHP iktidarı DP'nin zaferine zemin hazırlamaktan başka bir şey yapmamıştı. Çünkü yeni seçimlere CHP hiçbir şey vaatmeden girmişti. Müzmin bir iktidar yorgunluğu CHP'nin ve idarecilerinin üstüne sinmişti. İşte bu şartlar içindedir ki halkın çoğunluğu, oy çoğunluğuna dayanan yeni nizamın bayrağını kaldırarak, Kahramanlar devrinin hatırasına sert bir jestle “dur” diyebilirdi. İşte Adnan Menderes'in “*bütün inkılaplardan daha önemli olan 14 Mayıs İnkılabı*” dediği kansız ihtilal buydu⁴²...

Adnan Menderes'in ve onun şahsında DP iktidarının 29 Mayıs 1950 de Büyük Millet Meclisinde dile gelişi, elbette büyük bir mana taşır. Bu Milli tarihimizde önemli bir gelişmenin önemli bir merhalesiydi. Bu hadise, Mustafa Kemallerden, İsmet

⁴⁰ Hakan Pala, **a.g.t.**, s.63.

⁴¹ Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s.308.

⁴² Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, Cilt III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968, s. 16-17.

Paşalardan sonra yeni bir neslin kürsüde karar sahibi oluşu, iktidarı ele alışı demektir. Çünkü İstiklal Savaşı başlarken Adnan Menderes, Aydında henüz 20 yaşlarını süren ve henüz yüksek tahsilini bile tamamlamaya imkan bulamamış, tüy gibi bir delikanlıydı. Ama bu kürsüde onların, silahları ve zaferleri ile taçlandıkları iktidar sözcüğünü şimdi o, halk oylarından gelen bir hakka dayanarak yaparken, onların hatıralarını da değerlendirecekti. Ve bu değerlendiriş, ya mazinin de haklarını veren, hatta o haklara tevarüs eden, onları devam ettiren normal bir zincirin halkalarından biri olarak alınacaktı. Yahut ta, bu oy çoğunluğu zaferinin sarhoşluğu, daha ilk adımda bu genç neslin temsilcilerini de saracak, bu büyük maziden kopmak hevesi, onları daha ilk adımda havada bırakacaktı. Böylece de haklarını ve geleceklerini şüpheli kılacaklardı⁴³.

Ekonomik hayatın canlanması, tarım ürünlerinin değer kazanması, din öğretimine önem verilmesi, taşranın merkez üzerindeki etkisinin görülmesi partiye oy veren kesimlerin desteğinin sürmesini sağlamıştı. NATO'ya girilmesi ve ABD desteğinin kazanılması iktidara dış siyasette itibar kazandırmıştı. Bütün bunları dikkate alan Başbakan Menderes, DP grubuna seçimlerin 2 Mayıs'ta yapılmasını önermiş, TBMM'nin 12 Mart 1954 günkü toplantısında da buna karar verilmişti. Bu arada Seçim Yasasında yapılan değişiklikle bazı aksaklıklar düzeltilmiş ve seçim tutanaklarının onaylanması TBMM'den alınıp Yüksek Seçim Kurulu'na verilmişti⁴⁴.

CHP yönetimi, DP grubunda seçim tarihinin belirtilmesi üzerine bir durum değerlendirmesi yapmak ve seçim bildirisinde yer alacak konuları saptayabilmek için 25 Şubat'ta olağanüstü bir kurultay toplamıştı. Açış konuşmasında, parti mallarının alınmasını *“yıkıcı bir darbe”* olarak niteleyen İnönü, *“Bize hayat şevkini büyük, asil ve necip (soylu) milletimizin güveni ve himayesi vermişti. Haksızlığı daima mahkum etmiş olan milletimizin manevi ilgisi kendini o derece hissettirmiştir ki, hatta iktidarın açık veya kapalı icraat ortağı ve vasıtası olan neşir organları bile haksızlığın aleyhinde görünmüşlerdir.”* Diyerek seçimlerden umutlu olduğunu belirtmişti⁴⁵.

Bu arada 1954 yılında yapılan seçimleri de DP kazanmıştır. CHP'nin meclisteki milletvekili sayısının 31'e düştüğü bu seçimlerde, DP oylarını artırmış ve oy

⁴³ A.g.e., ss.33-34.

⁴⁴ Şerafettin Turan, a.g.e., s.335.

⁴⁵ A.g.e., s.335.

oranını %57'ye yükseltmiştir. CHP ise oyların ancak %35'ni alabilmiştir. DP'nin gücünü artırması, izlenen iç ve dış politikanın toplum tarafından onaylanması anlamını taşımaktaydı. Bu nedenle DP muhalefet üzerindeki baskılarını 1954 yılından sonra daha da artırmıştır. Gazetecilere hapis ve para cezalarının verilmesi CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'in bir gün gözaltında tutulması ve daha sonraki günlerde 6 ay hapse mahkum olması iktidar-muhalefet ilişkilerini büyük bir çıkmaza doğru sürüklemiştir⁴⁶.

DP-CHP gerginliğinin hat safhaya ulaşması ve iktidarın güç kaybetmeye başlaması nedeniyle, seçimler bir yıl önceye alınarak 1957 yılında yapılmıştır. 27 Ekim 1957 Pazar günü yapılan ve çoğunluk sisteminin uygulandığı milletvekili seçimlerinde seçmen sayısı 12.077.413 olarak hesaplanmıştı. Bunlardan 9.230.814'ü oy kullanmış, böylece katılım oranı %76.43 olmuştu. Bu 1954 seçimlerine göre yaklaşık %12 bir düşüş demektir⁴⁷. 1957 seçimlerini DP kazanmışsa da, oylarında büyük bir düşüş gözlenmiştir. Öyle ki, bu seçimler sonucunda DP %48 oy oranı ile 424 milletvekili çıkarırken, CHP oy oranını %41'e yükseltmiş ve 178 milletvekilini Meclis'e sokmuştur⁴⁸.

Komşu ülke Irak'ta 14 Temmuz 1958'de darbe yapılması ve ordunun yönetime el koyması, Adnan Menderes hükümetinin kuşkuya kapılmasına yol açmış ve bu nedenle potansiyel bir tehlike olarak görülen CHP ve basın üzerindeki baskılar artmıştır. Bu kuşku DP'nin 12 Ekim 1958'de Vatan Cephesi'ni kurmasıyla yeni bir boyut kazanmış, ülkedeki siyasal kampa ve dolayısıyla da gerginlik geri dönülmez bir duruma gelmiştir. DP iktidarının sonunu hazırlayan gelişmelerin en önemlisi kuşkusuz 18 Nisan 1960'ta Tahkikat Komisyonunun kurulması olmuştur. Başta CHP olmak üzere Meclis içi ve dışı tüm muhalefeti hemen her türlü siyasi faaliyetten men etmeyi hedefleyen Tahkikat Komisyonunun kurulması, sorunları çözmediği gibi üniversite öğrencilerinin sokağa dökülmesine de neden olmuştur. 28 Nisanda İstanbul Üniversitesinde bir öğrencinin öldüğü ve çok sayıda öğrencinin yaralandığı olaylar sonunda sıkıyönetim ilan edilmişse de, olaylar Ankara'ya sıçramıştır. Böylece Türk

⁴⁶ Sedat Sav, **Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na Fiilen Girmemesinin İç ve Dış Toplumsal Etkileri ve Sonuçları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2008, s.131.

⁴⁷ Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s.360.

⁴⁸ Sedat Sav, **a.g.t.**, s.132.

Demokrasi hayatı sıkıyönetim uygulaması ile tanışmıştır. Bu tanışıklık 1990'lı yıllara kadar sürecektir. Menderes'in mecliste “*yargı yetkileri ile donatarak*” kurduğu Tahkikat Komisyonu 15 milletvekilinden oluşuyordu. Komisyon hem askeri hem de sivil yargılamaya yetkili kılınmıştır. Bu oluşumla kuvvetler ayrılığı ilkesi ihlal edilmiş oluyordu. Komisyon hem savcı hem de yargıç görevi yapacaktı. Yani hem suçlayacak hem de karar verecekti. Kararların temyizi yoktu, komisyonun verdiği hükümler kesindi. Komisyonun görevi ise “muhalafetin rejim karşıtı faaliyetlerini” araştırmaktı; CHP yargılanacak ve (büyük bir olasılıkla) kapatılacaktı. 1957 seçimlerinde DP'nin güç kaybettiği ortaya çıkmış, ufukta görülen bir seçimde büyük olasılıkla iktidarın kaybedileceği Menderes ve arkadaşlarınca öngörülmüştü. Menderes “Ben kendime sabık Başbakan dedirtmem” diyerek bu olasılığı kabul etmeye hazır olmadığını açıkça belirtmişti. Bu olasılıktan kaçmanın en kesin ve garanti yolu CHP'nin yargılanarak, kapatılması idi⁴⁹.

Görüldüğü üzere DP Türkiye’de gerçek bir demokrasinin kurucusu olabilme şansını kullanamamış çoğulcu demokrasi anlayışını “*çoğunluğun diktatörlüğü*” haline getirmiştir. Bu yanlış kuram ve anlayış günümüze kadar gelen iktidarlar tarafından yaşatılmıştır. DP'nin demokrasi karşıtı, laiklik karşıtı, kapitalist ve partizanca uygulamaları sonucu oluşan toplumsal çatışma ortamı Silahlı Kuvvetlerin yönetime ve rejime müdahalesine zemin hazırlamıştır. 21 Mayıs'ta Ankara’da Harp Okulu öğrencilerinin yapmış olduğu yürüyüşle de verilen mesajın iktidar tarafından anlaşılmamasından kısa bir süre sonra 27 Mayıs 1960'ta gerçekleştirilen bir askeri darbe sonucu DP iktidarına son verilmiştir⁵⁰.

İsmet İnönü'nün demokrasi adına söylemiş olduğu şu sözler sanki bu askeri darbenin işareti gibi algılanabilir:

“1945-46’da demokrasiye geçtiğimiz zamanlarda, ben eski arkadaşlarımdan bazılarını bilirim, bana nasihat etmişlerdir: Bizim memleket henüz yetişmemiştir. Bu rejim olmaz. Yapma bunu. Başımıza çok şeyler gelecektir, demişlerdir. Kafi gelmedi: Senin başına çok şeyler gelecektir, dediler. Dedim ki: Bunların hiç birisi benim

⁴⁹ A.g.t., ss.132-133.

⁵⁰ A.g.t., s.133.

umurumda değil. Benim başıma geleceklerin bir ehemmiyeti yoktur. Ama mesele bu halkı kendi kendini idare etmek yoluna sevk etmektir”⁵¹.

1961’in 15 Eylül günü Yüksek Adalet Divanı, 15 DP’li için idam kararı verdi. İdamlıklar arasında Cumhurbaşkanı Bayar ve Menderes de vardı. O akşam Milli Birlik Komitesi 15 idamın 3’ünü onayladı. Bayar, yaşı nedeniyle darağacından kurtulurken, Menderes, Zorlu ve Polatkan için kalemler kırıldı. Gece yarısı, Zorlu ve Polatkan asıldılar. Menderes, intihar amacıyla aldığı uyku ilaçlarının etkisiyle komadaydı. İyileşir iyileşmez darağacına götürülecekti. Berin Menderes artık bütün umutlarını yitirmişti. Eşini kurtarmak için son bir çareyi denemeye karar verdi: İnönü’ye gitti: “Paşa Hazretleri” dedi. “Onu ancak siz kurtarabilirsiniz.” İnönü, çaresizlik içinde bitap düşmüş Berin Hanım’la oğlu Aydın Menderes’i teselli etmeye çalıştı. Ancak, yapacak bir şey kalmadığını biliyordu. “Söz dinletemiyorum. Çıldırılmış vaziyetler” dedi. Gürsel’e sert bir mektup yazıp idamlara karşı çıkmış, “Bunu yaparsanız, halkla ordu arasında deva bulmaz bir kırgınlık yaratırsınız” demişti. Ayrıca o sabah Gürsel’i ve Genelkurmay Başkanı Sunay’ı bizzat ziyaret edip infazı durdurmaya çalışmıştı. Ama nafile... İhtilalin ipleri, Gürsel’in denetiminden çıkmış ve sertlik yanlısı Silahlı Kuvvetler Birliği’nin eline geçmişti. Artık gidişi durdurmaya İsmet Paşa’nın bile gücü yetmeyecekti. “Sizi ben bile kurtaramam” derken işte bunu kast etmişti. Bir dönem, bu korkunç görüntüyle noktalanıyordu⁵².

1961 Anayasasının hemen ardından nispi temsil sistemiyle seçimler yapılmış ve İnönü başkanlığındaki koalisyon hükümetleri dönemi başlamıştır. 1961 seçimlerinde CHP oyların % 36.7’sini alarak 173 milletvekili çıkarmıştı. DP’nin devamı niteliğindeki Adalet Partisi % 34.7’sini alarak 158 milletvekili, Yeni Türkiye Partisi % 13.9’unu alarak 65 milletvekili ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi de % 13.7 oy alarak 54 milletvekili çıkarmışlardı⁵³.

İsmet İnönü, 1960 sonunda çok ciddi bir kalp krizi geçirmişti. CHP “Ortanın solu” sloganıyla girdiği 1965 seçimlerinde Demirel’in AP’si karşısında ağır bir

⁵¹ Necdet Uğur, **İsmet İnönü**, 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s.64.

⁵² Can Dündar, Bülent Çaplı, **a.g.e.**, ss.98-99.

⁵³ Sedat Sav, **a.g.t.**, ss.134-135.

yenilgiye uğradı. Partinin oy oranı yüzde 30'un altına düşmüştü⁵⁴. İsmet İnönü 1966 yılında yapılan CHP kurultayında Genel Başkanlığı Bülent Ecevit'e devretmiştir. 25 Aralık 1973 günü Ankara'da hayata gözlerini yummuştur.

⁵⁴ Can Dündar, Bülent Çaplı, **a.g.e.**, ss.108-109.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE TÜRKİYE’NİN AVRUPALI DEVLETLERLE İLİŞKİLERİ

20. Yüzyıl da kendinden önceki yüzyılların kaderini paylaşarak benzer savaş süreçlerine tanıklık etti. Bölgesel ve küçük ölçekli olanları bir yana koyarsak 20. yüzyılın ilk yarısında kısa aralarla peş peşe iki büyük savaş yaşandı. Bunlardan ilki savaşlar literatüründe “Birinci Dünya Savaşı” olarak tanımlandı. Savaşa adını veren “dünya” sözcüğü, bu kez üzerinde insanların yaşadığı bir gezegeni değil, savaşın yayıldığı coğrafyanın büyüklüğünü anlatıyordu. Bu coğrafyada insanlar, ülkeler arasında bile değil, kıtalar arasında büyük bir savaşın içinde kendilerini buldular. İnsanlar dev savaş gemileriyle kıtalar ötesine, büyük okyanusları aşarak savaşımaya gittiler. Bu savaşta, o zamana kadarki savaşlara göre, en büyük paralar harcanmış, görülmemiş sayıda insan kayıpları olmuş; sanayiler ve onca zahmetle ihya edilmiş kentler ve mamur beldeler yerle bir edilmişti⁵⁵. Ancak tam da bu büyük savaştan yirmi yıl kadar sonra, yani önceki savaşla aralarında bir kuşak farkı bile oluşmadan, II. Dünya Savaşı çıktı. Birincisine tanıklık eden orta ve yaşlı kuşaklar ile ilk savaşın sonlarında dünyaya gelenler, daha gençlik dönemleri tamamlanmadan, yeni ve daha büyük bir savaşın içinde kendilerini bulmuşlardı. Onlar, her iki savaşa bakarak, örneğin savaş teknolojisinin ve ölüm makinelerinin geçen kısa süre içinde nasıl geliştiğine şahitlik ederek, karşılaştırma yapabildiler⁵⁶.

Aslında kimi tarihçilere göre I. Dünya Savaşı’ndan sonra savaş sona ermemiş sadece savaşa ara verilmişti. Geçen bu süre zarfında ise I. Dünya Savaşı’nın galip ve mağlup devletleri kendilerince bir muhasebe yaparak kazançlarını ve kaybettiklerini masaya yatırmışlardır. Bunun sonucunda ise kazanan devletler ele geçirdikleri yerleri ellerinde tutma; kaybeden devletler ise gelecekte yeniden meydana gelebilecek geniş çaplı bir Dünya Savaşı’nda kaybettikleri yerleri geri alarak yeni topraklar kazanma

⁵⁵ Alev Gözcü, “İkinci Dünya Savaşı”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 6/15, (Güz, 2007), s.370.

⁵⁶ A.g.m., s.370.

hevesi içine girdiler. I. Dünya Savaşı'ndan en fazla zararlı çıkan devletlerin başında Almanya gelmektedir. Almanya savaş sonunda imzaladığı 440 maddelik Versay Barış Antlaşması ile tam bir yıkıma uğramıştır. Mustafa Kemal Atatürk daha savaşın başlamadığı yıllarda hem Avrupa'nın durumu hakkında hem de Versay Barış Antlaşması hakkında çok önemli sözler söylemiştir. O günlerdeki Avrupa'nın vaziyeti hakkında ne düşündüğünü kendisine soran General Mc. Arthur'a Atatürk'ün cevabı şöyle olmuştur:

“Versailles Muahedesi, Birinci Dünya Savaşına sebebiyet vermiş olan amillerden hiç birini ortadan kaldırmamıştır. Tersine olarak, dünün başlıca rakipleri arasındaki uçurumu büsbütün derinleştirmiştir. Zira galip devletler mağluplara, sulh şartlarını zorla kabul ettirirlerken, bu memleketlerin etnik, geopolitik ve ekonomik özelliklerini asla göz önüne almamışlardır. Sadece husumet (düşmanlık) hislerinden ilham almışlardır. Böylelikle de, bugün içinde yaşadığımız sulh devresi, sadece mütarekeden ibaret kalmıştır. Eğer siz Amerikalılar, Avrupa işleri ile ilgilenmekten vazgeçmeyerek, Wilson'un programını uygulamakta ısrar etseydiniz, bu mütareke devresi uzar ve bir gün devamlı bir sulha varılabilirdi. Bence, dün olduğu gibi yarın da Avrupa'nın mukadderatı, Almanya'nın alacağı vaziyete bağlı bulunacaktır. Fevkalade bir dinamizme malik olan 70 milyonluk çalışkan ve disiplinli millet, üstelik milli ihtiraslarını kamçılayabilecek siyasi bir cereyana kendini kaptırdı mı, er geç Versailles Muahedesinin tasfiyesine girişecektir”⁵⁷.

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal Atatürk ileri görüşlülüğü sayesinde olacak olayları çok önceden adeta kendi yaşamışçasına çevresindekilere anlatmıştır. Gerçektende başta Almanya olmak üzere birçok Avrupalı Devlet Birinci Dünya Savaşı'nda istediklerini tam olarak elde edememiştir. Ve bunun sonucunda da savaş kaçınılmaz olmuştur. İkinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye ise sonuna kadar barış taraftarı olmuştur. Türkiye tarafından da savaşın kaçınılmaz olduğu o yıllarda net bir şekilde devlet yöneticileri tarafından görülmüştür. Türkiye hem içte hem de dışta bağımsızlığından ve güvenliğinden asla ödün vermeden çıkacak bu savaştan en az hasarla kurtulmayı istemiştir. Türkiye'nin savaş öncesinde Avrupalı Devletlerle olan

⁵⁷ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C.II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, ss.84-85.

ilişkilerini anlamak ülkemizin savaş dönemindeki politikalarını daha iyi yorumlamamıza neden olacaktır.

2.1. NAZİLERİN İKTİDARA GELİŞİ VE TÜRK-ALMAN İLİŞKİLERİ

Birinci Dünya Savaşı'nda kader birliği yapmış olan Türkiye ve Almanya bu savaştan yenik ayrılmışlardı. Türkiye'de Osmanlı İmparatorluğu artık bitme noktasına gelerek 1918 yılında tamamen tarih sahnesinden silinmiştir. Almanya ise imzalamış olduğu Versay Barış Antlaşması ile uzun yıllar zor durumda kalmıştır. Versailles, Avrupa'da oluşan sorunların temeline inip bu sorunların uzun vadeli olarak çözmek yerine kısa vadeli bir anlayışla sorunları erteleyen, hatta yeni sorunların da ortaya çıkmasına zemin hazırlayan bir antlaşma olmuştur⁵⁸. I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılan, topraklarını ve hammadde kaynaklarını kaybeden, ordusu dağıtılan ve ağır mali yüklerin altına sokulan Almanya'da, toplumsal bir ayaklanmanın olması kaçınılmaz olmuştur. İşsizlik ve ekonomik göstergelerin olumsuz gidişatı, Almanya'da İngiltere ve Fransa'ya karşı düşmanlık beslenmesi sonucunu doğurmuştur. Bu beklenen patlama ise, esas mesleği boyacılık ve dekorasyon olan Adolf Hitler'in öne çıkışıyla gücünü göstermeye başlamıştır⁵⁹.

1919 yılı Ocak ayında Almanya'da, dünyanın sonraki 25 yılını derinden etkileyecek bir gelişme olmuş ve 'Nazi Partisi''nin temelleri atılmıştır. Partiyi kuranlara bakıldığında; 'I.Dünya Savaşı' sonrası Alman ordusundan ayrılmış olan eski askerler, maceracılar ve toplum içerisinde tahrik unsuru olmayı seçmiş olan siyasetçiler öne çıkmıştır⁶⁰.

Bu parti 1920'de Nasyonal-Sosyalist Alman İşçi Partisi adını almış ve 1920-24 arasının karışıklıklarında sağcı akım içinde sivrilmeye başlamıştır⁶¹. Partide egemen konuma gelen Hitler, Alman halkının askerliği sevmesinden, ulusal duygularından,

⁵⁸ Çetin Köklü, **İkinci Dünya Savaşı'nda Adana Görüşmeleri Ve Etkileri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2010, s.55.

⁵⁹ Sabit Dokuyan, **İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-Alman İlişkileri Ve Bu Sürece Milliyetçi-Turancı Görüşlerin Etkisi**,(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2009, s.23.

⁶⁰ **A.g.t.**, s.23.

⁶¹ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 295.

üniforma sevgisinden yararlanarak partisini büyüttü. Partisine bağlı milis güçleri oluşturdu ve işsizlere iş bulacağını söyledi. Almanların ulusal duygularını okşayarak, Yahudi düşmanlığı yaptı⁶².

Nazi Partisi, 1924 Mayıs seçimlerinde 1.918.000 oy (%6.6) ve 32 milletvekilliği ile ilk defa Alman Parlamentosu'na (Reich-Stag) girmiştir. Fakat Dawes Planı'nın kabulünden sonra yapılan 1924 Aralık seçimlerinde, 309.000 oy (%3) ve 14 milletvekilliğine düşmüştür. Bundan sonraki dört yıllık devrede biraz daha zayıflamış ve 1928 Mayıs seçimlerinde ancak 810.000 oy ve 12 milletvekilliği kazanmıştır⁶³. Tüm bu yaşanan olumsuz gelişmelere rağmen Hitler kendi devletinde yaşayan vatandaşlarının neye ihtiyacını olduğunu çok iyi biliyordu. Çünkü o yıllarda dünya etkisi gün geçtikçe artan bir ekonomik bunalıma sürekleniyordu ve Almanya'nın da geçmişten birikerek gelen birçok sorunu vardı. Nazi Partisi daha ilk günlerden itibaren kendisine amaç edindiği meselelerin başında Versailles Antlaşması'nın yok edilmesi, komünist düşmanlığı, Alman ırkının üstünlüğü ve dolayısıyla Yahudi aleyhtarlığı geliyordu. 1925'in doğurduğu şartlar içinde, nazilerin bu sloganları, birçok aydını Nazi Partisi'ne çekti. İşsiz üniversiteliler Nazi Partisi'ne girdi. Yahudilerin rekabetinden şikayetçi olan avukat, doktor, bankacı, tüccarlar bu partiye girdi veya bu partiyi destekledi. Vereinigte Stahlwerke Alman çelik tröstünün sahibi Fritz Thyssen, Ruhr'un kömür kralı Emil Kirdof ve Bavyeralı ve Rheinlandlı daha birçok sanayici, komünist düşmanlığı dolayısıyla Nazi Partisi'ne önemli para yardımları yaptılar. Almanya'nın iç durumu tekrar 1919-23 arasındaki şekline dönmüştü. Bu durum karşısında Merkezin lideri Heinrich Brüning kabinesi merkez partilerini kuvvetlendirmek ve kuvvetli bir hükümet kurmak için 1930 Eylülünde genel seçimlere gitti⁶⁴.

Seçimler Nazi Partisi için beklenmedik derecede büyük bir zafer oldu. 1928 seçimlerinde ancak 12 milletvekili seçtirebilmiş iken, 1930 seçimlerinde 6.407.000 oy (%18.3) ile 107 milletvekilliği kazandı. Bir merkez partisi olan Sosyal Demokrat Partisi'nden (143 milletvekili) sonra en kuvvetli parti şimdi Nazi Partisi oluyordu⁶⁵.

⁶² Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi Ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 29.

⁶³ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.296.

⁶⁴ **A.g.e.**, s.297

⁶⁵ **A.g.e.**, s.297.

Hitler 1932 yılına gelindiğinde Almanya cumhurbaşkanı Hindenburg ile boy ölçüşebilecek bir konuma geldi. Yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Hindenburg 19.3 milyon, Hitler de 13.1 milyon oy almıştı.1932 yılında Meclis'te bir partinin salt çoğunluğu sağlayamadığı seçimler arka arkaya yapıldı. Bu seçimlerden Hitler'in partisi birinci parti olarak çıktı. Kurulan koalisyon hükümetlerinin başarısızlığı sonunda Ocak 1933 tarihinde Hitler hükümeti kurdu. Dünyayı savaşa sürükleyecek olan Hitler için iktidara geldikten sonra diğer partileri dağıtmak ve diktatörlüğünü kurmak kolay oldu⁶⁶.

Almanya 1933'te Hitler'in iktidara gelmesinden sonra silahlanmaya ve siyasi ve iktisadi nüfuzunu artırmaya başlayınca, Avrupa ve dünya politikasında önemli bir unsur olmuştu. Bundan sonra anti-revizyonist bir dış politika izlemeye başlayan Almanya, sür'atle artan iktisadi gücünü siyasi emellerini gerçekleştirmek için kullanmıştır⁶⁷. Hitler'in 1933 yılında iktidara geldikten sonra izlemeye başladığı dış politika, Batı'da ve Sovyetler Birliği'nde büyük kuşkular yaratmış olmakla birlikte, uzun bir süre Türkiye'yi korkutmamıştı. Türkiye'nin ekonomik kalkınma hareketine girişmesi, Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesiyle aynı zamana rastlar.

Almanya'da Hitler'in 1933'te iktidara gelmesinden sonra, Almanya, Türkiye'nin ekonomik kalkınma hareketine katkıda bulunmuş ve bu dönemde dış finansman kaynaklarına büyük gereksinime duyan Türkiye'de Almanya ile sıkı bir ekonomik işbirliğine girmekte bir sakınca görmemişti⁶⁸. Hitler rejimi ile birlikte, Türkiye ile Almanya arasındaki ekonomik münasebetlerde birdenbire artış gösterdi. 1932 yılında Türkiye'nin Almanya'ya ihracat toplamı 13 milyon lira iken, bu miktar 1933'te 19 milyon, 1934'te 29 milyon, 1935'te 35.5 milyon ve 1936'da 41.7 milyon liraya çıktı⁶⁹.Ancak, 1936 yılından itibaren, Almanya, Türkiye üzerindeki ekonomik nüfuzunu kullanarak Türk-İngiliz ve Türk-Sovyet ilişkilerini bozmaya ve Türkiye'yi revizyonist gruba çekmeye çalışmıştı⁷⁰.

⁶⁶ Hakkı Uyar, **a.g.e.**, s.29.

⁶⁷ Mehmet Gönübol v.d. , **Olaylarla Türk Dış Politikası**, (1919-1995), Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s. 115.

⁶⁸ Hüner Tuncer, **Atatürkçü Dış Politika**, Kaynak Yay., İstanbul, 2008, s.138.

⁶⁹ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.433.

⁷⁰ Hüner Tuncer, **a.g.e.**, s.138.

Hitler'in Türkiye hakkındaki düşünceleri müsbet olumlu olmuştur. Çıkabilecek herhangi bir savaş esnasında da Türkiye gibi bir müttefiki yanında görmek Alman toplumuna hem büyük bir güç hem de moral verecektir. Bu olumlu durum Hitler'in demeçlerinede yansımış ve Hitler Türkiye'nin Almanya'ya bir örnek teşkil ettiğini belirtmiştir. Hitler bir demecinde ise Türkiye hakkındaki görüşlerini şöyle dile getirmiştir:

*Almanya ve Türkiye aynı zamanda ve aynı derecede çökmüşlerdi. Türkiye, mukaddes bir hamle ile kurtuldu. Bu netice Almanyanın kurtuluşu için başladığımız milli hareketin mes'ut netice vereceği hakkında bize derin bir kanaat vermiştir. Filhakika Türkiyede doğan ve parlayan yıldız bize takip edilecek yolu gösteriyordu*⁷¹.

Fakat 1936 yılı Türk-Alman münasebetlerinde bir dönüm noktası oldu. Montreux Boğazlar Sözleşmesi'yle Türkiye Boğazlar üzerindeki tam egemenliğini kurarken, bir yandan da bu olay Türk-İngiliz münasebetlerinde bir dönüm noktası teşkil etmiş ve bundan sonra Türkiye gittikçe İngiltere'ye kaymaya başlamıştı⁷². Almanya'nın Montreux Sözleşmesine karşı davranışı Türkiye ile münasebetlerindeki amacını daha açık olarak ortaya koymuştur. Montreux Sözleşmesi tahmin edildiği gibi konferansa katılmayan anti-revizyonist iki büyük devlet, yani Almanya ve İtalya tarafından tasvip edilmemişti. Almanya, Lausanne Boğazlar Sözleşmesine taraf olmadığı için Montreux Konferansına çağırılmamıştı. Bununla beraber Avrupa'nın geleceği ile yakından ilgili olduğu için Montreux görüşmelerini yakından izlemiş ve buraya bir gözlemci göndermişti. Montreux görüşmelerinde İngiliz ve Sovyet tezlerinin Türk çıkarları ile bağdaştırılarak olumlu bir sonuca varılması Almanları memnun etmemişti⁷³.

Almanya, Boğazların kendisi tarafından onaylanmayan yeni bir rejime bağlanacağından kaygı duyuyordu⁷⁴. Nitekim Montreux Sözleşmesinin imzalanmasından sonra, 26 Şubat 1937'de, Almanya Türkiye'ye verdiği bir notada sözleşmenin bazı hükümlerinin, özellikle Sovyet savaş gemilerinin Akdeniz'e serbestçe çıkabilmeleri ile ilgili olanlarının, Alman Hükümeti tarafından tasvip edilmediğini

⁷¹ Ahmet Asker, "Nazi Almanyası'ndan Kemalist Türkiye'ye Bakışlar", **Atatürk Yolu Dergisi**, 13/50, (Güz, 2012), s.269.

⁷² Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.433.

⁷³ Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, s.115.

⁷⁴ Hüner Tuncer, **a.g.e.**, s.139.

açıklamıştır. Türkiye 9 Mart 1937 tarihli cevabı notasında, Almanya'nın Lausanne Boğazlar Sözleşmesine taraf olmaması ve Akdeniz'de sahili bulunmaması sebepleriyle Boğazlar rejimine müdahaleye hakkı olmadığını bildirmiştir⁷⁵.

Boğazlar rejiminin Montreux' de değiştirilmesi ve özellikle Türkiye'ye Boğazlar bölgesini tekrar tahkim hakkı tanınması üzerine, Türkiye'nin Güney Doğu Avrupa'daki önemi artmış ve bu yüzden Sovyetler Birliği, İngiltere ve Almanya Türkiye'nin dostluğunu kazanmak için gayret sarf etmişlerdir. Almanya Türkiye'ye Montreux hükümlerinin kendisine de teşmilini sağlamak için ikili bir andlaşma yapmayı teklif etmiştir. Türkiye diğer Akidlerin tasvibi olmadan böyle bir andlaşmayı yapmayacağını, fakat tek taraflı bir demeç ile Montreux hükümlerini Almanya'ya da teşmil edilebileceğini bildirmiştir⁷⁶.

Boğazlar konusunda bu gelişmeler yaşanırken Türk-Alman ilişkileri 1937 yılında bozulmaya başlamıştı. Bu yıl boyunca Türk Dışişleri Bakanı Aras'ın çeşitli Avrupa başkentlerini ziyaretleri, Balkan ülkelerini bir arada tutma çabaları ve Sadabad Paktı'nın akdi, Türkiye'nin, giderek belirginleşen Nazi Almanyası tehdidine karşı duyduğu kaygının göstergeleri olmuştur⁷⁷. Mihver'in Balkanlar'daki faaliyetleri Balkan Antantı'nı zayıflatmaya başlamıştı. Yugoslavya'nın İtalya ve Bulgaristan'la münasebetlerine yeni bir veçhe vermesi ve bu iki devlete yakınlaşma kurma çabaları ve Romanya'da nazi eğiliminin belirgin bir hal almaya başlaması Türkiye'yi endişeye sevk etti. Bu sebeple Türkiye Başbakanı İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, 1937 yılı içinde Milano'yu, Atina'yı, Moskova'yı ve iki defa da Belgrad'ı ziyaret ettiler. Tevfik Rüştü Aras'ın Moskova'yı ziyareti sonunda 17 Temmuz 1937'de yayınlanan resmi bildiride, "milletlerarası hayatta ortaya çıkan saldırgan eğilimlerin yarattığı karışık durum" un her iki devlet için endişe yarattığı belirtilmekteydi. Bununla beraber, Türkiye'nin Almanya ile özellikle ticaret münasebetlerini birdenbire kesmesi söz konusu değildi. Bu sebeple Alman Ticaret Bakanı Funk'un Türkiye'yi ziyareti sonucu,

⁷⁵ Mehmet Gönübol v.d., **a.g.e.**, s.116.

⁷⁶ **A.g.e.**, s.116.

⁷⁷ Hüner Tuncer, **a.g.e.**, s.139.

1938 Temmuzunda Almanya ile Türkiye arasında 150 milyon marklık bir kredi antlaşması imzalandı⁷⁸.

Bu antlaşma, Türkiye ile Almanya arasındaki ticari ilişkileri arttıracak hükümleri içeriyordu⁷⁹. Bu Ticaret Anlaşması'na ilişkin olarak, Alman Dışişleri Bakanlığı İktisadi Politika Dairesi Müdür Yardımcısı, 8 Ağustos 1938 tarihli memorandumunda şöyle diyordu:

*“25 Temmuz tarihli Anlaşma ile Türk-Alman ticaretinde oluşması beklenen artış, İngiltere'nin, Türkiye üzerindeki ekonomik nüfuzunu önemli ölçüde engelleyecek ve İngiltere ile Türkiye arasında yapılmış olan kredi anlaşmasına karşın; Almanya'nın, Türkiyede'ki ekonomik durumunu güçlendirecektir”*⁸⁰.

1938 yılında Avrupa'da silahlı çatışmanın son hazırlıkları yapılırken Türkiye Almanya'nın davranışlarından endişe etmeye başlamıştı. Fakat, Almanya ile ticaret yapmak Türkiye için faydalı oluyordu; bu devletle ticari münasebetleri tamamen kesmek Türkiye'nin çıkarlarına aykırı idi. Türkiye, Boğazlara hakim bir devlet olarak bu su geçitleri üzerinde hayati menfaat gören Almanya ile İngiltere'nin çıkarları arasında bir denge politikası izlemeye çalışıyordu. Almanya'nın Türkiye'ye verdiği önem sadece Boğazların Türkiye'nin elinde bulunmasından ileri gelmiyordu; bu devlet Türkiye'yi Orta Doğu'ya atlamak için bir basamak olarak kullanmak istiyordu. 1939 yılında Almanya'nın en mahir diplomatlarından biri olan Von Papen'in Ankara'ya elçi olarak gönderilmesi, bu devletin Türkiye'ye vermiş olduğu önemi gösteriyordu. Ancak, Yeni Türkiye, Osmanlı İmparatorluğunun 1914 te yaptığı hatayı tekrarlamak niyetinde değildi. Almanya 1939 yılında Türkiye'nin dış politikasını değiştirmek için giriştiği teşebbüslerde başarılı sonuç alamamıştır⁸¹.

⁷⁸ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.434.

⁷⁹ Hüner Tuncer, **a.g.e.**, s.139.

⁸⁰ **A.g.e.**, ss.139-140.

⁸¹ Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, s.118.

2.2. TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ

1917 yılı sonlarında Lenin'in önderliğinde gerçekleşen Bolşevik Devrimi sonucu Çarlık Rusyası'nın yıkılmasıyla kurulan SSCB'nin ilk işi İtilaf Devletleri yanında yer aldığı Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmek oldu. Sovyetler içeride Bolşevik rejimin düşmanlarının ayaklanmalarıyla (Amiral Kolçak, Vrangeli vd.) uğraşmak zorunda kaldıkları gibi, dış saldırılara da uğradılar (İngiltere, Fransa, Japonya ve Polonya). Bütün bu güçlere karşı kazanılan başarılar sonunda, 1922 yılında eski Çarlık Rusyası'nın topraklarının büyük bir bölümünün üzerinde SSCB kuruldu. Bu birliğe Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetleri de katıldı, daha doğrusu katılmak zorunda kaldı. Çarlık rejiminden daha merkeziyetçi, Bolşevik liderlerin önderliğinde şiddete dayalı bir diktatörlük kuruldu. Lenin'in 1924 yılında ölümünden sonraki iktidar mücadelesini Stalin kazandı. Stalin, Troçki de dahil olmak üzere tüm rakiplerini saf dışı etti⁸².

Stalin, 1928 yılında 5 yıllık bir kalkınma planı yürürlüğe koydu. Bu plana göre, SSCB kısa bir sürede sanayileşecekti ve tarım da kolektifleştirilecekti. Bunun sonucunda da sosyalist toplum ve devlet kurulacaktı. Bu yeni ekonomik plana karşı birçok ayaklanma çıktı. Bu ayaklanmalar şiddetli bir şekilde bastırıldı. Plan başarılı bir şekilde uygulanmakla beraber, halkın ekonomik durumunun düzelmesine önemli bir katkı sağlamadı.

Birinci beş yıllık plan 1929-1932, ikinci beş yıllık plan 1933-1937 yılları arasında uygulandı. Bu beş yıllık ekonomik planlar dörder yılda başarıldı. SSCB'nin sanayileşebilmesi ve sosyalist ekonomi planını yürütebilmesi için barış ortamına ihtiyacı vardı. Bu nedenle çevre ülkelerle barışçı ve dostluk temelinde ilişkiler geliştirilirken ve uluslar arası silahsızlanma politikaları desteklenirken, savaş tehlikesine karşı hızla silahlanıldı ve beş yıllık planlar çerçevesinde silah sanayisi oluşturuldu⁸³.

Sovyet Rusya içeride bu sorunlarıyla uğraşırken dış politika konusunda da ikili ilişkilerini geliştirmeye çalışıyordu. SSCB özellikle Lenin döneminde dostane ilişkiler kurduğu Türkiye ile 1930'lu yıllarda da siyasi münasebetlerini devam ettirmeye özen göstermiştir. Türkiye, ekonomik ve sosyal kalkınmasını gerçekleştirebilmek ve askeri

⁸² Hakkı Uyar, **a.g.e.**, ss.26-27.

⁸³ **A.g.e.**, s.27.

gücünü arttırabilmek için, hem batılı devletlerin hem de Sovyetler Birliği'nin yardımlarına gereksinme duyuyordu⁸⁴. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve yöneticisi olan kadro Cumhuriyet'in kuruluşundan 1930'lara kadar izlenen liberal ekonomik politikaların başarısız olduğunun farkına varmıştı. Bu başarısızlığının etkilerinin hissedilmesinde 1929 dünya ekonomik buhranının da etkisi olmuştu. Bu buhrandan sonra ortaya çıkan ekonomik sorunlar yeni bir takım arayışları da beraberinde getirmişti. Bu arayışlar Türkiye içerisindeki gelişmelerle sınırlı kalmamıştır. Bu arayışlar sürerken ve Türkiye'de bir rota tayini meselesi tartışılırken Türkiye'nin yanı başındaki Sovyet Rusya'nın uygulanan korumacı ekonomi ile 1929 buhranından en az zararlı çıkması ve hızla sanayileşmesi bu dönemde korumacı bir ekonomik politikaya yönelen Türkiye'de gözleri bu ülkeye çevirmiştir⁸⁵.

Bu ülkede uygulanan ekonomik politikaları yakından tanımak, bu ülke ile ticari ilişkileri geliştirmek ve yapılacak yatırımlara kredi, teknoloji gibi sanayi'nin altyapısını oluşturacak unsurların temini için bir gezi düzenlenmiştir. Başvekil İsmet İnönü'nün uzman bir heyet gurubuyla yaptığı bu gezi 25 Nisan 1932 tarihinde başlamış ve 11 Mayıs 1932 tarihine kadar sürmüştür. İsmet İnönü'nün başkanlığındaki bu gezinin programı ve geziye katılacak heyetin üyeleri bir ay önceden tespit edilmişti. İsmet İnönü'ye ülkenin farklı meslek ve şubelerini temsil eden birçok kişi eşlik etmiştir⁸⁶. İnönü ve ekibinin yaklaşık bir ay süren bu seyahati Rusların o yıllarda Almanlar ile ilişkilerinin iyi olduğu dönemlere denk gelmiştir. İsmet İnönü'nün seyahat dönüşündeki düşünceleri ise şöyle olmuştur⁸⁷:

“Sovyetler Birliği sistemini ben, iki cepheyle göz önünde bulundurdum. 1930'da Sovyetler Birliğine gittim. Yakın temaslar ve tetkikler yaptım. Sovyetler Birliği o zaman büyük iç buhranlar geçiriyordu. Ve dış alemde, hemen hemen yalnızdı. Bu büyük sıkıntılar içinde de Sovyetler alemini, yanibaşımızda, kudretli bir devlet olarak gördüm. Ve bu devletin bizimle dost geçinmek fikrinde olduğuna şu şekilde inandım. Bu şekli düşündüğüm zaman, hem Atatürk'e, hem Meclis grubuna anlattım. O şekil şuydu:

⁸⁴ Hüner Tuncer, **a.g.e.**, s.129.

⁸⁵ Hakan Pala, **a.g.t.**, s.35.

⁸⁶ **A.g.t.**, ss.35-36.

⁸⁷ Şevket Süreyya Aydemir, **a.g.e.**, ss.107-108.

Sovyetler bütün düşünceleriyle batı hudutlarına dalmışlardır. Bu batı hudutları onlar için daimi bir tehlike tesiri yapmaktadır. Eğer biz doğu hududunda onlara bir gaile olmak durumuna girmezsek, bizimle dost geçinmeyi isteyeceklerdir. Bu durum, batı hudutları hallolununcaya kadar devam edecektir. Şimdiki dünya şartlarına göre de, batı hudutlarını halledebilmeleri 25 senelik bir iştir. Batı hudutlarını hallettikten sonra, yeni bir dünya görüşüne çıkabilirler. Bizim politikamız buna göre yürümelidir.

Sovyetler Birliğinin sistem ve nizam olarak, Sovyet Rusya içinde yerleşmiş olduğunu görüyordum. İktisadi ve iç mücadelelerinin içinden başarı ile çıkmalarını, kuvvetli ihtimal sayıyordum...”

Bu ziyaret sırasında Sovyetler Birliği, Türkiye’ye 8 milyon dolarlık kredi verdi. Sovyetler Birliği’nin, sanayi maddeleri ve makine ithalatı için, Türkiye’ye 8 milyon dolarlık bir kredi açmasına ilişkin Protokol, 21 Ocak 1934’te Ankara’da imzalanmıştı⁸⁸.

İsmet İnönü gibide o yıllarda Dışişleri Bakanı olan Tevfik Rüştü Aras’ın ilişkiler hakkındaki düşünceleri ise şöyleydi:

“Bizim on beş yıldan çok fazla bir süre içinde, Sovyetler Rusyası ile yapılan bir işbirliği dönemimiz vardı. Bu dönemde, birçok uluslararası sorunda birlikte görüştükve yürüdük. Bu nedenle, bir savaşa girmek zorunluluğu belirmediği gibi, aramızda gerektiğinde, birlikte savaşa girmek yükümlülüğü bile yoktu. Ancak, uygulamaya dönük bir işbirliğimiz vardı ve her birimizi ilgilendiren herhangi bir iş üzerinde, aramızda görüşmeden bir şey yapılamazdı”⁸⁹.

Türk-Sovyet ticaret münasebetlerinin esas meselesi, Sovyetler’in şimdi ticari ve ekonomik münasebetler yoluyla Türkiye’yi nüfuzu altında tutma çabası, Türkiye’nin ise dış ticaretini Sovyet Rusya’ya insihar ettirmekten kaçınarak bu ticareti Batıya da yöneltmesi ve nihayet, Sovyetler’in Türkiye’nin birçok yerinde ticaret temsilcilikleri açmak suretiyle bunları komünist propagandası için kullanmak istemesi ve Türkiye’nin de bu oyuna gelmemesidir⁹⁰. Lozan Barış Antlaşması’nın imzalanmasından sonraki dönemde Türk-Sovyet ilişkileri sadece ekonomik alanda gelişme göstermemiştir.

⁸⁸ Hüner Tuncer, **a.g.e.**, s.129.

⁸⁹ **A.g.e.**, s.130.

⁹⁰ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.407.

Ekonomik alandaki ilişkilerin yanı sıra Türkiye'nin Batılı devletlerle olan münasebetlerini geliştirme çabalarında iki devlet arasında önemli bir rol oynamıştır.

1933-1936 yılları arasında Türkiye ile Sovyetler Birliği sıkı bir işbirliği devresine girmişlerdir. Bunun başlıca sebebi, Avrupa'nın büyük devletleri arasındaki gruplaşma hareketinin yeni bir veçhe alması idi. 1932 yılında Mussolini'nin teşebbüsü ile revizyonist Almanya ve İtalya ile anti-revizyonist İngiltere ve Fransa arasında dörtlü bir pakt'ın imzalanmak üzere olduğu söyleniyordu. Böyle bir ihtimalin belirmesi Almanya ve İtalya'nın toprak iddialarında bulundukları devletlerde endişe uyandırmıştı. Türkiye'de bu devletler arasında bulunuyordu. Atatürk, Ankara'daki yabancı devlet temsilcilerine verdiği bir akşam yemeğinde, Türkiye'nin Dörtlü Paktı iyi karşılamayacağını açıkça söylemiştir. Aynı şekilde, revizyonist ve anti-revizyonist devletlerin Milletler Cemiyeti dışında bir anlaşmaya varmaları Sovyetler Birliği'ni de tabii olarak endişelendirmişti. Bu yüzden, Sovyetler Birliği, Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın tavassutu üzerine, Avrupa ve Yakın Doğu'daki bütün komşuları ile Dörtlü Pakt devletlerine karşı işbirliği yapma teşebbüsüne girişmişti.

Bu teşebbüs 1933 yılında Londra'da toplanan Dünya İktisat Konferansı sırasında ilgili devletler arasında görüşmelere yol açmış ve bu devletler "Tecavüzün Tarifi" konusunda 3 ve 4 Temmuz 1933 tarihlerinde iki andlaşma imzalamışlardı. Bu andlaşmaların maksadı muhtemel bir tecavüz olayı karşısında gerçek mütecavizi ortaya çıkarmak ve dolayısıyla bu devletleri içine alan yeni bir grup teşkil etmektir⁹¹.

Sovyet Rusya dünyadaki bu bloklaşmalardan oldukça endişelenmişti ve her daim yanında Türkiye gibi ebedi bir müttefikin varlığını hissetmek istiyordu. Sovyet Dışişleri Bakanı Litvinov, 30 Aralık 1933 tarihinde Sovyet İcra Komitesi'nde verdiği bir demeçte, Türk-Sovyet ilişkilerine ilişkin şunları söylemişti⁹²:

"Biz büyük Türk Cumhuriyeti'yle olan ilişkilerimizi, yabancı devletlerle olan ilişkilerimizde bir örnek olarak almaktayız. On yıldan fazla bir süreden beri bu ilişkiler, her gün biraz daha iyileşerek, iki tarafa ortak sınırları bölgesinde tam bir güvenlik ortamı yaratan, büyük mutluluk verici bir aşamaya ulaşmış bulunuyor. İşbu samimiyet

⁹¹ Mehmet Gönübol v.d., **a.g.e.**, s.109.

⁹² Hüner Tuncer, **a.g.e.**, s.130.

ve karşılıklı güven, iki komşu devletin uluslararası alanda işbirliği yapmasına yol açmıştır.”

1933 yılında Milletler Cemiyeti’ne giren SSCB, statükocu yani anti-revizyonist grup içerisinde yer alarak, hiçbir ülkeye toprak vermek niyetinde olmadığını ve aynı zamanda da hiçbir ülkeden toprak talebinde bulunmadığını belirtti⁹³. Türk ve Sovyet devletlerinin Avrupa’da oluşturulan işbirliğine karşı göstermiş oldukları birliktelik ruhu geçmişten gelen dostluğun ve güvenin adeta bir simgesi olmuştur. Her ne kadar dostluk ve güven ortamı içerisindeki ilişkiler devam etmekteyken 1930’lu yıllarda Türk ve Sovyet ilişkilerinde Boğazlar Meselesi önemli bir yer tutmuştur.

Lozan Konferansı’nda Türkiye ile Sovyetler Birliği, Boğazlar konusunda bir ölçüde ortak bir anlayışa varmıştı; ancak, Türkiye, Rusların Boğazlara ilişkin emellerinin ve tarihten gelen İstanbul’u kendi denetimleri altına alma düşlerinin de ayırdındaydı⁹⁴. Lozan’da tesbit edilen Boğazlar rejiminin değiştirilmesi için Türkiye 1933 yılından itibaren teşebbüste bulunmaya başlamıştı⁹⁵. Bu girişimin başlıca amacı, Lozan Antlaşması’nda yer alan Boğazların askersizleştirilmesi maddesinin feshedilmesi konusunda, bütün Karadeniz devletlerinin desteğini sağlayabilmektir. İkinci olarak Türkiye, Sovyetler Birliği’nin Karadeniz sorunlarındaki egemen konumunun, öteki Karadeniz ülkeleriyle gerçekleştirilecek bölgesel bir anlaşmayla değiştirilmesini istiyordu. Mart 1933 te toplanan Silahsızlanma Konferansı’nda, Lozan Boğazlar Antlaşması hükümlerinin değiştirilmesine ilişkin Türk temsilcisinin yaptığı öneriyi Sovyet temsilcisi destekledi⁹⁶.

İki devlet arasındaki bu yakınlaşma üzerine 1933 yılında Voroşilov’un başkanlığındaki bir Sovyet Heyetinin Türkiye’yi ziyaret etmesi çok samimi konuşmalara ve fikir teatilerine vesile olmuştur⁹⁷. Dördüncü Büyük Kurultayı açarken Atatürk Türk-Sovyet münasebetleri hakkında şöyle demiştir:

⁹³ Hakkı Uyar, **a.g.e.**, s.27.

⁹⁴ Hüner Tuncer, **a.g.e.**, s.131.

⁹⁵ Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, s.109.

⁹⁶ Hüner Tuncer, **a.g.e.**, s.132.

⁹⁷ Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, s.109.

*“Son günlerde Boğazlar meselesini ortaya koyduğumuz zaman, Sovyetler’in bizim tezimizdeki doğruluğu ve haklılığı bildirmiş olmaları, Türk ulusunda yeniden derin dostluk duyguları uyandırmıştır. Türk- Sovyet dostluğu arası-ulusal barış için şimdiye kadar yalnız hayır ve fayda getirmiştir. Bundan sonra da yalnız hayırlı ve faydalı olacaktır”*⁹⁸.

Aynı yılın ocak ayında Molotof Sovyetler Birliği’nin dış münasebetleri hakkında yaptığı bir konuşmada, Türk-Sovyet münasebetlerinin *“milletlerarası dostane münasebetlerin en iyi örneğini verdiğini”* belirtmiştir⁹⁹.

1936 yılında toplanan Montrö Konferansı’nda, Sovyetler Birliği, Karadeniz’de kendisine en etkin güvenliği sağlayabilmek amacıyla, iki öneride bulunmuştu¹⁰⁰:

1- Savaş zamanında Karadeniz’e kıyısı olan devletlerden hiçbirinin savaşan taraflardan birinin olmaması durumunda, savaşan devletlerin hiçbir savaş gemisi Boğazlardan geçmemeliydi.

2- Türkiye’nin dışında, Karadeniz’e kıyısı olan devletlerden biri savaşan taraflardan biriyse, Karadeniz’e kıyısı olmayan savaşan devletlerin gemileri, Boğazlardan geçmemeliydi.

Sovyetler Birliği’nin bu önerileri kabul edilmedi. Böylelikle, Sovyetler Birliği, hangi yönden gelirse gelsinler, Boğazların her zaman kendi savaş gemilerine açık tutulmasını sağlayamamıştı. Sovyetler Birliği, bu güvenceyi, Baltık ve Pasifik filolarının her istediği zaman Karadeniz’e geçişini sağlayabilmek amacıyla istiyordu. İkinci olarak, Sovyetler Birliği, Karadeniz’in, bu denize kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine kapalı tutulmasını amaçlıyordu; böylelikle, Sovyetler Birliği, denizcilik alanında yeniden silahlanma yarışına katılabilecek ve Odessa’da büyük bir filo oluşturabilecekti¹⁰¹.

⁹⁸ A.g.e., ss.109-110.

⁹⁹ A.g.e., s.110.

¹⁰⁰ Hüner Tuncer, a.g.e., s.132.

¹⁰¹ A.g.e., ss.132-133.

Sovyetler Birliği, Montrö Konferansı'nda isteklerini gerçekleştirememiş ve Türkiye'yi, emperyalist glerin baskısına boyun eğmekle suçlamıştı. Sovyetler, zellikle, Türkiye'nin İngiltere ile sergilemiş olduğu yakın işbirliğinden řikayetiydi¹⁰².

Türkiye ise, Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerinin kötüye gitmesini kesinlikle istemiyordu. Tahran'da Sadabad Paktı'nın imzalanmasının ertesinde, Temmuz 1937'de, Türkiye Dışışleri Bakanı Tefvik Rüştü Aras Moskova'ya bir ziyarette bulunarak, bu paktın, Sovyetler Birliği'ne karşı düşmanca bir tavır sergilemediği konusunda Sovyet Hükümeti'ne güvence vermişti. Ayrıca, bundan kısa bir süre önce İsmet Paşa, Millet Meclisi'nde yaptđđı bir konuşmada, Türk-Sovyet dostluğunun, her iki ülkenin politikasında da sürekli bir öge olduğunu aıklamıřtı¹⁰³.

Sovyetler Birliği, 1921 yılından itibaren, Türkiye'nin dostluğunu kazanmaya çalışmakta ve bu devletle oluşturulacak ittifakta daha güçlü olan tarafı temsil etmek istemekteydi. Ve Sovyetler Birliği'nin bu konumu, özellikle Boğazlar bölgesinde kendisini hissettirecekti. Türkler, güçleri eşit olmayan iki devlet arasındaki ilişkilerde, Sovyetler Birliği'nin “koruyucu g” rolünü üstlenmesine karşılık; Türkiye'nin de, gerçek bağımsızlığının bir kısmını yitirme durumunda kalmasını istemiyordu. Bu nedenle, Türkiye, Batılı devletlerle arasındaki bellibaşlı uyuşmazlıkları çözüme kavuşturduktan sonra, giderek Batılı ittifakların yörüngesine girme doğrultusunda hareket etti¹⁰⁴.

O yıllardaki Türk-Sovyet ilişkilerini Dışışleri Bakanı olan Tefvik Rüştü Aras ise şu şekilde aıklamıřtır¹⁰⁵:

“Bizim on beş seneden çok fazla bir müddet içinde Sovyetler Rusya'sı ile yapılan bir işbirliği devremiz vardı. Bu devrede birçok milletlerarası meselelerinde beraber görüştük ve yürüdük. Bu yüzden bir harbe gitmek zarureti belirmediği gibi, aramızda, icabında birlikte harbe girmek taahhüdü bile yoktu. Fakat ameli bir işbirliğimiz vardı ve her birimizi ilgilendiren herhangi bir iş üzerinde aramızda görüşmeden bir şey yapılmazdı”

¹⁰² A.g.e., s.133.

¹⁰³ A.g.e., s.133.

¹⁰⁴ A.g.e., s.133.

¹⁰⁵ Mehmet Gönlübol v.d., a.g.e., s.110.

Tevfik Rüştü Aras'ın sözleri ve Sovyet Hükümetinin tutumlarına baktığımızda birbirine paralel durumlar görmekteyiz. Dünya'nın yaklaşan bu buhranlı günlerinde Sovyet Rusya Türkiye olan ilişkilerinde son derece ihtiyatlı davranmaya özen göstermiştir. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki iyi komşuluk ilişkileri, iki dünya savaşı arasındaki dönemde, bir yandan, uluslararası durumun etkisiyle; öte yandan da, Türkiye'nin Sovyetler'i ürkütmemek için gösterdiği sürekli özen nedeniyle hiç bozulmamıştı¹⁰⁶.

2.3. TÜRK-İTALYAN İLİŞKİLERİ

Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri arasında yer alan İtalya, savaş sonundaki barış anlaşmalarında istediklerini elde edememişti. Başta Almanya'nın sömürgeleri olmak üzere toprak paylaşımlarından istediğini alamadığı için, savaşta aynı grupta yer aldığı İtilaf devletlerinden uzaklaştı.

Savaş ganimetlerinden pay alamayışının İtalyanlar arasında yarattığı kızgınlığa ek olarak, savaşın yarattığı sosyo-ekonomik sıkıntılar devlet otoritesini zayıflatmış ve işçi hareketleri artmıştı. Bu sorunlar beraberinde bir iç savaş tehlikesini de getirmişti. Bu tarihlerde sosyalistler, Moskova'ya bağlı komünistler ve faşistler örgütlenerek mücadeleye başlamışlardı¹⁰⁷.

Savaş sonrasında iş başına geçen hükümetler iç ve dış politikaya egemen olamamışlar; faşistler ve komünistler ülke yönetimini ele geçirmek mücadele ettikleri gibi, birbirleriyle de savaşımaya girişmişlerdi. Komünistlerin bir ihtilalle ülke yönetimini ele geçirme tehlikesinin belirmesi üzerine, onlarla başarıyla savaşan faşistler ve onların lideri Mussolini bir hükümet darbesi ile iktidarı ele geçirmeye karar verdi. Ekim 1922'de Napoli'den Roma üzerine 40.000 kişi ile bir yürüyüş başlattı. Hükümet, görevinden çekilmek zorunda kaldı ve kral, hükümeti kurma görevini Mussolini'ye verdi. Böylece, İtalya'da 23 yıl sürecek olan bir faşist iktidar kurulmuş oldu¹⁰⁸.

¹⁰⁶ Hüner Tuncer, **a.g.e.**, s.134.

¹⁰⁷ Hakkı Uyar, **a.g.e.**, s.131.

¹⁰⁸ **A.g.e.**, s.31.

Mussolini iktidara geldikten sonra, bir süre parlamentoya dokunmadan ülkeyi yönetti. Yeni kabul edilen seçim kanunu ile Aralık 1924'te yapılan seçimlerde egemenlik tamamıyla Faşist Partisi'ne, dolayısıyla Mussolini'ye geçti. 1929'da Katolik Kilisesinin temsilcisi Papa ile anlaştı ve Vatikan adlı küçük bir devletçik ortaya çıktı¹⁰⁹.

Faşist İtalya ile Türkiye arasındaki ekonomik ve ticari münasebetlerin gelişmesine rağmen, siyasal münasebetler 1928'e kadar aynı görüntüye sahip olmaktan uzak kalmıştır. Bunun da başlıca sebebi, Mussolini İtalyasının daha ilk günden itibaren "Roma İmparatorluğunu canlandırmak için" sömürgecilik ve yayılma politikasına bir canlılık vermesi ve bunun da Türkiye'de uyandırdığı endişelerdir¹¹⁰. Türk-İtalyan münasebetleri 1928 Andlaşmasından sonra normal olarak devam etti. Buna göre, (birinci madde) taraflar, birbirlerine yönelmiş olan bir siyasal veya ekonomik antlaşma veya ittifaka katılmayacaklar ve (ikinci madde) taraflardan biri, bir veya daha fazla devletin saldırısına uğrarsa, diğeri tarafsız kalacaktı. Taraflar, aralarında çıkan anlaşmazlıkları barışçı yollarla çözeceklerdi¹¹¹. Türk Başvekil ve Dışişleri Bakanı 1932 yılında Roma'yı ziyaret ettiler. Bu ziyaret, Castellorizo (Meis) ve Anadolu sahillerindeki birkaç küçük ada üzerindeki iki tarafın iddialarından ileri gelen uyuşmazlığın çözülmesi üzerine hazırlanmıştı. Adalar meselesi iki taraf arasında çatışmalara sebep olmuş ve 30 Mayıs 1929'da imzalanan bir Tahkimame ile meselenin Milletlerarası Daimi Adalet Divanına havalesi kararlaştırılmıştı. Fakat, bu mesele La Haye Divanına gitmeye lüzum kalmadan 4 Ocak 1932 tarihinde Ankara'da imzalanan bir Andlaşma ile halledilmişti. Türk devlet adamlarının Roma'yı ziyaretleri sırasında, 25 Mayıs'ta imzalanan bir protokolle süresi henüz bitmemiş olan 1928 Andlaşmasının 3 yıl süre uzatılması bu devletle iyi münasebetlerin devam edeceği ümidini doğurmuştu¹¹². Ancak, 1930'ların başlarında Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkiler, henüz yakın bir dostluğa dönüşmemişti. Bunun başlıca iki nedeni vardı: İtalya'da faşizm yönetiminin güç kazanmasıyla, emperyalizm ruhu da yeniden canlanmıştı.

¹⁰⁹ A.g.e., s.32.

¹¹⁰ Fahir Armaoğlu, a.g.e., ss.404-405.

¹¹¹ A.g.e., s.406.

¹¹² Mehmet Gönlübol v.d., a.g.e., s.110.

Türkiye, faşizm ideolojisinin kısa sürede İtalya'nın dış politikasını tümüyle etkisi altına alacağını düşünüyordu. İkinci olarak, Türkiye, 1930'dan itibaren kendi dış politika çizgisini geliştirmeye başlamıştı ve İtalya ile olan ilişkiler de, bu çizginin ancak önemli bir halkasını oluşturuyordu¹¹³.

İtalyan tehlikesine karşı Atatürk'ün aldığı ilk önlem, Yunanistan ile yakınlaşmak oldu. Bunun sonucu, 1933 tarihli "Türk-Yunan Samimi Anlaşma Paktı" (Pacte d'Entente Cordiale)'ydı. Bu pakt, Bulgaristan'ın emellerine karşı, iki devletin Trakya'daki ortak sınırlarını güvence altına almıştı¹¹⁴.

Atatürk, Mussolini'ye karşı güvensizlik duyuyor ve onu bir "soytarı" olarak nitelendiriyordu. Hatta bir İtalyan gezisinden dönen Recep Peker'e, Atatürk, "*İtalyan halkının bir gün bu soytarıyı bacaklarından Roma sokaklarında sürükleyeceğini*" söylemişti. Gerçekten de, İtalyan halkı, yıllar sonra Mussolini'yi Milano kentinin bir meydanında bacaklarından asmıştı. Atatürk, böyle bir durumu dahi yıllar öncesinden öngörebilmişti¹¹⁵.

Atatürk'ün Mussolini'ye olan güvensizliği sadece bununla sınırlı kalmamıştır. Atatürk İtalya'nın Arnavutluğa saldırdığı günlerde Mussolini hakkında şu sözlerini söylemiştir:

"Savaş isteyen bu adam her maceraya atılabilir, çünkü savaşın ne olduğunu bilmiyor"¹¹⁶.

Türkiye batılı devletlerle olan sorunlarını büyük ölçüde çözmüş olmasına rağmen İtalya'ya bir türlü güvenememiş ve İtalya'nın sebep olduğu tehlike, Türk dış politikasına yön veren en önemli etkenlerden biri olmuştur¹¹⁷. Mussolini 19 Mart 1934 te İkinci Beş Yıllık Faşist Kongresinde yaptığı bir konuşmada, İtalya'nın tarihi emellerinin Asya ve Afrika'da olduğunu açıkça söylemişti. Türk devlet adamları, 1930'dan sonra dünya barışının giderek tehlikeye girdiğini görüyorlardı. Mussolini'nin

¹¹³ Hüner Tuncer, **a.g.e.**, ss.134-135.

¹¹⁴ **A.g.e.**, s.135.

¹¹⁵ **A.g.e.**, s.135.

¹¹⁶ Şevket Süreyya Aydemir, **a.g.e.**, s.92.

¹¹⁷ Murat Özata, **İkinci Dünya Savaşı Sonlarında ABD Belgelerine Göre Türkiye-ABD İlişkileri (1943-1945)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011, s.22.

her fırsatta ileri-geri beyan ettiği Akdeniz’le ilgili emelleri onları özellikle kaygılandırıyordu. Sürekli yinelenen “*Mare Nostrum*” (Bizim Deniz) gürültüleri, Türk sahillerine çok yakın bulunan adalardaki yığınak, bu kaygıyı pekiştiriyordu. Bu dönemde Faşist İtalya’yı en büyük tehlike sayan Türkiye’nin bu tehlikeye verdiği önem iyi anlaşılmalıdır¹¹⁸.

Çünkü Mussolini’nin yapmış olduğu bu açıklamalar Türk Hükümetini oldukça rahatsız ediyordu. Bunun üzerine, İtalyan Hariciye Müsteşarı Suvic Roma Büyük Elçimize, Mussolini’nin 24 Mart 1934 tarihli nutkunda “*Türkiye’yi istihdaf etmediğini ve gerek kendisinin ve gerekse İtalya Hükümetinin Türkiye’yi Asya telakki etmediğini*” söylemiştir. Roma Büyük Elçimiz 30 Mart’ta Mussolini ile yaptığı bir görüşmede, Mussolini kendisine şöyle demiştir: “ *Sizi samimiyetle ve katiyetle temin ederim ki nutkumda Türkiye’yi hiç kastetmedim ve bunu bir an bile düşünmedim. Bütün nutuk dikkatle okunduğu zaman maksadımın ne olduğu anlaşılabilir*” Bu açıklamaya rağmen Mussolini’nin nutku derhal Türkiye’nin dış politikasını etkilemiş ve Türkiye, İtalya’nın hareketlerini şüphe ile karşılamaya başlamıştır¹¹⁹.

Başvekil İsmet İnönü 5 Temmuz’da yaptığı bir konuşmada İtalya ile olan münasebetlerimizden şu şekilde bahsetmiştir: “*İtalya ile münasebetimizde esas mesele emniyet meselesidir. Bu emniyetin siyasi ve ahdi olarak tam olması için bütün anasır mevcuttur. Sulh ve emniyet hususundaki hassasiyetimiz bizim bir hususiyetimizdir ki, bütün icabatını takip ederken açık bir politika ifade etmeyi ve iki memleket arasında ciddi bir dostluk ve emniyet siyasetinin devam etmesine hizmet etmeyi hakkıyla takdir ediyoruz*”¹²⁰.

İtalya’nın 3 Ekim 1935’te Habeşistan’a saldırısı, Türkiye ile İngiltere’nin sıkı işbirliği yapması için bir neden oluşturmuştu. Bu işbirliğine çok geçmeden Fransa da katıldı¹²¹. Aslında Mussolini Habeşistan’a saldırmak için şartların olgunlaşmasını bekliyordu. 1929 ekonomik buhranının İtalya için yarattığı sıkıntılar, 1931’de Japonya’nın Mançurya’ya saldırması karşısında Milletler Cemiyeti’nin bir şey

¹¹⁸ Selim Deringil, **Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası**, Beşinci Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012, s.6.

¹¹⁹ Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, s.111.

¹²⁰ **A.g.e.**, s.111.

¹²¹ Hüner Tuncer, **a.g.e.**, s.136.

yapamaması, Almanya’da Nazizmin iktidarı ile Orta Avrupa’da Alman üstünlüğünün belirmesi ihtimali ve Almanya’nın Versailles kayıtlarından kurtulma çabalarının İngiltere ve Fransa tarafından gereken şiddette bir tepki ile karşılanamaması, Mussolini’nin aradığı müsait zamanın işaretleri olmuştur¹²². İtalya’nın saldırı yeri olarak Habeşistan’ı seçmesinin birkaç nedeni bulunmaktadır. I. Dünya Savaşı’ndan sonra İtalya önemli bir nüfus problemi ile karşı karşıya geldi. Kırk milyonluk İtalya’nın nüfusu yılda 700.000 artmaktaydı. 1932’de yapılan hesaplara göre, bundan sonraki 15 yıl içinde İtalya’nın nüfusu 8-10 milyon daha artacak ve elli milyonu bulacaktı. Halbuki İtalya’nın kıta toprakları, Fransa, İspanya ve Almanya’nın yarısı kadardı. I. Dünya Savaşı’ndan önce İtalya bu probleme bir çare bulmuştu ve her yıl yarım milyon kadar İtalyan başta Birleşik Amerika olmak üzere başka memleketlere göç etmekteydi. Fakat savaştan sonra Amerika dışarıdan gelen göçlere karşı ağır sınırlamalar koydu¹²³.

İkinci ekonomik mesele, İtalyan endüstrisinin hammadde kaynakları idi. İtalya kuvvetli bir endüstriye sahip fakat bu endüstrinin hammadde kaynakları bakımından tamamen dışarıya bağlı idi. Kömür, petrol ve diğer esas madenler bakımından durum böyleydi¹²⁴.

Üçüncü olarak, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı bütün memleketleri autarcie’ye, yani kendi kendine yeterlilik, kendi yağı ile kavrulma politikasına götürmüştü. Bu, milletlerarası ticaretten adeta kapalı ekonomiye dönüş demektir. Bu durum, tabii kaynakları zayıf olan İtalya üzerinde büyük etki yaptı. 1929’dan itibaren İtalyan ekonomisi sarsıntılar içine girmeye başladı. Bütçe ve dış ticaret dengesi devamlı açık veriyordu. Bu ekonomik etkenler İtalya’yı, el değmemiş zenginliklere sahip olan Habeşistan’a doğru itti¹²⁵.

Bu ekonomik sebeplerin yanında İtalya’nın Habeşistan’a saldırmasını sağlayacak ana neden 1934’ün Aralığı’nda meydana gelmişti. Habeşistan- Somali sınırında bulunan Walwal’de Habeş ve İtalyan askerler arasında 5 Aralık 1934 günü çarpışmalar ve her iki taraftan da ölenler oldu. İtalya Habeşistan’dan tazminat isteyip

¹²² Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.313.

¹²³ **A.g.e.**, s.311.

¹²⁴ **A.g.e.**, s.311.

¹²⁵ **A.g.e.**, s.311.

Habeşistan'da buna yanaşmayınca olay büyüdü. Habeşistan meseleyi Milletler Cemiyeti'ne götürdü. Milletler Cemiyeti aylarca süren incelemeler sonunda, 1935 Eylülünde, her iki tarafın da suçsuz olduğuna karar verdi. Bu karar İtalya'yı tatmin etmedi. Daha doğrusu İtalya tatmin olmak istemedi. Bu arada İngiltere, Habeşistan'dan bir kısım toprağın İtalyan Somalisi'ne katılması esasından bir uzlaştırma formülü ileri sürdüyse de, İtalya bunu da kabul etmedi. Milletler Cemiyeti meseleyi yeniden ele almaya karar verdiği bir sırada, 3 Ekim 1935 günü, İtalyan uçakları Kuzey Habeşistan'daki Adowa ve Adigrat şehirlerini bombardıman ederek Habeşistan'ı istilaya başladı. Her iki şehirde üç gün sonra İtalyanların eline geçti. Adowa'nın işgali ile İtalya 1896 yenilgisinin intikamını alıyordu¹²⁶.

İtalya'nın Habeşistan'a tecavüzü, Türkiye ile İngiltere'nin sıkı işbirliği yapması için bir sebep teşkil etmiştir. İtalya 3 Ekim 1935 de Habeşistan'a tecavüz ederek, üyesi bulunduğu Milletler Cemiyeti Misak'ının 12. maddesini ihlal etmiş oluyordu. Bunun üzerine, Cemiyetin Genel Kurulu Misak'ın 16. maddesi gereğince bu devlete karşı iktisadi ve mali zorlama tedbirlerinin alınmasını kararlaştırmıştı. Türkiye bu sırada Cemiyetin üyesi bulunuyordu. Teşkilatın bu kararına Türkiye'nin de katılıp katılmayacağı Büyük Millet Meclisinde tartışmalara konu olmuştu¹²⁷. Milletvekillerden biri bu konuda şöyle demişti:

*“Avrupa diplomasisi esrarengiz bir muammadır. Olabilir ki, yarın, İngiltere ve Fransa Devletleri, İtalya ile anlaşsınlar ve bizim alelacele zecri tedbirlere iştirakimiz, bizim, ticari ve belki de siyasi menfaatimize dokunsun. 7 Kanunusaniye Fransa ile İtalya arasında aktedilen dostluk muahedesini unutmayalım. Acaba zecri tedbirler işinde bitaraf kalmak mümkün değil mi idi? Bi taraf kalmanın mahzuru nedir?”*¹²⁸.

Buna cevap veren Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras ise şöyle demiştir:

“ Azasından olduğumuz Uluslar Sosyetesini, yakın malumunuzdur ki, son aylarda İtalya-Habeş ihtilafları ile uğraştı. Biz bu mesele ile ancak Milletler Cemiyeti

¹²⁶ A.g.e., s.314.

¹²⁷ Mehmet Gönübol v.d., a.g.e., s.111.

¹²⁸ A.g.e., ss.111-112.

kararlarının, bizi mecbur ettiği ölçüde iştilal ediyoruz. Bunun dışında tam bir bitaraflığa riayet ederek karışmak istemiyoruz.

İtalya ile münasebetimiz evvelki yıl, on sene uzatılan, bitaraflık ve dostluk muahedesi çerçevesi içindedir ve son zamanlarda daha iyileşmiştir. Hükümetimiz, kendisini ağır mesuliyetlerle karşı karşıya bulunduran bugünün vakıalarını bir taraftan İtalya ile iyi münasebetlerimizi, diğer taraftan Uluslar Sosyetesine karşı olan vazifelerimizi göz önünde tutarak dikkatle takip etmek mecburiyetindedir” ¹²⁹.

İtalya'nın yapmış olduğu bu emperyalist hareket karşısında Türkiye oldukça tedirgin olmuştur ve kendisine karşı gelebilecek potansiyel bir saldırıdan oldukça endişe duymaktadır. Türkiye'nin bu tutumu sonucunda, iki devlet arasındaki ticaret hacminde büyük bir düşme oldu. Tevfik Rüştü Aras, Türk-İtalyan ilişkilerinin kısmen kopmasına kıyasla, Türkiye'nin uluslararası topluluk ile ilişkilerinin iyi bir düzeyde olmasına çok daha fazla önem veriyordu¹³⁰.

Türkiye Milletler Cemiyeti'nin İtalya hakkında vermiş olduğu kararlara uymuştur. Buna göre, İtalya'ya, silah, stratejik malzeme ve maddeler satılmayacak ve kredi açılmayacaktı. Bu maddeler arasında petrol, demir ve kömür istisna edilmişti. Milletler Cemiyeti'nin karar verdiği bu sanksiyonlara petrol ve kömür de sokulmuş olsaydı, İtalya'nın savaşı yürütmesi mümkün olmayacaktı. Fakat İtalya bir tehditte bulunmuş, petrol ve kömürün sanksiyonlara dahil edilmesi halinde, bu sanksiyonları kendisine uygulayan devletlerle savaşa kadar gidebileceğini söylemişti. Sanksiyonlara dahil edilen diğer maddelerin ise, İtalya'nın savaş gücü üzerinde etkileyici bir niteliği yoktu¹³¹.

İtalya Milletler Cemiyeti kararlarına uyan diğer devletler gibi Türkiye'ye de 11 Kasım 1935 te bir protesto notası göndermiştir. Türkiye'nin cevabı notasında, İtalya-Habeş anlaşmazlığının çözülmesi için gerek hükümetin, gerek Balkan Antantı'nın ve Küçük Antan'tın gayret sarfettiği hatırlatıldıktan sonra şöyle deniliyordu: “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti bizzat İtalya-Habeşistan ihtilaflıyla doğrudan doğruya alakadar

¹²⁹ A.g.e., s.112.

¹³⁰ Hüner Tuncer, a.g.e., s.136.

¹³¹ Fahir Armaoğlu, a.g.e., s.315.

değildir. Ancak Milletler Cemiyetinin azası sıfatıyla ve paktın maddelerini tatbik hususunda yapmış olduğu resmi taahhütleriyle bağlı olacaktır ki bu ihtilafa dair Cenevre’de yapılan müzakerelere iştirak etmiş ve şimdiki halde müştereken alınmış tedbirlere iştirak etmekte bulunmuştur.”

Türkiye İtalya ile yaşadığı bu gelişmelerden sonra güvenliğine daha çok önem veriyordu. İngiltere, Milletler Cemiyeti’nin İtalya’ya karşı almış olduğu zorlama önlemlerine katılan Akdeniz devletlerine, İtalyan misillemesine karşı, bir yardımlaşma paktı (Akdeniz Paktı) önermişti. Bu öneriyi kabul eden devletler arasında Türkiye de vardı. İtalyan-Habeş Savaşı bittikten ve zorlama önlemleri kaldırıldıktan sonra tarihe karışan bu pakt, İngiltere, Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Fransa’nın bir İtalyan saldırısına karşı birbirlerine verdikleri güvenceden ibaretti. Bu paktın, Türkiye ile İngiltere arasında yakın bağların kurulmasını hızlandırmada önemli payı olmuştu¹³².

Önceden de belirttiğimiz gibi Türkiye’nin İtalya’ya güveni bulunmamaktadır.1936 yılında yaşanan bir olayda da bu sözü doğrular niteliktedir. 1936 yılında İtalya’nın Türk sahillerine yakın On İki Ada’yı, özellikle Leros adasını tahkim etmesi iki devlet arasındaki münasebetlerin gergin olduğunu göstermekte ve Türkiye’nin muhtemel İtalyan tecavüzünden duyduğu endişeyi haklı çıkarmaktaydı¹³³.

Yine 1936 yılında bu devletle Türkiye arasında Boğazlar konusunda sorun yaşandı. Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’nin zorlama önlemlerine katılması, Lozan Boğazlar Sözleşmesi’nin değiştirilmesi için, 1936’da yaptığı önerinin birçok devlet tarafından olumlu karşılanmasına yol açtı. Ancak, Türkiye’nin bu önerisine, aynı nedenden dolayı, İtalya karşı çıkmış ve Montrö Konferansı’na katılmamıştı¹³⁴.

İtalya’nın, Boğazları en fazla kullanan devletler arasında bulunması ve Türkiye’nin, Doğu Akdeniz’in en güçlü devletlerinden biri olması nedeniyle, İtalya, Türkiye ile ilişkilerini sürdürmekte yarar görüyordu. İtalya, 1936 Temmuz’unda, Türkiye’ye 1928 Antlaşmasına bağlı olduğunu bildirmiş ve Türkiye’nin yanı sıra,

¹³² Hüner Tuncer, **a.g.e.**, s.137.

¹³³ Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, s.111.

¹³⁴ Hüner Tuncer, **a.g.e.**, s.137.

Yunanistan ile Yugoslavya'ya İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki niyetlerinin barışçı olduğu yolunda güvence vermişti¹³⁵.

İngiltere 2 Ocak 1937 de İtalya ile Akdeniz meseleleri hakkında bir antlaşma imzalamıştı. Bu olay Türkiye ile İtalya arasında yeni bir siyasi yakınlaşmaya yol açtı. İtalyan-İngiliz Antlaşması ile İtalya Akdeniz'de status quo'ya bağlı kalacağını taahhüt etmişti. Böylece İtalya'ya Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ihlal teşebbüsünde bulunmayacağını kabul etmiş oluyordu. Akdeniz bölgesinde durumunu kuvvetlendirmek isteyen Türkiye ise, İtalya'nın Montreux Sözleşmesini imzalamasını istiyordu. Hatay meselesi yüzünden Fransa ile arası açılmış bulunan Türkiye'nin İtalya'nın dostluğuna ihtiyacı vardı¹³⁶.

Bu gelişmeler sonunda Tevfik Rüştü Aras'ın İtalya'yı ziyaret etmesi üzerine iki devlet arasında önemli siyasi temaslar cereyan etmiştir. Türk Dışişleri Bakanı ile Kont Ciano arasında 2-3 Şubat 1937 tarihlerinde Milano'da yapılan görüşmeler sonunda yayınlanan ortak bildiride, görüşmelerin 1928 Antlaşmasına uygun bir hava içinde yapıldığı, iki taraf arasında hiçbir çatışma bulunmadığını ve işbirliği yapılacağı belirtiliyordu. Bildiride İtalya'nın Montreux Sözleşmesine katılacağı hakkında bir açıklama yapılmıyordu¹³⁷.

Bu yüzden Türk-İtalyan görüşmeleri çeşitli yorumlara sebep olmuştu. Aras-Ciano görüşmeleri hakkında yorumlarda bulunan Türk basını bu bildiriye iyi karşılamış, fakat İtalya'nın Monterux Sözleşmesine girmek taahhüdünde bulunmamasını yumuşak bir dille tenkit etmiştir¹³⁸.

Lozan'dan sonra İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar Türkiye'nin dış politikasını etkileyen en önemli unsur İtalya'nın davranışları olmuştur. Türkiye'nin Balkan Antantı'nın kurulmasına ve Doğulu Devletlerle Sadabad Paktı'nın yapılmasına önderlik etmesindeki amacı, bilhassa bu bölgelerdeki İtalyan tehlikesini karşılamak idi. Türkiye'nin bu devre içinde yavaş yavaş statükocu gruba kaymasında, İtalya'nın Türk ülkesi üzerindeki emelleri önemli rol oynamıştır. İtalya'nın Türkiye'nin dış

¹³⁵ A.g.e., s.137.

¹³⁶ Mehmet Gönlübol v.d., a.g.e., s.113.

¹³⁷ A.g.e., s.113

¹³⁸ A.g.e., ss.113-114.

politikasındaki bu etkisini İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Sovyetler Birliği'nin Türk dış politikası üzerindeki etkisiyle mukayese etmek mümkündür. 1945-46 yıllarında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den ülke taleplerinde bulunması ve Türkiye'nin egemenliği ile bağdaşmayacak iddialar ileri sürmesi, aynı şekilde Türkiye'yi Batılı Devletlerle daha sıkı bir işbirliği yapmaya ve bu devletlerin ittifak sistemine katılmaya sevk etmiştir¹³⁹.

2.4. TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

Lozan'dan sonra Türkiye ile İngiltere arasında en önemli siyasi çatışma Musul meselesi üzerinde cereyan etmiştir¹⁴⁰. İngiltere, petrol yatakları zengin olan Musul'dan vazgeçmek istemezken, Türkiye'de Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alan önemli bir şehri kaybetmek istememektedir. İki devlet arasında çözümlenemeyen Musul meselesi, Milletler Cemiyeti'ne havale edilmiştir. Milletler Cemiyeti'nde ise Türkiye'nin aleyhine bir karar çıkmış ve Musul'un Irak'a bırakılmasına karar verilmiştir. İngiltere ile bir savaşı göze alamayan Türkiye de bu kararı kabul ederek Musul'dan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Musul meselesi çözümlendikten sonra iki ülke arasında gergin ilişkiler normale dönmüştür¹⁴¹.

1930 yılında Türkiye ile İngiltere arasında bir "*Dostluk Antlaşması*" imzalanmış ve bunu, bazı ticaret sorunlarını kapsayan bir "*Ticari Anlaşma*"nın imzalanması izlemiştir. 1930'ların başlarında, iki ülke arasındaki ticari ilişkiler, henüz önemli sayılabilecek boyutlara ulaşamamıştı¹⁴².

İtalya'nın Ekim 1935'te Habeşistan'a saldırmasından sonra Akdeniz'deki güç dengesini kendi lehine bozması, İngiltere'yi, Doğu Akdeniz'in en güçlü ve istikrarlı devleti olarak gördüğü Türkiye ile işbirliği yapmaya yöneltti. Türkiye'de İtalyan tehdidi karşısında, İngiltere'ye daha olumlu bir bakış açısıyla bakmaya başlamıştı¹⁴³.

¹³⁹ A.g.e., s.114.

¹⁴⁰ A.g.e., s.118.

¹⁴¹ Nurgül Demirbay Balta, **İkinci Dünya Savaşının Ortaya Çıkışının Türk Basınındaki Yansımaları (Temmuz 1939-Haziran 1940)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2010, s.8.

¹⁴² Hüner Tuncer, a.g.e., s.140.

¹⁴³ A.g.e., s.141.

İngiltere'nin Türkiye'ye karşı sempatik davranmasının sebebi ise, İtalya'nın Akdeniz bölgesindeki saldırgan davranışlarıdır¹⁴⁴. İtalya'nın tehditlerine karşı İngiltere, Türkiye'nin de içinde bulunduğu bir Akdeniz Paktı akdetti. Bu pakt, Türkiye'de büyük bir rahatlık duygusu yaratmıştı. İtalya'dan gelebilecek bir saldırı karşısında Türkiye, İngilterenin yardımına güvenebilecekti. 1939'da Türkiye ile İngiltere arasında kurulan ittifakın başlangıcı, Habeş buhranı sırasında gerçekleştirilmiş olan Akdeniz Paktı'dır¹⁴⁵.

1935 yılından itibaren Türkiye'nin Alman İktisadi tahakkümüne girmesini önlemek ve Türk-İngiliz ticaretini arttırmak amacıyla iki devlet arasında yeni ticari münasebetlere girilmişti. Türkiye'de müessir bazı çevrelerde öteden beri yerleşmiş İngiliz aleyhtarlığını değiştirmeye yardım eden önemli olaylardan biri 1936 yılının yazında İngiliz Kralı VIII. Edward'ın İstanbul'u ziyareti olmuştur.

Bu kısa ziyaret sırasında İngiliz Kralı Atatürk tarafından karşılanmış ve iki devlet reisi arasında samimi görüşmeler yapılmıştır. Bundan sonra 1937 yılında Londra'da İngiliz Kralı'nın Taç Giyme Merasimine katılan Başbakan İsmet İnönü de aynı şekilde İngiliz Hükümeti tarafından samimi kabul görmüştür¹⁴⁶. Bu ziyaretten sonra İsmet İnönü Türk Hükümetinin iç ve dış siyaseti hakkında 14 Haziran 1937 tarihinde yaptığı bir konuşmada Türk-İngiliz münasebetleri hakkında şöyle demiştir¹⁴⁷:

“İngiltere ile münasebetlerimizin hakiki bir dostluk ve emniyet hislerine müstenit olduğunu söylemek benim için bahtiyarlıktır. İngiltere’de bulunduğum zaman da İngiliz Milletinin en selahiyettar ricalinde memleketim hakkında samimi dostluk hisleri müşahede ettim ve en selahiyettar rical İngiltere’nin Türkiye hakkında beslediği samimi ve ciddi dostluk hissiyatını memleketime getirmemden memnun olacaklarını bana izah etmişlerdir. Yalnız resmi mahfiillerde değil, hususi mahfiillerde de memleketimiz hakkında itimat ve sempati gösterilmektedir. Sulh davasında İngiltere’nin takip ettiği hattı hareketi, zihniyetimize uygun bulmaktayız. Memleketlerimiz arasındaki itimat hisleri, aradaki münasebetlerin inkişafı için ve beynelmilel sulh davasında ve cemiyet havasında kıymetli bir amil olarak müessir olmak için çok faydalı olacaktır.”

¹⁴⁴ Nurgül Demirbay Balta, **a.g.t.**, s.9.

¹⁴⁵ Hüner Tuncer, **a.g.e.**, s.141.

¹⁴⁶ Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, s.119.

¹⁴⁷ **A.g.e.**, s.119.

Musul Meselesi'nden sonra kötüleşen Türk-İngiliz ilişkilerinde 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi bir dönüm noktası olmuştu¹⁴⁸. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türk-İngiliz ilişkilerini yakınlaştıran en önemli olay Montrö Boğazlar Sözleşmesidir. İtalya'nın Habeşistan'ı işgali ve Almanya'nın Ren bölgesini silahlandırmasından sonra, Türkiye güvenliğini korumak için boğazların askerleştirilmesini istemiştir. Montrö Boğaz görüşmeleri 22 Haziran 1936'da İsviçre'nin Montrö şehrinde başlamıştır. Toplantıda Türk görüşlerinin esasları, boğazlar bölgesinin Türkiye tarafından tahkim edilmesi, silahlandırılması, asker bulundurulması, Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılması gibi konular görüşülmüştür¹⁴⁹. İngiltere bu konferansa sırf kendi çıkarları yönünden hazırlanmış bir tez ile geldiği halde Türk tezinin görüşme esası olarak kabul edilmesine muvafakat etmiştir¹⁵⁰.

Montrö Konferansı'nda, Türkiye ile İngiltere'nin öne sürdükleri tezler arasında yaşamsal sayılabilecek farklılıkların olmasına karşın; İngiltere, Türkiye ile anlaşmaya varabilmek pahasına, önemli bazı taleplerinden vazgeçmek zorunda kalmıştı. İngiliz devlet adamları, tatmin olmayan bir Türkiye'nin, bir kez daha Almanya'nın siyasi nüfuz alanının içine çekilebileceğinden korku duyuyordu¹⁵¹.

29 maddeden oluşan Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Türkiye, İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği, Japonya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya arasında imzalanmıştır¹⁵². Montrö'de İngiltere, Türkiye'nin istemlerine destek vererek, Boğazların yeniden askerleştirilmesine ve Boğazlar Komisyonu'nun feshedilmesine tam onay verdi. İngiltere ile Fransa'nın Boğazlar Komisyonu'nun feshini kabul etmesi, üç devlet arasında gelecekte tam bir anlaşma ortamının yaratılmasını olası kılmıştı¹⁵³.

1937 yılına kadar Türk-İngiliz münasebetleri devamlı bir gelişme gösterdiği halde iki devlet arasındaki iyi münasebetler müşahhas bir formüle bağlanmamış, bir dostluk ya da tarafsızlık antlaşması imzalanamamıştı¹⁵⁴. Türkler, 1937 yılında,

¹⁴⁸ Mücahit Özçelik, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2010/2, s.254.

¹⁴⁹ Nurgül Demirbay Balta, **a.g.t.**, s.8.

¹⁵⁰ Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, s.118.

¹⁵¹ Hüner Tuncer, **a.g.e.**, s.141.

¹⁵² Nurgül Demirbay Balta, **a.g.t.**, s.8.

¹⁵³ Hüner Tuncer, **a.g.e.**, s.141.

¹⁵⁴ Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, s.119.

Chamberlain Hükümeti'ne bir ittifak akdetme önerisinde bulundu; ancak, İngiltere, henüz vaktin uygun olmadığı gerekçesiyle, Türklerin bu önerisini nazik bir biçimde reddetti. İngiliz Hükümeti, Türkiye ile yakınlaşmanın İtalya'yı tedirgin edebileceğinden kaygı duyuyordu¹⁵⁵. Fakat aynı yıl Almanya'nın Türkiye üzerindeki iktisadi nüfuzunun artması, Türkiye ile İngiltere arasında iktisadi münasebetlerin gelişmesine de yol açmıştır. Bunun üzerine 27 Mayıs 1938 de iki devlet arasında Türkiye'ye 10 milyon Sterlinglik bir kredi açılmasını öngören bir andlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmadan sonra Almanya'nın Türkiye'ye 150 milyon Marklık bir kredi açması, Avrupa'daki iki muhasım kampa dahil devletlerin Türkiye'yi kendi taraflarına çekmek için yaptıkları gayreti gösteriyordu¹⁵⁶.

Türkiye 1938'de daha çok anti-revizyonist gruba yönelmekle birlikte, Avrupa'daki bloklardan hiçbirine kesinlikle bağlanmış değildi. Ancak, Mart 1939'da Almanya'nın Çekoslovakya'ya saldırısı, İngiltere'de, Türk ittifakının bir zorunluluk olduğu kanısını uyandırmış; Türkiye'de, İngiltere ile 12 Mayıs'ta, Fransa ile de 23 Haziran'da nitelikleri aynı olan birer bildiri imzalamıştı. Bu bildirilerde, savaşın Akdeniz bölgesine yayılması durumunda, taraflar arasında fiili işbirliği yapılacağı öngörülmüyordu. Bundan sonra, 19 Ekim 1939'da üç devlet arasında imzalanan "Karşılıklı Yardım Antlaşması" ile Türkiye, Avrupa'daki savaşta anti-revizyonist devletlerle işbirliği yapmayı ilke olarak kabul etti. Öte yandan, Türkiye, imzaladığı bir protokol ile, bu antlaşmadan doğan yükümlülüklerin, kendisini Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklemeyeceğine ilişkin bir çekince koymuştu¹⁵⁷.

2.5. TÜRK-FRANSIZ İLİŞKİLERİ

Lozan anlaşmasından sonra İngiltere ile olduğu gibi Fransa ile de aramızda ikili sorunlar kalmıştır. Bu sorunlardan biri Osmanlı'nın borçlarının ödenmesi meselesidir. Diğer mesele ise Hatay (Sancak) meselesidir. Borçlar meselesi ikili

¹⁵⁵ Hüner Tuncer, **a.g.e.**, s.142.

¹⁵⁶ Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, s.119.

¹⁵⁷ Hüner Tuncer, **a.g.e.**, ss.142-143.

ilişkileri çok germeden halledilmesine rağmen Hatay meselesinin çözümü daha uzun bir süreç almıştır¹⁵⁸.

Osmanlı borçları meselesi 1933 yılında kesin bir hal şekline bağlandıktan sonra Türk-Fransız münasebetleri normal, hatta dostane bir mahiyet almıştı. Fakat Hatay meselesinde aynı bu dostane hava yerini gerginleşen bir ortama bırakmıştır. Sancak bölgesinde Türk unsuru en büyük çoğunluğu teşkil ettiği için bu bölge Misak-ı Milli sınırları içine alınmıştı. Fakat, Milli Mücadele sırasında Fransa ile silahlı çatışmanın durdurulması pahasına bu devlet ile Ankara'da 20 Ekim 1921 de, Sancak'ın Türkiye sınırları dışında kalmasını öngören bir itilafname yapılması zaruri ve Türkiye'nin çıkarları bakımından lüzumlu görülmüştü¹⁵⁹. Türkiye ile Fransa arasında 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara anlaşmasına göre Suriye sınırları içerisindeki İskenderun sancağına özel bir idare şekli tanınmıştır¹⁶⁰.

Bununla beraber, Ankara Hükümeti bu itilafnameye Sancak'taki Türk unsurunun çıkarlarını koruyacak ve bu bölgeye muhtariyet verilmesi için gerekli zemini hazırlayacak hükümler koydurmuştu. İtilafnamenin 7. maddesi şöyle idi: *“İskenderun mıntıkası için bir usulü idarei mahsusa tesis olunacaktır. Mıntika-i mezkurenin Türk ırkından olan sekenesi harslarının inkişafı için her türlü teşkilattan müstefit olacaklardır. Türk lisanı orada mahiyeti resmîyeyi haiz olacaktır”*¹⁶¹.

Suriye'nin Fransız Mandası altına konulacağı 25 Nisan 1920 de San Remo Antlaşması ile tespit edilmişti. Bu sırada Anadolu'da Milli Mücadele hareketi devam ettiği için Suriye'nin kuzey sınırları henüz kesin olarak tespit edilmemişti. Bu sınırlar söz konusu edilen 1921 itilafnamesi ile tayin edilmiş ve Lozan Antlaşmasının 3. maddesi ile teyit edilmişti. Bu şekilde Ankara Antlaşmasının 7. maddesi hükümleri mahfuz kalmak şartıyla Sancak, Fransız Mandası altına girmiş oluyordu. Suriye üzerindeki Fransız Mandası Milletler Meclisi tarafından 23 Eylül 1923'de tasdik edilmişti¹⁶².

¹⁵⁸ Nurgül Demirbay Balta, **a.g.t.**, s.15.

¹⁵⁹ Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, s.127.

¹⁶⁰ Nurgül Demirbay Balta, **a.g.t.**, s.15.

¹⁶¹ Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, s.127.

¹⁶² **A.g.e.**, s.127.

Sancak bölgesiyle ilgili ilk sıkıntı, Fransa'nın 1936'da Suriye'den mandaterliğini kaldırdıktan sonra Sancak üzerindeki yetkilerini Suriye bırakarak bu topraklardan çıkmaya başlamasıdır¹⁶³. Suriye üzerinden Manda idaresinin kaldırılması ve bu ülkeye bağımsızlık verilmesi için Fransa ile Suriye arasında 9 Eylül 1936 da bir antlaşma yapılmıştı. Bu antlaşma Sancak'ın statüsü meselesini tekrar ortaya çıkarmış ve bu mesele Fransa ile Türkiye arasında 1939 yılına kadar devam eden bir uyuşmazlık konusu olmuştur. Adı geçen Antlaşmanın 3. maddesi şöyle idi: *“Yüksek Akid taraflar manda rejiminin sona erdiği gün, Fransız Hükümeti tarafından Suriye ile ilgili olarak, ya da bu memleket adına imzalanan bütün antlaşma, sözleşme ve diğer milletlerarası taahhütlerden doğan hak ve vecibelerini yalnız Suriye Hükümetine devretmek için bütün tedbirleri alacaklardır”*¹⁶⁴. Yani Fransa Suriye'den çekilirken, Sancak üzerindeki yetkilerini Suriye'ye terk etmekteydi. Bu sebeple, Türk Hükümeti bu durumu kabul etmedi ve Milletler Cemiyeti Konseyi'nin toplantısı sırasında Eylül ayında Cenevre'de Fransa ile yapılan görüşmeler müsait bir gelişme göstermeyince, 9 Ekim 1936'da Fransa'ya verdiği resmi bir notada, Suriye'ye yapıldığı gibi, İskenderun Sancağı'na da bağımsızlık verilmesini istedi¹⁶⁵.

Atatürk de 1 Kasım günü Büyük Millet Meclisi'ni açış konuşmasında, *“Bu sırada milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük mesele, hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun, Antakya ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde, ciddiyet ve kat'iyetle durmaya mecburuz”* diyordu. Fransız Hükümeti 10 Kasım'da verdiği cevapta, sancağa bağımsızlık vermenin Suriye'yi parçalamak demek olacağını ve mandater devlet olarak da buna yetkisi bulunmadığını bildirdi. Bundan sonra iki hükümet arasında birer nota daha teati edildi fakat görüşlerde herhangi bir değişme olmadı. Yalnız bu arada Fransa meselenin Milletler Cemiyeti'ne havalesini teklif ve Türkiye de bu teklifi kabul etti¹⁶⁶.

Türkiye ile Fransa arasında bu tartışmalar olurken, bir yandan Türk kamuoyu, öte yandan da İskenderun'daki halk heyecanlanmış ve İskenderun'da halk ile polis

¹⁶³ Nurgül Demirbay Balta, **a.g.t.**, s.15.

¹⁶⁴ Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, s.127.

¹⁶⁵ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, ss.428-429.

¹⁶⁶ **A.g.e.**, s.429.

arasında çarpışmalar olmuştu. Tabii bu çarpışmalar Türk kamuoyunda tepki uyandırmaktan geri kalmadı. Atatürk de Ocak 1937’de Konya’ya ve oradan da Ulukışla’ya kadar bir seyahat yaptı. Ankara’ya döndüğü zaman kabinenin toplantısına başkanlık etti. Türk-Fransız münasebetleri gergin bir safhaya girmişti¹⁶⁷.

Sancak meselesi 14-16 Aralık 1936 tarihleri arasında Milletler Cemiyeti Meclisinde görüşülmüştür. Cemiyet Meclisi 14 Aralık’ta İsveç temsilcisi Sandler’i Sancak meselesi için tayin etmişti. Sandler 16 Aralık’ta Meclise şu esasları ihtiva eden bir rapor sunmuştur: **1-** Sancak meselesi Cemiyet Meclisinin Ocak ayındaki olağan toplantısında tekrar ele alınmalıdır. Aradaki zaman zarfında taraflar raportörle temas halinde meseleyi görüşmeye devam etmelidirler. **2-** Mümkün olan en kısa zaman içinde Sancak bölgesine üç kişilik bir gözlemci heyeti gönderilmelidir. **3-** Bu raporun kabul edilmesi meselenin esası üzerinde verilmiş bir karar sayılmamalıdır¹⁶⁸.

Bu raporun Meclis tarafından tasdik edilmesi üzerine, 22 Aralık’ta Hollanda, Norveç, ve İsviçre tabiyetinde olan üç kişilik bir gözlemci heyeti kurulmuş ve Heyet 1937 yılının Ocak başında görevine başlamak üzere Sancak’a gitmiştir. Bundan sonra Meclisin kararı gereğince ikili görüşmelerde bulunmak üzere Tevfik Rüştü Aras 21-22 Aralık 1936 tarihleri arasında Paris’i ziyaret etmiştir. Fakat, Fransız Hükümeti ile yapılan temaslarda olumlu bir sonuca varılamamıştır. Milletler Cemiyeti Meclisi 20 Ocak 1937’de tekrar toplanmıştır. Bu toplantılar sırasında Türk ve Fransız temsilcileri İngiliz Dışişleri Bakanı Eden’in dostane teşebbüsü ile Sancak meselesi üzerinde ikili görüşmeler yapmışlardır. Bu görüşmelere M. Sandler de katılmıştır. Türk-Fransız görüşmeleri sonunda, 26 Ocak’ta, Sancak meselesi üzerinde bir prensip antlaşmasına varılabilmektedir. Antlaşmaya varılan hususlar 27 Ocak’ta M. Sandler’in raporu şeklinde Cemiyet Meclisi tarafından tasvip edilmiştir¹⁶⁹.

Bu prensip anlaşmasının esasları şöyle idi: İskenderun ve Antakya içişlerinde tam bağımsız, fakat Suriye ile gümrük birliği halinde olan ve bir Statü ve bir Anayasa ile idare edilen “bir ayrı varlık” teşkil edecekti. Sancak’ın dışişleri, bazı şartlar altında,

¹⁶⁷ A.g.e., s.429.

¹⁶⁸ Mehmet Gönlübol v.d., a.g.e., s.129.

¹⁶⁹ A.g.e., s.129.

Suriye Hükümeti tarafından idare edilecekti. Türkçe resmi dil olacak, diğer dillerin kullanılmasının şartları Cemiyet Meclisi tarafından tesbit edilecekti.

Statü'nün ve Anayasa'nın uygulanması Meclisçe tayin edilen ve Sancak'ta ikamet eden bir Fransız vatandaşı tarafından temin edilecekti. Sancak'ta mecburi askerlik usulü uygulanmayacak ve bu bölge tahkim edilmeyecekti. Sancak'ın ülke bütünlüğü, bu maksatla yapılacak bir antlaşma gereğince, Türkiye ve Fransa tarafından teminat altına alınacaktır¹⁷⁰.

Sandler raporunun Cemiyet Meclisi tarafından tasvip edilmesi üzerine 27 Ocak 1937 de Atatürk'ün Başvekil İsmet İnönü'ye çektiği telgrafta şöyle deniyordu¹⁷¹:

“ Hatay'ın mukadderatını tayin eden kararın konsey'den çıkmış olduğunu Hariciye Vekilimizin şimdi aldığımız telgraflarından anladım... Bu eser, Cumhuriyet Hükümetinin milli meseleler üzerinde ne kadar şaşmaz bir dikkatle durduğunu ve onları en makul tarzlarda intaç için cesaret ve feragatla hareket ve faaliyete geçebilecek enerji ve kabiliyette bulunduğunu gösteren yeni bir örnek olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin bu siyaset kavrayışının dünyada sulh ve huzur isteyen ve bunun icabı tabiisi olan hakseverliği şiar edinmeyi fazilet bilen bütün dünya milletlerince takdirle karşılanacağına şüphe yoktur. Türkiye Cumhuriyeti haklı olduğuna kani bulunduğu davasını, büyük ve adil hakem heyeti olmasını daima arzu ettiği ve bu sıfat ve selahiyetin daha çok çetin meseleler halinde en yüksek kudret ve kuvveti haiz olmasını temenni eylediği Cemiyeti Akvam'a bırakmakla insanlık namına isabetli bir harekette bulunmuştur. Bu suretle medeniyet namına da yüksek bir vazife ifa etmiş olmakla sadece takdir ve tebriğe şayandır.”

Aynı gün Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras Cemiyet Meclisinde yaptığı konuşmada, Türkiye ile Fransa arasında Sancak konusunda anlaşmaya varılmasında önemli yardımı dokunan Eden'in tavassutuna değinerek şöyle demiştir¹⁷²:

“... Yalnız şunu söylememe müsaadenizi rica ederim ki, bu mesut netice hususunda hiçbir menfaat görmeyen yardımlar ibzal olunmuştur. Türkiye ve Fransa'nın

¹⁷⁰ A.g.e., s.129

¹⁷¹ A.g.e., s.130.

¹⁷² A.g.e., s.130.

müşterek dostları müzakerelerimiz esnasında çıkan büyük müşkülâtı yatıştırmak için bütün nüfuzlarını kullanmışlardır. Büyük Britanya Mümessili B. Eden'in şahsında bulduğumuz dostane ve müessir yardımı bilhassa kaydetmek isterim...

Gene aynı konuda Başvekil İsmet İnönü Türkiye Büyük Millet Meclisinde 29 Ocak 1937 de yaptığı konuşmada şöyle demiştir¹⁷³:

“... Arkadaşlar, bu meseleye İngiliz Hariciye Nazırı, bütün Türkiye'yi mütehassis edecek bir mebzuliyetle emek sarf etmiştir... İngiltere, Hatay davasında Fransızlarla Türkler arasında bir uzlaşma olması için sarf ettiği emeklerin müspet bir neticeye varmış olduğundan, ne kadar memnuniyet hissederse, Türk efkârı umumiyesinin İngiliz politikasına karşı beslediği itimadın ayrıca kuvvetlendirilmesinden de memnuniyet hissetmekle haklı olacaktır.”

Milletler Cemiyeti Hatay için bir anayasa hazırlamak üzere bir de komisyon kurmuştu. Bu komisyonun, Türkiye ile Fransa'nın da görüşlerini alarak hazırladığı anayasa Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından 29 Mayıs 1937'de kabul edildi. Aynı gün Türkiye ile Fransa arasında da, Hatay'ın toprak bütünlüğünü ortak garanti altına alan anlaşma imzalandı. Fakat bu anayasa ve anlaşmaları bağımsız Hatay'da uygulamak kolay olmadı. Hatay'daki Fransız temsilcisi, bunların uygulanmasını köstekleyici tedbirler alma yoluna gitti. Bağımsızlık dolayısıyla halk gösterilerde bulunmak isteyince Fransa'nın sömürge memurları bunu da önlemek istediler ve polisle halk arasında yeniden çarpışmalar oldu. Öte yandan, Fransızlar Hatay'daki diğer azınlıkları Türklere karşı da kışkırtma yoluna gittiler. Türk kamuoyu yine galeyana geldi. Türkiye'de Fransa aleyhine kuvvetli bir eğilim belirdi ve Türk-Fransız münasebetleri yine bozuldu. Suriye halkı da Hatay'a bağımsızlık verilmesinden ötürü hükümeti tenkit etti ve Suriye'nin bazı şehirlerinde hükümet aleyhine gösteriler oldu¹⁷⁴.

Hatay Anayasası 29 Kasım 1937'de yürürlüğe girecekti ve ilk iş olarak seçimlerin yapılması gerekiyordu fakat bu şartlar içinde seçimler yapılamadı. Öte yandan seçim sistemi meselesinde Türkiye ile Fransa arasında görüş ayrılığı çıktı. Bunun üzerine Milletler Cemiyeti'nin kurduğu bir komite, Türkiye'nin de itirazlarını

¹⁷³ A.g.e., s.130.

¹⁷⁴ Fahir Armaoğlu, a.g.e., s.430.

göz önünde tutarak bir seçim tüzüğü hazırladı ve seçimlerin 15 Temmuz 1938'e kadar tamamlanmasına karar verdi. 1938 Mayısı başından itibaren seçmen listelerinin hazırlanmasına başlandı. Fakat Fransız memurlarının davranışı Hatay'da olayların yeniden şiddetlenmesine sebep oldu. Türkiye Hatay sınırlarına 30.000 kişilik bir kuvvet yığdı. Gerek bu durum karşısında, gerek Avrupa olaylarının gittikçe buhranlı bir hal alması dolayısıyla, Fransa Hatay meselesinde Türkiye'ye karşı daha yumuşak bir tutum almayı tercih etti ve Hatay'ın Fransız valisini geri çekip yerine bir Türk vali tayin etti. Bunun üzerine durum biraz sükunet buldu¹⁷⁵. Daha sonra Sancak'ta seçimlere nezaret edilmesi ve bu bölgede Fransa ve Türkiye tarafından müştereken emniyet ve asayişin temini meselesi yeniden uyuşmazlık konusu olmuştu. Bu meselenin halli için 1938 yılının Haziran ayının başından itibaren Paris'te ve Antakya'da ikili görüşmeler yapılmıştır¹⁷⁶.

Bu sırada Avrupa'da milletlerarası münasebetler gerginleşmişti¹⁷⁷. Almanya'nın 1938 Martında Avusturya'yı ilhakı, Fransa'nın Hatay meselesindeki politikasını da etkilemiştir. Berlin-Roma mihveri'nin ağırlığını gittikçe arttırmaya başladığı bir sırada, Fransa'nın Doğu Akdeniz'de stratejik önemi olan ve Boğazlar'ın kuvvetli bir bekçisi bulunan Türkiye'ye olan ihtiyacı da artmıştı. Bu sebeptendir ki, 1938 yazından itibaren Hatay meselesindeki tutumunu da değiştirmiş ve gelişmeler Türkiye lehine bir yön göstermiştir. 13 Haziran'da Antakya'da Türk ve Fransız askeri heyetleri arasında yapılan görüşmeler sonunda 3 Temmuz 1938'de imzalanan bir anlaşma ile Hatay'ın toprak bütünlüğü ile siyasal statüsünün iki devlet tarafından korunması ve bu amaçla da her iki devletin de Hatay'a 2500'er kişilik askeri kuvvet göndermesi esası kabul edilmiştir. Türk askeri 4 Temmuzdan itibaren Hatay'daki görevine başlamıştır¹⁷⁸.

Öte yandan, Paris'te başlayan ve sonradan Ankara'da devam eden Türk-Fransız görüşmeleri de olumlu gelişmiş ve 4 Temmuz'da Ankara'da Türk Dışişleri

¹⁷⁵ A.g.e., s.430.

¹⁷⁶ Mehmet Gönlübol v.d., a.g.e., s.131.

¹⁷⁷ A.g.e., s.131

¹⁷⁸ Fahir Armaoğlu, a.g.e., s.431.

Bakanı ile Fransa'nın Ankara Büyük Elçisi arasında bir dostluk Antlaşması parafe edilmiştir. Bu antlaşmanın hükümleri özet olarak şöyle idi¹⁷⁹:

1- Taraflar içlerinden birine müteveccih siyasi ve iktisadi hiçbir anlaşmaya ve hiçbir kombinezona girmeyeceklerdir.

2- Taraflardan biri tecavüze uğrarsa diğer taraf mütecavize yardımda bulunmayacaktır.

3- Doğu Akdeniz'de barışın devamı için taraflar Sancak'ın bütünlüğünü teminat altına alan 29 Mayıs 1937 tarihli antlaşma hükümlerini yerine getireceklerdir.

Bu Türk-Fransız yakınlaşmasından sonra Ağustos ayında yapılan Meclis seçimlerinde Türkler, kırk milletvekilliğinden 22'sini kazandılar. Meclis 2 Eylül 1938'de ilk toplantısını yaptı ve bağımsız devlet için Hatay Cumhuriyeti adını kabul etti. Yeni devletin resmi dili Türkçe ve Arapça olduğu halde, bütün milletvekilleri Türkçe yemin etmişlerdir. Hatay Devleti'yle Türkiye arasında gayet yakın temas ve bağlar kuruldu. Hatay Meclisi 1939 Ocak ayında Türk Medeni Kanunu ile Türk Ceza Kanunu'nu kabul etti. Türkiye'den mali müşavirler getirtti. Bunun yanında, Hatay idarecileri devamlı olarak Türkiye'ye katılmak arzusunda bulundular¹⁸⁰.

Türkiye'de bu isteği sempati ile karşıladı. Fakat, 29 Mayıs 1937 antlaşması ile Hatay, Türkiye ile Fransa'nın ortak garantisi altında bulunuyordu. Bu sebeple, Hataylıların anavatana katılma istekleri iki devlet arasında yeniden mesele oldu¹⁸¹.

Türkiye'nin izlediği dış politika, Türkiye ile Fransa'yı birbirine yaklaştırmıştı¹⁸². 1939 Martından itibaren Avrupa'da olayların savaşa doğru bir yön alması, Türk-İngiliz ittifakının ilk adımlarının atılması ve Batılıların barış cephesi çabaları dolayısıyla, Fransa, Türkiye'nin ve Hataylıların isteklerini kabul zorunda kaldı. 23 Haziran 1939'da iki devlet arasında yapılan bir antlaşma ile Fransa Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabul etti. Buna karşılık Türkiye de Suriye'nin bağımsızlık ve

¹⁷⁹ Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, s.132.

¹⁸⁰ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.431.

¹⁸¹ **A.g.e.**, s.432.

¹⁸² Hüner Tuncer, **a.g.e.**, s.434.

toprak bütünlüğüne saygı gösterecekti. Temmuz ayında da Hatay Türkiye sınırları içine katıldı¹⁸³.

¹⁸³ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.432.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE TÜRKİYE’NİN DIŞ POLİTİKASI VE ALDIĞI ÖNLEMLER

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu günden savaş yıllarına kadar olan dış siyasetinin temeli toprak bütünlüğü, bağımsızlık ve barıştan yana olmuştur. Komşularının topraklarına ne göz dikilmiş, ne de onların Türkiye üzerindeki emellerine izin verilmiştir. Tamamen tarafsız ve savaştan uzak kalmak için gerekli politikalar izlenmiştir. Bu doğrultuda, 1940’lı yıllara kadar özellikle komşu ülkelerle ve tamamen savunma maksatlı ittifaklar ve dostluk anlaşmalarına imza atılmıştır¹⁸⁴. Yaklaşan İkinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye hem komşuları ile dostane ilişkiler kurmak ve diğer taraftan da yayılmacı devletlere karşı kendi bölgesini savunma ve koruma amaçlı önlemler almıştır.

1932-1938 devresi içinde milletlerarası münasebetlerin biri iktisadi diğeri de siyasi olmak üzere iki veçhesi vardır. 1929-1930 dünya iktisadi buhranından sonra devletler dış ticaret politikalarını tekrar gözden geçirmişlerdir; bu buhranın etkisiyle milletlerarası alanda iktisadi milliyetçilik akımı kuvvetlenmiştir. Büyük devletlerin, özellikle Almanya ve İtalya’nın, iktisadi otarşı politikası bütün devletlerin gümrük duvarlarını yükseltmelerine ve bunun bir sonucu olarak dünya ticaret hacminin daralmasına sebep olmuştur. İktisaden kendi kendine yetme çabasına girişmiş bulunan devletlerin bu davranışı, büyük devletlerin hammadde kaynakları ve mamul maddeler için yeni pazarlar aramak gayreti ile çatışmıştır. İktisadi mücadelede başarıya ulaşmak için birçok ülkelerde aşırı devletçi ve milliyetçi akımlar kuvvetlenmiş ve demokratik sistemler ve inançlar zayıflamıştır. Bu akımlar sonunda İtalya’daki Faşist İdare kuvvet kazanırken Almanya’da da Hitler 30 Ocak 1933’de iktidara gelmiştir. Bazı büyük devletlerde idareyi ellerinde bulunduran totaliter hükümetlerin davranışları

¹⁸⁴ Çetin Köklü, **a.g.t.**, s.17.

milletlerarası iktisadi münasebetlerde olduğu gibi, siyasi münasebetler üzerinde de derhal tesirini göstermiştir¹⁸⁵.

1932-1938 yılları arasında milletlerarası siyasi münasebetler yukarıda kısaca bahsettiğimiz iktisadi etkenlerin tesiriyle yeni veçhesini göstermiştir¹⁸⁶. Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkan Almanya ile bu savaştan galip çıkmasına rağmen kendisini tatmin olamamış sayan İtalya, Versailles'da kurulan statüko'yu değiştirmek isteyen bir dış politika izlemeye başlamışlardır. Bu devletler önceleri milletlerarası alanda işbirliğini gerçekleştirmek için kurulan müesseseler vasıtasıyla amaçlarına ulaşmaya çalışmışlar ve müesseselerin çalışmalarına fiilen katılmışlardır. Bu iki devlet amaçları için bir vasıta olarak kullanabilecekleri umuduyla M.C.'ne üye olmuşlardır. Fakat, esasen Versailles düzenini devam ettirmek için kurulmuş bulunan M.C. vasıtasıyla bu devletlerin istediklerini elde edemeyecekleri tabii idi. Bu devletler Versailles Andlaşması'nda kaybettiklerini geri almak istiyorlardı¹⁸⁷.

Versailles sistemini değiştirmek isteyen bu revizyonist grup karşısında, Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan ve bu yüzden de bu sistemin devamı için çalışan anti-revizyonist grup bulunuyordu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika Birleşik Devletlerinin Milletler Cemiyetine girmeyerek tekrar inzivaya çekilmesi üzerine, İngiltere ve Fransa Status quo'nun savunucuları olarak kalmışlardı. Revizyonist grubun mütecaviz bir dış politika izlemesine karşılık, anti-revizyonist grup yatıştırma ve taviz politikası gütmüştür. Nihayet, Avrupa'nın güçlü devletlerinden biri olan Sovyetler Birliği başlangıçta gerçekçi bir dış politika ile bu gruplaşmaların dışında kalmayı tercih etmiştir. Ancak, doğu'da Japon, batı'da Alman tehlikesinin gittikçe büyümesi karşısında Sovyetler Birliği status quo'cu gruba yaklaşmak durumunda kalmıştır¹⁸⁸.

Özetlemek gerekirse 1930'lar adı ne olursa olsun faşist niteliklere sahip düzenlerin yükselişine tanık oldu. Bu rejimler yapıları gereği saldırgandılar¹⁸⁹. 1930 yılından sonra görülen bu ideoloji ve çıkar gruplaşmaları karşısında Türkiye'nin davranışı, İkinci Dünya Savaşı ile sonuçlanan felakette memleketin kaderini tayin

¹⁸⁵ Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, ss.92-93.

¹⁸⁶ **A.g.e.**, s.93.

¹⁸⁷ Bayram Peker, **a.g.t.**, s.31.

¹⁸⁸ Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, s.93.

¹⁸⁹ Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi,(1839-1950)**, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s.401.

edecek durumda idi. Türkiye Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra galip devletlerin insafsızca hareketlerine maruz kalarak bir sömürge statüsüne indirilmek istendiği ve birçok haksız muamelelere maruz bırakıldığı halde dış politikasının hedeflerini tayin ederken hissi sebeplerle hareket etmemiştir. Memleketin çıkarları ile milletlerarası politika gerçeklerini telif eden bir yol seçmiştir. Gerçekten Türkiye hissi sebeplerin tesiriyle hareket etmiş olsaydı revizyonist gruba katılması pekala mümkün olabilirdi. Ancak, Türkiye'nin dış politikasının ana hedeflerini tayin etmek görevini üzerine almış bulunan Atatürk, Türkiye'nin yeni sınırları ile tatmin edilmiş olduğunu kabul ederek memleketi yeni maceralara sürükleyebilecek davranışlardan daima kaçınmıştır¹⁹⁰.

İsmet İnönü, altıncı hükümetin açılış konuşmasını yaparken ilk önce bu konuya değinmiş ve hükümetin ana fikrini belirtmiştir: *“Hükümetimiz memleketin dahili ve harici bir sulh ve huzur havası içinde yaşamasına birinci derecede ehemmiyet atfeder. Beynelmilel münasebetimizde bize hakim olan esas fikir budur. Türkiye'nin sulh ve emniyet havası içinde çalışmasını temin ve teshil edecek tedbirleri ve elimizden geldiği kadar beynelmilel sulh havasının ve imkanlarının takviyesini iltizam ederiz. Harici siyasetimizin dostluklar tesisinde, mukaveleler aktinde, beynelmilel içtimalara ve teşekküllere iştirakinde hattı hareketini bu suretle izah eylemek mümkündür”*¹⁹¹.

Atatürk ise 1 Kasım 1931 tarihinde TBMM'nin dördüncü dönem birinci yasama yılını açış konuşmasında barışçı politikaya yönelik olarak şu sözleri söylemiştir: *“Dış politikamızın barışçı ve doğruluklu niteliği, geçen yıl içinde bir kez daha görülmüştür. Yakın komşularımızla ilişkilerimizde samimiyet artmıştır. Uluslararası alanda, her devletle iyi ilişkide bulunmakla olumlu sonuçlar elde etmekteyiz”*¹⁹².

Bu dış politika düsturu ile hareket eden Türkiye, bütün devletlerle iyi münasebetlerini devam ettirmeye çalışmış, fakat Atatürk'ün yukarıdaki konuşmasında da belirtildiği üzere, güvenlik unsurunu da hesaba katarak milletlerarası barışı bozmak isteyen devletlere karşı barışçı devletlerle daha sıkı işbirliği yapmak yoluna gitmiştir. Gerçekten Türkiye bu devre içinde izlediği dış politikada, barışçı emeller yanında güvenlik endişesini de ön plana almış ve milletlerarası toplumda şekillenmeye başlayan

¹⁹⁰ Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, ss.93-94.

¹⁹¹ Bayram Peker, **a.g.t.**, s.33.

¹⁹² **TBMM Tutanak Dergisi**, D. 4, IV, S. 3; <http://www.tbmm.gov.tr/tarihce/4d1yy.htm>

ortak güvenlik vasıtalarını desteklemek, başka deyimle barışın korunmasında yardımcı olmak için çaba sarf etmiştir¹⁹³.

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı öncesinde hem komşuları ile beraber hem de kendi bölgesinde aldığı önlemleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1- Briand-Kellogg Paktı (8 Eylül 1928)
- 2- Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi (18 Temmuz 1932)
- 3- Balkan Paktı (9 Şubat 1934)
- 4- Akdeniz İttifakı (1936)
- 5- Montrö Boğazlar Sözleşmesi (20 Temmuz 1936)
- 6- Sadabaat Paktı (8 Temmuz 1937)

3.1. BRIAND-KELLOGG PAKTI

Briand-Kellogg Paktı'nın başlangıcı Fransa ile ABD arasında yapılmış bir antlaşmadır. Antlaşma, bu iki devlet arasında olacak bir savaşın iki devlet tarafından da kanun dışı olduğunun kabul edilmesini içermektedir¹⁹⁴. Savaş kanundışı ilan eden bu paktın ilk imzasına davet edilmediklerinden ötürü Sovyetler bunu, kendilerini çember içine almak için Batılıların bir kombinasyonu olarak görmekle beraber, sonradan Fransa tarafından katılmaya davet edilince, bir yandan da bu daveti kabul etmiş ve öte yandan da, “barışın korunmasıyla samimiyetle ilgilenen” Türkiye, Afganistan ve Çin Cumhuriyeti'nin davet edilmemiş olmasından ötürü üzüntülerini bildirmiştir¹⁹⁵. Ağustos 1928 tarihinde ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Polonya, Belçika ve Çekoslovakya arasında imzalanmıştır¹⁹⁶. 8 Eylül 1928 tarihinde Türkiye savaşın kınanmasına ve uluslararası sorunların barışçı yoldan çözümüne ilişkin Briand-Kellogg

¹⁹³ Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, s.94.

¹⁹⁴ Çetin Köklü, **a.g.t.**, s.19.

¹⁹⁵ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.414.

¹⁹⁶ Çetin Köklü, **a.g.t.**, s.19.

Paktı'na üye olur¹⁹⁷. Antlaşma Almanya, İtalya ve Japonya'nın saldırgan tutumu ile önemini yitirmiştir¹⁹⁸.

3.2. TÜRKİYE'NİN MİLLETLER CEMİYETİ'NE GİRMESİ

1930 yılına doğru Avrupa'da belirli bir durum alan gruplaşma hareketi milletlerarası barış ve güvenliğin yeni tehlikelerle tehdit edilmeye başladığını açıkça gösteriyordu. Bu durum karşısında, o zamana kadar kendi iç meseleleri ile fazla meşgul olması sebebiyle milletlerarası politikanın dışında kalan Türkiye Status quo'cu Batılı demokrasilerin önem verdiği bir devlet olmaya başlamıştı. Türkiye'nin milletlerarası politikadaki ağırlığının artmaya başlaması Avrupa'da bir birlik kurulması için Fransız Dışişleri Bakanı Aristide Briand'ın teşvikiyle girişilen çalışmalarda da kendisini göstermiştir. Gerçekten, Briand'ın Avrupa Birliği projesinde Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin dışarıda bırakılması birçok Avrupa devletleri tarafından tasvip edilmemiştir.

Briand'ın 17 Mayıs 1930'da Avrupa Devletlerine gönderdiği memoranduma verdikleri cevaplarla birçok devlet özellikle Türkiye'nin Avrupa Birliğine alınmasını istediklerini bildirmişlerdir. Esasen, Türkiye bu birlik projesi ortaya atılmadan önce Kellog-Briand Misakını imzalamış ve Silahsızlanma Konferansı çalışmalarına katılmıştı. Bu şekilde Türkiye, milletlerarası işbirliğini fiilen iştirak etmiş oluyordu¹⁹⁹.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra milletlerarası barışın korunması ve işbirliğinin sağlanması için kurulan en önemli teşkilat şüphesiz Milletler Cemiyeti idi²⁰⁰. Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğradığı için, Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin asli üyeleri arasına alınmamıştı. Ancak, Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdiren Versay Barış Antlaşması'ndan kısa bir süre sonra, uluslararası ilişkilerde oluşan değişiklikler sonucunda, savaşta yenilen devletler de Örgüt'e üye alınmaya başlandı. Bu bağlamda, Türkiye'nin de, o yıllarda Milletler Cemiyeti'ne üye olması söz konusuydu²⁰¹. Musul sorunu çözüldükten sonra İngiltere, Türkiye'ye MC'ye üye olması

¹⁹⁷ Zehra Önder, **II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 14.

¹⁹⁸ Çetin Köklü, **a.g.t.**, s.19.

¹⁹⁹ Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, ss.94-95.

²⁰⁰ **A.g.e.**, s.95.

²⁰¹ Hüner Tuncer, **a.g.e.**, ss.126-127.

yolunda telkinlerde bulunmaya başladı. Bu, İngiltere açısından Türkiye'nin statükocu tarafta yer almasının bir göstergesi olacaktı. Fakat Türkiye gerek Lausanne Konferansında, gerekse de daha sonraki görüşmelerde bu yönde bir taahhütte bulunmamıştı. Yalnız, M. Kemal Mart 1924'teki bir konuşmasında MC'ye üye olmaktan söz etmişti. Yine Lausanne antlaşması çerçevesinde MC'nin bazı konulardaki yetkisi belli maddelerinde kabul edilmişti. Bunlar şöyle sıralanabilir: Musul sorununa ilişkin 3/2, Azınlıkların korunmasıyla ilgili olarak 42. ve 44. , Karma Hakemlik Mahkemesi konusunda 92. , Sağlık işleriyle ilgili olarak 116. ve 118. Maddeler. Ayrıca, Boğazlar Sözleşmesinin 13.,15.ve18. Maddeleriyle Trakya sınırının askerlikten arındırılmasına ilişkin Sözleşmenin 4. Maddesinde MC'ye gönderme vardır²⁰².

Türkiye çeşitli nedenlerden dolayı MC üyeliği konusunda isteksizdi. Bunlardan ilki, Musul sorununda MC'nin tamamen İngiltere'nin etkisinde kalarak Türkiye aleyhinde karar almasıydı. Bu durum hem Türk kamuoyunda, hem de yönetim çevrelerinde büyük tepki ve hayal kırıklığı yaratmıştı. Dolayısıyla, İngiltere ve Fransa'nın dış politika aracı olarak görülen ve başarı şansı henüz belli olmayan böyle bir örgüte üyelik konusunda aceleci davranılmadı. İkinci olarak, bu konuda SSCB'nin tutumu etkili olmuştu²⁰³.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılması Sovyetler'i pek hoşnut etmedi. Fakat Türkiye, Sovyetler Birliği herhangi bir devlete saldırmadıkça, Paktın 16. ve 17. maddelerinde öngörülen zorlama tedbirlerinin haksız bir şekilde Sovyetler'e karşı yöneltilmesine asla rıza göstermeyeceği hakkında teminat verdi. Maamafih, Sovyetler'in hoşnutsuzluğunun asıl sebebi, Türkiye'nin kendisinden ayrılıp Batılı devletlerle işbirliğine gitmesi endişesi idi. Fakat bu endişe uzun süreli olmadı. Çünkü Nazi Almanyası'nın ortaya çıkması ve Japonya'nın Mançurya'ya saldırması üzerine kolektif güvenlik ve barış sistemine bağlanan Sovyet Rusya da 1934'te Milletler Cemiyeti'ne üye oldu²⁰⁴.

Türkiye Sovyetler Birliği ile münasebetlerine önem vermekteydi. Hariciye Vekilinin, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girişi ve Rusya ile münasebetleri ile ilgili

²⁰² Baskın Oran, **Türk Dış Politikası**, İletişim Yay., C.I , 17.Baskı, İstanbul, 2012, s.309-310.

²⁰³ **A.g.e.**, s.310.

²⁰⁴ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.415.

olarak, Sovyet Rusya Maslahatgüzarına gönderdiği mektup, Türk hükümetinin Rusya'ya verdiği önemi göstermesi açısından dikkate değerdir:

*“... Türkiye Hükümetinin farz ve tahminleri hilafına olarak Milletler Cemiyetinde, herhangi bir zamanda, mevzuu bahs sulh esasına mugayir ve münhasıran Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri İttihadına müteveccih temayüller baş gösterecek olursa Türkiye bu kabil temayüllere olanca kuvvetiyle muhalefet edecektir”*²⁰⁵.

Times gazetesinde çıkan bir başmakale de Türk hükümetinin Sovyetler Birliği ile ilişkilerine ne kadar önem verdiğini göstermektedir: “Cenevrede Türk murahhaslarının ilk tutukları yol Rus davalarını müdafaa idi”²⁰⁶. 1930 yılından sonra Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi bir zaman meselesi olmuştu. Teşkilata girmek hususunda Türkiye'nin tereddütlerini Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras 15 Temmuz 1931'de Türkiye Büyük Millet Meclisinde yaptığı bir konuşmada şöyle izah etmiştir²⁰⁷:

“ Cemiyeti Akvam fikri, Türkiye Cumhuriyetinin ve Türk İnkılabının pek hoşlandığı bir fikirdir. Adeta kendi fikrimizdir diyebiliriz. Bir de o fikri tatbik için yapılan bir müessese vardır. Fikir ile müesseseden ayrı ayrı bahsedişim, tatbikat ile nazariyat arasındaki mesafeyi işaret içindir. Yoksa bu müesseseye karşı da çok muhabbetli ve dostane hareket ediyoruz ve onun teşebbüs ettiği her işe memnuniyetle iştirak ediyoruz... Birçok noktalarda beraber, bir hava içinde, bir muhit dahilinde çalışıyoruz. Böyle iken niçin girmedik?”

Dışişleri Bakanı Türkiye'ye Konseyde yer verilmemesi ihtimalinden ve Konseyin alacağı zecri tedbirler karşısında Türkiye'nin tereddütleri bulunabileceğinden bahsederek demiştir ki²⁰⁸:

“ O kararın herhangi bir Devlet aleyhine iktisadi bir karar olduğunu kabul edelim. Orada bizim ajanımız yoktur. Alınan kararın adaleti hakkında kanaatimiz de tekevvün etmemiş bulunuyor. Size karşı mes'ul olmayan birtakım zevatın bu memlekette tatbiki nasıl olacak? Buna imkan varmı? İşte bu müşkilattan dolayı girmedik. Yalnız bu

²⁰⁵ Bayram Peker, **a.g.t.**, ss.35-36.

²⁰⁶ **A.g.t.**, s.36.

²⁰⁷ Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, ss.95-96.

²⁰⁸ **A.g.e.**, s.96.

müşkilatın daimi surette gayri tabii hal olacağını zannetmiyorum. Hakikaten Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı çok iyi bir kabul, arzu gösteren bu müesseseye ve içinde şimdi pek çok dostlarımız bulunan ve herhalde hiç düşmanımız olmayan bu müesseseye karşı bizim de aynı hislerle mütehassis olduğumuzu bildiklerinden şüphe etmek istemem. Ancak o müessesenin bugünkü şekliyle bizim inkılabımızdan, yani müsavi muamele ve hukuk hakkındaki haklı zihniyetimizden doğan bu müşkülü iyi bir surette onların usulüne ve bizim halimize uyacak surette halledebileceğimiz gün bu teşekküle girebilmemiz mümkün olacaktır.

Dışişleri Bakanının bu konuşmasından anlaşılabileceği gibi, Türkiye Milletler Cemiyeti Meclisinin üyesi olmak şartıyla Teşkilata girmeyi prensip itibariyle kabul ediyordu. Fakat, Cemiyet Meclisinde daimi üyelik sadece “Büyük Devletlere” verildiği için Türkiye'nin bu haktan istifade ettirilmeyeceği açık idi. Öte yandan, Cemiyet Meclisinin daimi olmayan üyeleri ise geçici bir süre için Genel Kurul tarafından seçiliyordu. Oysa, Türkiye Teşkilatın üyesi olmadığı için Meclis süresiz üye seçilmesi de söz konusu olmazdı. Türkiye'nin Cemiyet Meclisinin üyesi olarak teşkilata girmesi mümkün olmadığı halde, Türkiye'nin böyle bir şartı ileri sürmesinin sebebi 1931 yılında henüz Milletler Cemiyeti'ne girmek istemediğinden ileri geliyordu. Çünkü Sovyetler Birliği ile 1925 yılında Paris'te yapılan Dostluk ve Tarafsızlık Andlaşmasını yenileyen 17 Aralık 1929 tarihli Protokol hükümlerine göre, Akid taraflardan biri komşularını ilgilendiren siyasi taahhütlere girerken diğerinin tasvibini alacaktı. Bu sebeple, Türkiye 1932 yılında Milletler Cemiyetine girmeyi kabul ettiği zaman Sovyetler Birliği'nin tasvibini almıştır²⁰⁹.

Dönemin Hükümet yetkilileri, Atatürk'e, ülkemizin de Milletler Cemiyeti'ne üye olabilmesi için, bir an önce Örgüt'e üyelik başvurusunda bulunması yolunda önerilerde bulunmaktaydı. Ancak, onurlu bir dış politika uygulamaktan hiçbir zaman ödün vermemiş olan “ O Büyük İnsan”, Türkiye'nin üyeliğinin, Milletler Cemiyeti'ne bizzat kendisinin başvurması yoluyla değil; ancak, Milletler Cemiyeti Örgütü'nün, Türkiye'yi üyeliğe davet etmesi yoluyla gerçekleşebileceğini dile getirmişti²¹⁰.

²⁰⁹ A.g.e., ss.96-97.

²¹⁰ Hüner Tuncer, a.g.e., s.127.

Nitekim, Milletler Cemiyeti Genel Kurulu, 6 Temmuz 1932’de, İspanya temsilcisinin önerisi ve Yunanistan temsilcisinin de desteğiyle, Türkiye’nin Örgüt’e davetini öngören bir karar tasarısını kabul etti. Ancak bu davet üzerinedir ki, Türkiye Büyük Millet Meclisi, daveti kabul ettiğine ilişkin bir karar almıştı²¹¹. Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü, Silahsızlanma Konferansı’nın 13 Nisan 1932 günlü oturumunda Türkiye’nin Milletler Cemiyeti ile işbirliği yapmaya hazır olduğunu bildirince, Milletler Cemiyeti Konseyi 1932 Temmuz ayında Milletler Cemiyeti Asamblesi 43 devletin ittifakı ile Türkiye’yi üyeliğe kabul etti²¹².

Mustafa Kemal ATATÜRK, M.C.’ne üye oluşumuzu ve barışa verdiği önemi, TBMM beşinci dönem birinci yasama yılını açış konuşmasında şu sözlerle ifade etmektedir: *“Kamutay, uluslararası durumun çok önemli bir döneminde çalışmaya başlıyor. Olaylar, Türk ulusuna iki önemli kuralı yeniden hatırlatıyor. Yurdumuzu ve haklarımızı koruyabilecek güçte olmak... Barışı koruyacak uluslararası çalışma birliğine önem vermek... Barışın bozulması nedeniyle üzüntü duymamak imkansızdır. Bu durumda bu günkü ağır anlaşmazlıkların ortadan kalkması, uygar insanlığın başlıca dileği olmalıdır. Bizim barış ülküsüne ne kadar bağlı olduğumuzu, bu ülkünün güvenlik altına alınmasındaki dileğimizin ne kadar köklü olduğunu açıklama gereği görmüyorum. Bu konuda çalışan Milletler Cemiyeti’nin deneylerden yararlanarak prensiplerini geliştirmesi ve barışı korumak için gücünü artırması en üstün arzumuzdur”*²¹³.

Türkiye, M.C.’ne katıldıktan sonra, bu teşkilata sonuna kadar ve samimiyetle bağlı kalmış ve barışın korunması çarklarında Cemiyeti daima desteklemiştir²¹⁴.

3.3.. BALKAN PAKTI

I. Dünya Savaşı sonrasında dünya barışının ancak ortak güvenlik sisteminin kurulmasıyla korunabileceği düşüncesi egemendi ve MC bu yönde adım atılmış en önemli adımdı. Bununla birlikte, MC ile yetinilmemesi gerektiği düşünülüyor ve

²¹¹ A.g.e., s.127.

²¹² Fahir Armaoğlu, a.g.e., s.415.

²¹³ Bayram Peker, a.g.t., s.38.

²¹⁴ A.g.t., s.38.

bölgesel düzeyde de ortak güvenliğin sağlanması için örgütlenmelere yönelik çabalar gösteriliyordu. I. Dünya Savaşı sonrası düzenlemelerinden tatmin olmamış ülkelerin – Avrupa’da İtalya ve Almanya, Balkanlar da Bulgaristan- dikkatlerini yönelttikleri Balkanlar bu çabaların en yoğun olduğu bölgelerin başında geliyordu.

Özellikle 1925 Locarno antlaşmalarıyla Almanya’nın batı sınırları güvence altına alınırken doğu sınırlarının söz konusu edilmemesi, zaten İtalya’nın ilgisinden rahatsız olan statükocu Balkan devletlerini, Almanya’nın İngiltere ve Fransa tarafından doğuya yöneltildiği endişesiyle rahatsız ediyordu. Bu tehdit algılamaları sonucunda, Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanan ikili yakınlaşma çabaları daha geniş perspektife kavuşarak Balkan ülkeleri arasında işbirliğini kuvvetlendirecek adımların atılmasına yol açtı²¹⁵.

“Balkan ulusları; bugün Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye gibi bağımsız siyasal varlıklar halinde bulunuyorlar. Bütün bu devletlerden olan uluslar, yüzyıllarca beraber yaşamışlardır. Denebilir ki, *son yüzyılda oluşan bugünkü Balkan devletleri, içlerinde Türkiye Cumhuriyeti de olmak üzere, Osmanlı İmparatorluğu’nun yavaş yavaş parçalanmasının ve sonunda tarihe gömülmüş olmasının tarihsel sonucudur.*” Büyük Atatürk Balkan uluslarına ilişkin düşüncelerini böyle dile getiriyordu Ekim 1931’de²¹⁶.

Büyük Önder, sözlerini şöyle sürdürüyordu²¹⁷:

“ *Karadeniz’in kuzey ve güney yollarıyla binlerce yıl deniz dalgaları gibi birbirini ardına gelip, Balkanlar’da yerleşmiş olan insan toplulukları, başka başka adlar taşımış olmalarına karşın, gerçekte bir tek beşikten çıkan ve damarlarında aynı kan dolaşan kardeş topluluklardan başka bir şey değillerdir. Bugünün gerçek gerçek gerekleri, Balkan uluslarının, çağın saymak ve uymak zorunda kaldığı yepyeni koşullar ve geniş bir görüş açısı altında birleşmelerindeki yararın büyük olduğunu göstermektedir. Balkan birliğinin temeli ve amacı, karşılıklı siyasal bağımsızlığı*

²¹⁵ Baskın Oran, **a.g.e.**, s.350.

²¹⁶ Hüner Tuncer, **a.g.e.**, s.149.

²¹⁷ **A.g.e.**, s.149.

saygıyla gözeterek, ekonomik alanda, kültür ve uygarlık alanlarında işbirliği yapmak olunca, böyle bir amaç, bütün uygar insanlarca kuşkusuz övgüyle karşılanacaktır.

Balkan Birliği konusundaki ilk adımlar Balkan hükümetleri tarafından değil, gayri resmi çabalarla atılmıştır. Dünya Barış Kongresi Derneği'nin 1929 Ekiminde Atina'da yaptığı toplantıda kongre başkanı ve eski Yunan başbakanlarından Aleksandr Papanastasiyu devamlı bir Balkan Antantı kurulması fikrini ortaya atmış ve Türkiye dahil bütün Balkan delegasyonlarının bu fikri kabul etmesiyle, 1930 Ekiminde Atina'da Birinci Balkan Konferansı açılmıştır. Bundan sonra bu konferanslar Atina, İstanbul, Bükreş ve Selanik'de olmak üzere her yıl tekrarlanarak, Balkan milletleri arasında bir işbirliği kurulmuştur²¹⁸.

1932'de yapılan Üçüncü Balkan Konferansı ise bir Balkan Paktı tasarısı ortaya çıkarmıştır ki, bu suretle işbirliği faaliyetleri bununla siyasal münasebetler alanına geçirilmiş olmaktaydı. Bununla beraber, siyasal işbirliğinin gerçekleşmesi hemen mümkün olmadı. Balkan Konferanslarında görülmüştü ki, özellikle Bulgaristan işbirliğinde çekingen davranmaktadır. Arnavutluk ile Bulgaristan Balkan Konferanslarında, revizyonist gayelerini dolaylı bir şekilde belirterek azınlık meselelerin de tartışmasında ısrar etmişler fakat Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya buna engel olmuşlardır. Bununla beraber, özellikle Türkiye uzlaştırıcı bir politika izleyerek Bulgaristan'ın tam işbirliğini sağlamaya çalışmış, lakin muvaffak olamamıştır²¹⁹.

Dördüncü Balkan Konferansı 5-11 Kasım 1933 de Selanik'te toplandığı zaman siyasi çevrelerde Balkan meselelerinin resmi olmayan konferanslar yoluyla halledilemeyeceği kanısı kuvvetlenmişti. Nitekim, 1933 yılında Balkan Antantı'nı kuracak olan Misak'ın hazırlanması için devlet adamları bir diplomatik faaliyete girişmişlerdi. Bulgaristan'ın revizyonist emellerden vazgeçmesini ve Pakta katılmasını sağlamak, bu siyasi faaliyetin başlıca hedefini teşkil etmişti. Öte yandan, Bulgaristan da amacına ulaşabilmek için bazı Balkan devletlerini kendi tarafına çekmeye çalışıyordu. Balkan devletleri arasında Arnavutluk'tan başka, Bulgaristan tarafına kayabilecek tek

²¹⁸ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.416.

²¹⁹ Bayram Peker, **a.g.t.**, s.46.

devlet Yugoslavya idi. Nitekim, Bulgaristan Yugoslavya'nın desteğini sağlamak için bu devletle temasa geçmişti. Balkan Antantı'nın en hararetli taraftarı olan Türkiye ve Yunanistan ise Bulgaristan'ın revizyonist politikasını önlemeye çalışıyorlardı²²⁰. Nadir Nadi anılarında, Bulgaristan'ın Balkan Antantı'na karşı gösterdiği güçlükleri ve Türkiye'nin durumunu şu sözlerle ifade etmektedir²²¹:

“Balkan Antantına karşı en büyük güçlükleri Bulgaristan çıkarıyordu. Zaten bu pakt bir bakıma Bulgaristan'ın toprak heveslerini kursağına tıkamak amacıyla kurulmuştu. Antant üyeleri arasında her bakımdan en güçlü durumda bulunan Türkiye, Balkanlılar arasında olumlu bir arabuluculuk rolü oynamak istiyor, Şükrü Saraçoğlu da bu rolü pek önemsemiş görünüyordu.”

Türkiye ve Yunanistan, siyasal alanda da Balkanlarda bir işbirliği kurulmasına bu konuda bir paktın imzasına karar verip, 1933 Mayısında bu düşüncelerini Bulgaristan'a da bildirdiler. Lakin Bulgaristan teklife yanaşmayınca, Türkiye ve Yunanistan 14 Eylül 1933 de bir Samimi Anlaşma Paktı (Pacte d'Entente Cordiale) imzaladılar²²².

Bu Andlaşmanın 1. maddesi şöyledir: “Türkiye ve Yunanistan müşterek hudutların tecavüzden masuniyetini müteakiben tekeffül ederler.” Andlaşmanın 2. maddesi gereğince Akid devletler milletlerarası meselelerde birbirleriyle istişarelerde bulunacaklardı. Andlaşmanın 3. maddesinde ise, milletlerarası konferanslarda birbirlerinin çıkarlarını koruyacakları ve bu konferanslarda bu iki devletten özel çıkarı bulunanın temsilini sağlamaya çalışacakları öngörülmekte idi. Bu andlaşmanın birinci maddesiyle Türkiye'nin, Yunanistan'ın sınırlarının dokunulmazlığı hakkında teminat vermesi, bu devletin ülkesi üzerinde iddiaları bulunan Bulgaristan'da tepki ile karşılanmış ve Türkiye'nin Bulgaristan'a karşı düşmanca bir hareketi olarak yorumlanmıştır. Bulgaristan'ın Balkan Antantı'na girmesini tehlikeye sokabilecek olan bu endişeleri önlemek maksadıyla 20 Eylül 1933'te Başvekil İsmet Paşa ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Sofya'yı ziyaret etmişlerdir. Bu ziyaret sırasında Türk devlet adamları Bulgaristan'ın şüphe ve endişesini bertaraf etmeye çalışmışlar ve

²²⁰ Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, ss.100-101.

²²¹ Nurgül Demirbay Balta, **a.g.t.**, s.39.

²²² Bayram Peker, **a.g.t.**, s.47.

Bulgaristan'ın Türk-Yunan Paktı'na katılmasını teklif etmişlerdir. Fakat Bulgarlar bu teklifi reddetmişlerdir. Türk Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Sofya'da bulundukları sırada 1929 tarihli Türk-Bulgar Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Andlaşması 5 yıl süre ile uzatılmıştır²²³.

O dönemde Başbakan olarak bu geziyi düzenleyen İsmet İnönü de Hatıraların da bu geziye yer vermiştir. İnönü gezi hakkında şu değerlendirmelerde bulunmuştur:²²⁴.

“Yunanistan'da kaldığım müddet esnasında, Türk-Yunan yakınlaşmasından ayrı olarak, bu yakınlaşmanın Balkan devletleri arasında yayılması ve Balkan Paktı meseleleri üzerinde Venizelos ile geniş temaslarımız, geniş konuşmalarımız olmuştur. Balkan Paktı fikri, bu ziyaretler esnasında esaslı olarak vardı. Ve bizi müşterek gayrete sevk eden yeni bir unsur halindeydi. Gerek Venizelos'un Türkiye'yi ziyareti, gerek benim Yunanistan ziyaretimle, hem iki memleket arasındaki dostane iyi münasebetlerin, hem Balkan Paktı şeklinde daha geniş bir dostluk havasının teessüsü mesafe almıştır.”

1934 yılının Ocak ayı başında Yunan Dışişleri Bakanı M. Maximos büyük devletlere Balkan Paktı'nın özelliklerini ve bu pakt karşısında Bulgaristan'ın tutumunu anlatmak üzere Londra, Paris ve Roma'yı ziyaret etmiştir. İngiliz ve Fransız devlet adamları Pakt'ı destekleyeceklerini açıkça belirttikleri halde, İtalyan devlet adamları Pakt hakkında müsbet veya menfi bir yorumda bulunmaktan çekinmişlerdir. İtalyan basını ise Pakt'ı soğuk karşılamıştır. Pakt'ın gerçekleşmesi için Türk devlet adamlarının gayretleri Bulgar basınında Türkiye aleyhine yayına sebep olmuştur²²⁵.

Bulgaristan ve İtalya'nın olumsuz tutumlarına karşın, Şubat 1934'te Belgrat'ta toplanan Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya Dışişleri Bakanlarının hazırladıkları Balkan Antantı Paktı 9 Şubat 1934'te Atina'da imzalandı ve Balkan Antantı kurulmuş oldu. Balkan Anlaşması dolayısıyla Yunanistan Başbakanı Çaldaris'in mesajına İsmet İnönü'nün verdiği yanıt şöyle olmuştur: *“Balkanların kardeşliğini temin ve takviye ederek huzur ve emniyet içinde beşeriyet sulhuna misal vererek, kültür sahasında ilerleyebilmesini temin maksadiyle yapılmasına teşebbüs olunan paktın bu*

²²³ Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, s.101.

²²⁴ Sabahattin Selek, **a.g.e.**, s.504.

²²⁵ Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, s.102.

*noktai nazarları muhteva olarak temin edilmiş olduğunu tebşir eden lutufkarane telgrafnamenizi memnuniyetle aldım. Bu hayırlı ve sulhseverlik eserinin tarihi medeniyet merkezlerinden sevimli devlet merkeziniz Atina'da ve yüksek irfan evi akademide imzalanmış olması tarihin kaydedeceği kıymetli bir hatıra olacaktır. Sulh içinde insanlığın ilerlemesinden başka hiçbir gaye istihdaf etmeyen bu eser hepimizin sevincini bittabi muciptir. Paktın akitlerinin olduğu kadar bu akitlerin eski ve yeni ciddi dostlarının da bundan memnun olacaklarına şüphe yoktur. Ben de sizi kalbi olarak tebrik ve kardeş Elen milleti hakkındaki saadet temennilerimi takdim ederim.*²²⁶ Balkan Antantı Paktı bir giriş ve üç maddeden oluşmaktadır²²⁷. Antlaşmanın esas hükümleri üç kısa madde etrafında toplanmıştır. Bu maddeler şöyledir²²⁸:

“Madde 1 - Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya bütün kendi Balkan hudutlarının emniyetini müteakabilen tekeffül ederler.

Madde 2- Yüksek akitler bu itilafnamede tayin edilmiş olan menfaatlerini ihlal edebilecek ihtimaller karşısında alınacak tedbirler hakkında birbiri ile görüşmeyi taahhüt ederler. Onlar bu misak'ı imzalamamış olan diğer herhangi bir Balkan memleketine karşı, birbirine evvelden haber vermeksizin siyasi hiçbir harekette bulunmamayı ve diğer Akitlerin muvafakati olmaksızın diğer herhangi bir Balkan memleketine karşı siyasi hiçbir vecibe altına girmemeyi taahhüt eylerler.

Madde 3- Bu itilafname bütün akit devletlerce imzalanır imzalanmaz mer'iyete girecek ve mümkün olduğu kadar çabuk tasdik edilecektir. İtilafname, iltihakı akitler tarafından, müsait bir tetkike mevzu teşkil edecek olan her Balkan memleketine açık bulunacak ve işbu iltihak keyfiyeti, diğer imza sahibi memleketlerin muvafakatlarını bildirmeleriyle beraber hüküm ifade edecektir.

Türkiye'nin Balkan Paktı'na yönelik bakış açısı dünya barışını koruma emelinin açık bir göstergesini oluşturur. İsmet İnönü, 14 Haziran 1937 tarihinde yaptığı bir dış politika konuşmasında, dört Balkan devletinin bunları birleştiren barışı

²²⁶ İlhan Turan, **a.g.e.**, s.25.

²²⁷ Baskın Oran, **a.g.e.**, ss.351-352.

²²⁸ Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, ss.102-103.

gerçekleştirme çabalarında samimi olduğunu, yaptığı kişisel temaslarının sonucunda saptadığını belirtmişti²²⁹.

Balkan Antantı'nın ortaya çıkmasında başrolü Türkiye oynamıştır: “Son yıllardaki Balkan konferanslarının planlanmasında, asıl sorumlu Türkiye’dir. Başarılı olunamamasına rağmen, bu konferanslar Türkiye’nin prestijini artırmakla beraber, belli ülkelerle ilişkilerin daha da iyi olmasını sağlamıştır. Bu Antant’a sonuna kadar sadakatle bağlanan da Türkiye olmuştur²³⁰.”

3.4. AKDENİZ İTTİFAKI

Akdeniz İttifakı'nın temelleri İtalya'nın Habeşistan'ı işgaline dayanmaktadır. Zira bu işgal, Akdeniz ülkeleri açısından Akdeniz'deki güvenliğin tehdit edilmesi anlamına gelmiştir. Öte yandan İtalya'nın, Milletler Cemiyeti'nin aldığı kararla, İtalya ile ticari ve siyasi ilişkileri kesen, yaptırımlarda bulunan devletleri tehdit etmesi üzerine, Akdeniz'deki sömürgelerinin güvenliğinden endişe eden İngiltere bu devletlere Kasım 1935'te askeri güvence vermiştir. Güvence verilen devletler; İspanya, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'dir²³¹. Bu garantiye göre, zorlama tedbirlerine katılmalarından dolayı bu devletler İtalya'nın bir tehdit ve saldırısına uğrarlarsa İngiltere kendilerinin yardımına gidecekti. İspanya bu garanti teklifini reddetti. Fakat Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye Ocak 1936'da bu garantiyi kabul ettiler. Ayrıca, bu üç devlet de İngiltere'ye garanti verdi. İtalya'nın Akdeniz'de doğurduğu tehlike dolayısıyla ortaya çıkan bu karışık garantiler sistemine Akdeniz Paktı adı verilmiştir. Akdeniz Paktı ile Türkiye, güvenliğinin korunması bakımından ve İtalyan tehlikesi karşısında İngiltere'ye bağlanmış oluyordu ki, bu, yeni Türkiye'nin İngiltere ile münasebetlerinde bir dönem noktası teşkil etmiştir²³². Karşılıklı güvenceler sonucunda ortaya çıkan Akdeniz İttifakı,

²²⁹ Hüner Tuncer, **a.g.e.**, s.153.

²³⁰ Bayram Peker, **a.g.t.**, s.49.

²³¹ Çetin Köklü, **a.g.t.**, s.20.

²³² Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, ss.420-421.

Türkiye'nin İngiltere'ye İtalya tehdidi dolayısıyla yakınlaşmanın ilk somut adımıdır²³³. Türkiye İngiltere arasındaki bu yakınlaşma, 1939'da bir ittifaka varacaktır²³⁴.

3.5. MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ

Lausanne Konferansında Türkiye ile Müttefikler arasında genel barış görüşmeleri cereyan ederken, Boğazlar'ın rejimini tesbit eden bir Boğazlar Sözleşmesi hazırlanmıştı. Boğazlar Sözleşmesi bir taraftan İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya, Sovyetler Birliği diğer yandan da Türkiye tarafından imzalanmıştı. Boğazların bu sözleşme ile tesbit edilen statüsü 1936 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. 1923 Boğazlar Sözleşmesinin yabancı gemilerin Boğazlar'dan geçmesi ile ilgili hükümleri genel olarak Misak-ı Milli esaslarına uygundur. Fakat bu sözleşmeye, Türkiye'nin muhalefetine rağmen, Boğazlar'ın silahtan tecridi ile ilgili hükümler de konmuştu. Bu hükümlerin değişen dünya siyasi şartları içinde Türkiye'nin güvenliği ile bağdaşmayacağı belli idi. Bundan başka, bu sözleşme ile, yabancı gemilerin Boğazlar'dan geçişine nezaret etmek için kurulan Milletlerarası Komisyon da Türkiye'nin egemenliğini sınırlıyordu. Türkiye Müttefik Devletlerin ısrar ve tazyikleriyle büyük fedakarlıklar pahasına bu hükümlerin sözleşmeye konulmasını kabul etmişti²³⁵.

Lausanne Boğazlar Sözleşmesi ile kabul edilen Boğazlar'dan geçiş serbestliği ve gayri askeri hale getirilen bu bölgenin güvenliği Milletler Cemiyeti'nin teminatı altına konulmuştu. Bu sözleşmenin 18. maddesinin 1. ve 2. fıkraları şöyledir²³⁶:

“Boğazlar'ın ve civar mıntıkaların gayri askeri hale ifrağının Türkiye için askeri noktai nazardan bigayri hakkın bir tehlike teşkil etmesini ve ef'ali harbiyenin Boğazlar'ın serbestisini veya gayri askeri hale ifrağ edilmiş olan menatığın emniyet ve inzibatını tehlikeye ilka eylememesini arzu eden Tarafeyni Aliyeyni Akideyn, ahkamı atiyeyi kabul ederler.

²³³ Çetin Köklü, **a.g.t.** s.20.

²³⁴ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.421.

²³⁵ Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, s.120.

²³⁶ **A.g.e.**, s.120.

Eğer serbesti mürura müteallik ahkama ika edilen bir tecavüz, nagehani bir taaruz, yahut herhangi bir fiili harp veya tehdidi harp, Boğazlar'da seyrüseferin serbestisini veya gayri askeri mıntıkaların emniyetini tehlikeye koyacak olursa Tarafeyni Aliyeyni Akideyn ve her halde Fransa, Büyük Britanya, İtalya ve Japonya bu hususu Cemiyet-i Akvam Meclisinin karar vereceği bütün vesitle onları müştereken men edeceklerdir.

Türkiye, 1923 yılında, bu güvence üzerine ve genel bir silahsızlanmaya gidileceği umuduyla, Boğazlar bölgesinde egemenliğinin kısıtlanmasını kabul etmişti. Ancak, silahsızlanma çalışmaları olumlu bir sonuç vermemiş ve Milletler Cemiyeti'nin ortak güvenlik sistemi, saldırganlara karşı başarıyla uygulanamamıştı. Boğazların silahsızlandırılmış olması, uluslararası ilişkilerin bozulmaya başlamasından sonra, Türkiye'yi kaygılandırmaya başladı. Türk temsilcileri, 1933 yılından itibaren, çeşitli uluslararası konferanslarda Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesi görüşünü ileri sürdüler. Türk Hükümeti, bu isteğini ilk kez, Londra'da toplanan Silahsızlanma Konferansı'nın genel görüşmeleri sırasında, 23 Mayıs 1933'te ortaya attı. Sovyetler Birliği, Türkiye'yi bu konuda 1933 yılından itibaren destekledi. İngiltere, ancak 1936'da Almanya'nın tek yanlı olarak Ren bölgesini silahlandırması üzerine, Türkiye'nin 1923 Sözleşmesi'ni değiştirme önerisini onayladı²³⁷.

1934 yılında Balkanlar'daki Bulgaristan-Yugoslavya yakınlaşması ve aynı yıl Mussolini'nin Asya ve Afrika'daki emellerini açığa vuran konuşmasından sonra, Türkiye bu isteğini Milletler Cemiyeti ve Balkan Antant'ı toplantılarında tekrarlamıştır²³⁸. 1934 den itibaren Almanya'nın silahlanmaya başlaması ve 1935 Martında da mecburi askerlik sistemini ihdas ile silahlanmasını açık bir hale getirmesi üzerine, Türkiye de bu meseleyi daha daha ısrarla ele aldı. Almanya'nın silahlanmasını görüşmek üzere olağanüstü toplanan M.C. konseyinde 17 Nisan 1935 günü yaptığı konuşmada, Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, yine Boğazların silahsızlandırılmış olması konusunu ele alarak, bu meselenin Türkiye'nin güvenliği ile yakından ilgili bulunduğunu, Boğazların askerlikten tecridi ile gerçekte Türkiye'nin savunmasının zayıflatılmış olduğunu ve bu sebeple bu hükümlerin kaldırılmasını istedi.

²³⁷ Hüner Tuncer, **a.g.e.**, ss.158-159.

²³⁸ Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, s.121.

İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri meselenin konu ile doğrudan doğruya ilgili olmadığını ileri sürdüler. Sovyet delegesi Litvinov ise Türkiye'nin görüşünü destekledi²³⁹.

Türkiye Boğazlar konusundaki bu isteğini, Mayıs ayında Balkan Antantı Konseyinin Bükreş toplantısında, M.C. Asamblesinin Eylül ayındaki toplantısında ve nihayet, İtalya'nın Habeşistan'a saldırması dolayısıyla bu devlete uygulanacak zorlama tedbirleri konuşulurken yine M.C.'nin Kasım toplantısında tekrar söz konusu etti. Bu şekilde olumlu bir diplomatik atmosfer yaratmaya muvaffak olmuştu. Zorlama tedbirlerine rağmen İtalya Habeşistan'ı işgal edince ve bu arada Almanya da Versay'a aykırı olarak Ren bölgesini militarize edince, Türkiye de, 10 Nisan 1936 da, Boğazlar Sözleşmesini imzalamış olan devletlere verdiği notada Avrupa'daki buhranların 1923 Boğazlar Sözleşmesiyle Boğazların güvenliği için verilmiş olan kolektif garantiyi artık işlemez hale getirdiğini belirterek, kendi güvenliği, savunması ve egemenlik haklarının, korunması bakımından bu statünün değiştirilerek, Boğazların askerileştirilmesini istedi²⁴⁰.

Türkiye'nin bu teklifi karşısında muhtelif devletlerin tutumları şöyle olmuştur: İngiltere bu teklifi olumlu karşılamıştı. Bilindiği gibi, Fransa genel olarak Versailles Andlaşmasının harfi harfine uygulanmasına taraftardı ve bu Andlaşma ile kurulan düzenin değiştirilmesine muhalif idi. Buna rağmen, bu sıradaki Fransız-Sovyet yaklaşması sebebiyle bu devlet de Türkiye'nin teklifine cevap vermiştir. Sovyetler Birliği Boğazlar rejiminde kendi lehine değişiklikler yapılmasını istediği için Boğazlar konusunda toplanacak bir konferansa taraftardı. Esasen Sovyetler 1923 de tesbit edilen Boğazlar rejiminden memnun değillerdi. Öte yandan, Karadeniz'e sahil dar olan ve Balkan Antant'ı dışında bulunan Bulgaristan Türkiye'nin Boğazlar üzerinde mutlak egemenlik kurmasını esas itibarıyla istemediği halde, Boğazlar Sözleşmesinde yapılacak bir değişikliğin Neuilly Andlaşmasının da tadiline yol açabileceğini düşünerek Türk teklifine muhalefet etmemiştir. Romanya ise genel olarak andlaşmaların tadiline muhalifti. Nihayet İtalya Habeşistan tecavüzü sırasında Milletler Cemiyetinin aldığı zorlama tedbirlerine Türkiye'nin de katılmış olması sebebiyle Boğazlar Rejiminin

²³⁹ Bayram Peker, **a.g.t.**, s.60.

²⁴⁰ **A.g.t.**, s. 60.

değiştirilmesine muhalefet ediyordu²⁴¹. Tefrik Rüşti Aras, Boğazlar rejiminin değiştirilmesine ilişkin görüşlerini Atatürk'e aktardığında, "O Büyük İnsan" şöyle demişti²⁴²:

"Benim görüşüme göre göre de, Avrupa'nın durumu böyle bir teşebbüs için elverişlidir... Bu işte behemehal muvaffak olacağız."

Boğazların silahsızlandırılmış olması, Türkiye'nin güvenliği açısından sakıncalıydı; ayrıca, Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile kurulmuş olan Boğazlar Komisyonu da, Türkiye'nin egemenliğini kısıtlayan bir etkendi. Atatürk, bir Amerikalı gazetecinin yakın bir gelecekte bir savaş tehlikesinin var olup olmayacağı sorusuna şu yanıtı vermişti²⁴³:

"Yakın bir gelecekte söz etmek doğru değildir. Zira şu anda savaş tehlikesi vardır. Bugün Avrupa'nın durumu, birkaç ay öncesine göre çok, hem de pek çok fenalaşmıştır. Lozan Antlaşması'ndan beri genel durum tamamiyle değişmiş olduğundan, Türkiye, haklı olarak Boğazların sağlamlaştırılmasını talep etmek zorundadır."

1923 Boğazlar Sözleşmesi'ni değiştirecek konferans, 22 Haziran 1936'da İsviçre'de Montreux'de toplandı ve Montreux Sözleşmesi adını alan yeni Boğazlar Sözleşmesi 20 Temmuz 1936'da imzalandı. Sözleşme Türkiye, İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği, Japonya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya arasında imzalanmıştır²⁴⁴. Sözleşmenin içeriğine göre²⁴⁵;

- 1) Ticaret gemileri boğazlardan serbestçe geçebilecektir.
- 2) Barış döneminde Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin miktarları daha fazla olmak kaydı ile boğazlardan geçebilecek savaş gemilerinin tonaj ve Karadeniz'de kalabilecekleri süre kısıtlanmıştır.

²⁴¹ Mehmet Gönübol v.d., **a.g.e.**, s.122.

²⁴² Hüner Tuncer, **a.g.e.**, s.159.

²⁴³ **A.g.e.**, s.159.

²⁴⁴ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.424.

²⁴⁵ Çetin Köklü, **a.g.t.**, s.21.

3) Türkiye savaşa girer ise boğazlarda hükümlerliğini kendi yönelimleri doğrultusunda kullanabilecektir.

4) Türkiye tarafsızlık halinde kendi inisiyatifinde gemilerin geçişini engelleyebilecektir.

5) Türkiye mutlak egemenliğin gereği kendi güvenliği için boğazların çevresini silahlandırabilir.

İsmet İnönü, 31 Temmuz 1936 tarihinde, yeni Boğazlar Sözleşmesi'nin onaylanmasına dair kanunun kabulü ve hükümete güvenoyu verilmesi dolayısıyla yaptıkları teşekkür konuşmasında, imzalanan belgenin Türk Devleti için ne anlam ifade ettiğini şu sözleriyle dile getirmektedir²⁴⁶:

“Arkadaşlar, beynelmilel muahedelerin her biri bir devrin ifadesidir. Denilebilir ki yeni Boğazlar mukavelesi 1923'ten beri yeni Türk Devletinin siyasetini ve varlığını gösteren bir vesikadır.

Bu varlık her şeyden evvel kuvvet kudret ifade eder. Atatürk rejiminin Türk milletine bu kadar az bir zaman zarfında her sahada temin ettiği kuvvet, kudret ve itibar, beynelmilel bir sahada tasdik edilmiş oluyor. Dahili siyaset itibarile bütün milletimizi yeniden itimat ve iftihara gark edecek mühim bir hadise karşısında.

Arkadaşlar; yeni Boğazlar mukavelesi ile memnun olduğumuz diğer bir cihet de Türkiye'ye, Türkiye siyasetine milletler arasında gösterilen yüksek itimattır.”

Montreux Konferansı Türk-İngiliz ve Türk-Sovyet münasebetlerinde bir dönüm noktası teşkil etmiştir, Türk-İngiliz yakınlaşması bu konferansta en önemli gelişmesini kaydetmiştir. Açıktır ki, eğer İngiltere'nin rızası ve anlayışı olmasaydı, Türkiye'nin boğazlar rejimini bu derece kendi lehine değiştirmesi mümkün olamazdı. İngiltere'nin Türkiye'ye karşı bu sempatik davranışı ise, İtalya'nın Doğu Akdeniz bölgesinde ortaya çıkardığı tehditten doğmuştu. Böyle bir tehdite karşı İngiltere Türkiye'de sağlam bir dayanak görmüş ve Türkiye'yi kendi tarafına çekmek istemişti. Aynı tehdit karşısında Türkiye'nin de, askeri güç bakımından zayıf bir Sovyetler Birliği yerine, denizlerde kuvvetli olan İngiltere'ye kayması tabii idi. İşte bu şartlar

²⁴⁶ Bayram Peker, a.g.t., s.64.

Montreux'den sonra Türk-İngiliz münasebetlerini daha da geliştirdi. 1937 yılında Karabük Demir-Çelik fabrikası İngiltere'nin yardımı ile kuruldu. 1938 yılında İngiltere Türkiye'ye 10 milyonu ticari kredi ve 6 milyonu da savaş gemisi ve savaş malzemesi satın alınması için, 16 milyon İngiliz liralık bir kredi açtı. Türkiye ve İngiltere artık yollarını kesin olarak çizmişler ve barış yolunda beraber yürüyorlardı. Bunun içindir ki, 1939 ilkbaharında Avrupa tehlikeli buhranlar içine girmeye başlayınca, Türkiye tereddüt etmeksizin İngiltere'ye bağlanacak ve bir ittifakın ilk adımlarını atacaktır²⁴⁷.

Montreux Sözleşmesi iki dünya savaşı arasındaki devrede başta Atatürk olmak üzere Türk yöneticilerinin en önemli başarılarından biri saymak gerekir. Türk yöneticileri bu zaferi sabırlı ve basiretli hareketleri ve teşebbüs zamanını iyi ayarlamaları sayesinde elde etmişlerdir²⁴⁸.

3.6. SADABAT PAKTI

Sadabad Pakı, İtalya'nın Akdeniz'deki politikası karşısında yayılcı devletlerin sömürgesi olmaktan korkan diğer Orta Doğu Devletleri ile Batı sınırında olduğu gibi doğu sınırlarında da bir güvenlik kordonu oluşturmak isteyen Türkiye arasında imzalanmıştır²⁴⁹. İran, Irak ve Afganistan'ın yer aldığı, Türkiye'nin hazırlanmasında başat rol oynadığı Sadabad Pakı, aslında adının çağrıştırdığı gibi bir askeri ittifak antlaşması değildi. Esas itibarıyla bir saldırmazlık ve dostluk antlaşmasıydı. Bu paktın imzalanmasında önem sırasına göre iki esas neden vardı²⁵⁰:

1) Sınır sorunlarının kalıcı biçimde çözülmesi isteğı: Pakta taraf devletlerin, coğrafi bakımdan merkezde yer alan İran'la sınır sorunları vardı. İran-Türkiye arasında sınır sorunları yaşanıyordu. İran'ın Afganistan'la da benzer bir sınır uyuşmazlığı söz konusuydu. Irak-İran arasında sınır çizgisinin Şattülarap'ın neresinden geçeceğine dair bir anlaşmazlık vardı. Ayrıca Irak, İran'ın güney Irak'taki Şiiler ve kuzey Irak'taki Kürtler üzerindeki etkisinden de çekiniyordu. Bu sorunların temelinde ise güven boşluğu yatmaktaydı. Sınırın diğer tarafındaki

²⁴⁷ A.g.t., s.66.

²⁴⁸ Mehmet Gönlübol v.d., a.g.e., s.126.

²⁴⁹ Çetin Köklü, a.g.t., s.121.

²⁵⁰ Baskın Oran, a.g.e., ss.365-366.

aşiretlerin soruna taraf devletlerden aldıkları destekle ülkelerinde güvenliği bozucu eylemlere giriştiğine ilişkin kuşkular, bu güvensizlik ortamının doğmasına neden oluyordu. Özellikle İran-Irak-Türkiye arasındaki üçgende yaşayan Kürt aşiretlerin sınır tanımayan isyanları, en önemli sorundu.

Bu sorunların tümü 1937'den önce çözülmüştü ve taraf devletler uzlaşmaların doğurduğu güven ortamının kalıcı olmasını, diğer bir ifadeyle aşiretlerin eylemlerinin ikili ilişkilerine yansımamasını arzuluyorlardı. Bu arzu, Paktın imzalanmasının temel nedeni oldu.

2) Ülkelerin bağımsızlık ve egemenliklerini vurgulama isteği: Sömürge veya yarı sömürge döneminden kısa süre önce kurtulabilen (Afganistan-1919, İran-1923, Türkiye-1923, Irak-1932) bu ülkeler için tam bağımsızlığın vurgulanması, (Irak-İngiltere bağı hariç) hiçbir büyük devletin nüfuz alanı içinde olmadıklarının ilan edilmesi önemliydi. Türkiye dışındaki üye devletler için bu Pakt, kurucusu oldukları ilk uluslararası örgüttü. Özellikle Irak için bu durum daha da önemliydi.

Paktı inceleyen eserlerde, yukarıda sayılan nedenlerden başka amaçların da Paktın imzalanmasında önemli rol oynadığı söylenmekle birlikte, bu iddialar o dönemin büyük güçlerinin Paktı nasıl algılamak istediklerinden öte bir anlam taşımaz. Bu yönde ortaya atılmış temel iddia paktın İtalya'ya karşı yapılmış olduğudur²⁵¹. İtalya-Habeş anlaşmazlığının ortaya çıkmaya başladığı ilk günden itibaren İtalya, yayılma ve sömürgecilik istekleri konusunda daha açık konuşmaya başlamış ve bu isteklerin toplandığı alanlar olarak Asya ve Afrika adı da sık sık söylenir olmuştur. Afrika deyimini ile neyin kastedildiği belliydi. İtalya'nın bu kıtada eskiden beri emelleri ve toprakları vardı. Fakat Asya ile anlatılmak istenen topraklar nereleriydi? Herhalde Uzakdoğu veya Hindistan değildi. İtalya'nın coğrafya durumu dolayısıyla, Asya toprakları da olsa olsa Anadolu ve komşuları olabilirdi. Kaldı ki, İtalya'nın Habeşistan'a yerleşmesiyle, şimdi Arap Yarımadası ve daha yukarıdaki memleketler de tehdit altına giriyordu. Şu halde İtalya'nın Habeşistan'a girmesiyle Ortadoğu bölgesi de kritik bir durum alıyordu. Bu durumu, başta Türkiye olmak üzere diğer Ortadoğu devletleri de görmüşlerdi. Balkanlar üzerindeki İtalyan tehlikeleri dolayısıyla nasıl Balkan Antantı denen savunma sistemi

²⁵¹ A.g.e., s.366.

kurulmuş ise, şimdi Ortadoğu'ya yönelen İtalyan tehlikesi için de böyle bir savunma sistemi kurmak zorunluydu²⁵².

Türkiye'yi Doğulu devletlerle bir pakt çerçevesinde ilişkiler kurmaya yönelten olay, İtalya'nın Habeşistan'a karşı fiili saldırıda bulunmasıydı. Bu olay üzerine, Türkiye, İran ve Irak arasında 2 Ekim 1935'te Cenevre'de üçlü bir antlaşma parafe edildi. Bu gruplaşmaya daha sonra Afganistan da katıldı²⁵³. Cenevre'de temelleri atılan Doğu Paktı'nın gerçekleşmesi uzun bir zaman almıştır. Bunun başlıca sebebi İran ile Irak arasındaki sınır uyuşmazlığı idi. Bu uyuşmazlığın uzaması Pakt'ın imzalanmasını 1937 yılına kadar geciktirmiştir. Bu süre zarfında Türkiye Doğu'lu Devletlerle esasen samimi olan münasebetlerini daha da geliştirmeye çalışmıştır. 1935 yılında Cenevre'de parafe edilen dostluk andlaşması çerçevesi içinde İran'la girişilen münasebetler 1937 yılının Ocak ve Nisan ayları arasında bu devletle çeşitli konularda birçok andlaşmaların imzalanması ile sonuçlanmıştır²⁵⁴. 1937 yılının Ocak ve Nisan ayları arasında, Türkiye ile İran arasında imzalanan başlıca antlaşmalar şunlardı: 7 Ocak tarihli Telgraf ve Telefon Hatlarının Tesisine Dair Özel Antlaşma; 14 Mart tarihli Suçluların İadesi ve Adli Müzaheret (Yardım) Antlaşması; 14 Mart tarihli İkamet Antlaşması; 14 Mart tarihli Sınır Bölgesinin Güvenliği Hakkında Antlaşma; 14 Mart tarihli Gümrük Faaliyetlerinin Tanzimi Hakkında Antlaşma; 14 Mart tarihli Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşması; 20 Nisan tarihli Hava Seyriseferi Antlaşması; 20 Nisan tarihli Baytari (Veterinerlik) Antlaşması; 20 Nisan tarihli Trabzon-Tebriz-Tahran Transit Yolu Antlaşması²⁵⁵.

5 Haziran 1926'da Irak ile imzalanan ve süresi biten Dostluk Antlaşması 1937 Nisanında yenilendi ve süresi uzatıldı. Aynı anda, 7 Nisan 1937'de Türkiye ile Mısır arasında “ bozulmaz barış ve samimi ve daimi dostluk anlaşması” imzalandı. Nihayet İran ile Irak arasındaki sınır anlaşmazlığı da çözümlenince, 1935'te parafe edilmiş olan anlaşmayı imzalamak için herhangi bir engel kalmıyordu. Bu arada anlaşmaya Afganistan'ın da katılması sağlanmıştı²⁵⁶. 8 Temmuz 1937'de Tahran'da Sadabad

²⁵² Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, ss.426-427.

²⁵³ Hüner Tuncer, **a.g.e.**, s.154.

²⁵⁴ Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, s.157.

²⁵⁵ Hüner Tuncer, **a.g.e.**, s.154.

²⁵⁶ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.427.

sarayında dört ülkenin dışişleri bakanları (Türkiye adına T. R. Aras) Cenevre’de parafe edilen metni imzaladı. 25 Haziran 1938’de onay işlemleri tamamlanan Pakt yürürlüğe girdi²⁵⁷.

Sadabad Paktı akit taraflar arasındaki sınır sorunlarını çözer, Türkiye’nin Yakın ve Ortadoğu’daki konumunu pekiştirir ve başka bir gücün bu bölgeye herhangi bir şekilde müdahale etmesini zorlaştırır²⁵⁸. Pakt yürürlüğe girdikten bir süre sonra İkinci Dünya Savaşı başladı. Ekim 1939’da İngiltere Paktın SSCB’ye karşı bir savunma ittifakına dönüştürülmesi önerisini Ankara’ya ilettiyse de Türkiye bu öneriyi üye devletlerin gündemine getirmeyi reddetti. Savaşla birlikte Pakt “ tozlu raflara kaldırıldı”. Son Bakanlar Konseyi toplantısı 1939’da yapıldı²⁵⁹.

Genel Sekreterlik kurumu da Konsey Başkanına bağlı olarak her yıl değişmesi düşünüldüğünden ve bir merkeziyle müstakil personeli bulunmadığından, fiilen ortadan kalktı. Sadabad Paktı 1979’da İran’daki yeni rejim Paktı fesh ettiğini ima edene kadar varlığını hukuken koruyacaktır. Aslında İran bu konuda açık bir beyanda bulunmadığından, Paktın günümüzde de hukuken geçerli olduğu kabul edilmelidir²⁶⁰.

²⁵⁷ Baskın Oran, **a.g.e.**, s.368.

²⁵⁸ Zehra Önder, **a.g.e.**, ss.14-15.

²⁵⁹ Baskın Oran, **a.g.e.**, s.368.

²⁶⁰ **A.g.e.**, s.369.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. 1939 YILINDA MEYDANA GELEN GELİŞMELER

4.1. TÜRK-İNGİLİZ VE TÜRK-FRANSIZ ORTAK

DEKLARASYONLARI (12 MAYIS 1939- 23 HAZİRAN 1939)

Balkanlar'da durumun ciddileşmesi karşısında görünüşe göre Türk hükümetinin tek seçeneği vardır: Mihver devletlerinin saldırısıyla mücadele eden devletlere, yani Büyük Britanya ile Fransa'ya katılmak; Türkiye Sovyetler Birliği'nin de bu devletlerin safında olduğunu tahmin etmektedir. Ancak bu, Türkiye'nin askeri bakımdan taahhüt altına girmek istediği anlamına gelmez. Türk dış politikasının, ekonomik ve askeri yönden bağımlı ülkeyi bütün askeri çatışmaların dışında tutma hedefinde hiçbir değişiklik olmaz. Diğer taraftan Müttefikler Türkiye'nin önemli stratejik konumundan ötürü bu ülkeyi Mihver devletlerine karşı savunma sistemlerine dâhil etmek isterler. Buna ilişkin girişim Britanya'dan gelir. Daha 21 Mart 1939 tarihinde Britanya Dışişleri Bakanı Lord Halifax Türk büyükelçisini bir görüşme için kabul eder ve Mihver devletleriyle savaşılması halinde Türkiye'nin Büyük Britanya'nın safında olduğunu ilan edip etmeyeceğini açık açık sorar. Büyükelçi bunun Britanya'nın Türkiye ile işbirliğine ve Akdeniz'de Britanya'nın sağlayacağı desteğe bağlı olduğu yanıtını verir. Ayrıca, Türkiye'nin halen tarafsız olduğunu, ancak tarafsızlıktan vazgeçmesi halinde bunu sadece Büyük Britanya'nın lehine olarak yapacağını, Büyük Britanya'nın bir savaşa girmesi halinde Türkiye'nin Büyük Britanya'ya coğrafi açıdan iyi operasyon yapabileceği yerde yardım edeceğini belirtir²⁶¹.

Türkiye İngiltere'nin garanti teklifini müsait karşılamakla beraber bunun iki taraflı olmasını istemiştir. Çünkü bu garantiyi kabul etmekle, yani mihvere karşı açıkça cephe almakla, Mihverin husumetini üzerine çekmek istememiştir²⁶². Bunun sonucu

²⁶¹ Zehra Önder, **a.g.e.**, ss.20-21.

²⁶² Merve Sultan Söylemez, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Üzerinde Almanya'nın ve İngiltere'nin Nüfuz Mücadelesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat, 2012, s.10.

olarak Türkiye'yi “ Barış Cephesi” içine almak için müzakereler başladı²⁶³. Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasındaki müzakereler devam ederken Almanya'nın yeni Ankara Büyükelçisi Franz Von Papen ile Sovyetler Dışışleri Bakan Yardımcısı Potemkin Ankara'ya geldiler. Almanya Türkiye'nin İtalya'dan duyduğu endişeyi sezdiğinden en iyi diplomatını Ankara'ya göndermişti²⁶⁴. Papen'in atanmasının amaçları şöyle sıralanabilir²⁶⁵:

- 1- Türkiye'yi İngiltere ve Fransa yakınlaşmasından uzak tutmak,
- 2- Türk kamuoyunda Almanya aleyhinde oluşan olumsuz etkileri ortadan kaldırmak,
- 3- Türkiye'nin Almanya'ya karşı bir ittifak içerisine girme düşüncesi varsa bunu bertaraf etmek.
- 4- Türkiye'nin tarafsız kalmasını sağlamak,
- 5- Ticari ilişkilerin devamını sağlamak.

Bu çerçevede, Von Papen Berlin'e Türkiye'nin İtalya'dan duyduğu güvensizliği gidermek için Arnavutluk'taki İtalyan askerlerinin asgari düzeyde tutulması, Türkiye'ye bir saldırmazlık paktı önerilmesi ve Onikiadalar'dan Türk karasuları içerisinde bulunan Meis (Castellorize) ve diğer küçük adacıkların Türkiye'ye verilmesini teklif etti, fakat İtalya'nın kabul etmeyeceği açık olan bu öneriler Alman Dışışleri Bakanlığınca dikkate alınmadı²⁶⁶.

Bu arada Potemkin'in Ankara'ya gelişi iyi karşılanmış ve Türk-Sovyet dostluğunun bütün samimiyeti ile devam ettiği ifade olunmuştur. Sovyet Dışışleri Bakan Yardımcısı Almanya'ya karşı mukavemet edilmesini ve Batılılar ile işbirliğine girişilmesini telkin etti. Aslında Türkiye'de bu yol üzerinde idi. İngiltere ile “Barış Cephesi” müzakerelerine girdiği zaman durumunu emniyette görmekteydi. Şöyle ki, Almanya'nın Balkanlar'a doğru harekete geçmesi halinde Kuzeyi ve Güneyi İngiltere

²⁶³ Mert Özışıklı, **İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'nin İttifak Arayışları ve Nato'ya Girişi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2009, s.9.

²⁶⁴ **A.g.t.**, s.9.

²⁶⁵ Sabit Dokuyan, **a.g.t.**, s.44.

²⁶⁶ Baskın Oran, **a.g.e.**, s.416.

ve 1921 yılından beri dostluk ilişkilerini devam ettirdiği Rusya arasındaki bir ittifak ile güvenlik altına alacaktı. Bu nedenle İngiltere ile ittifak müzakerelerine girişmede herhangi bir sakınca görmedi. Gerçekten Türkiye, müzakere açılır açılmaz, Sovyetlerle de bu müzakerelerde işbirliği yapmak gereğini ileri sürmüş ve Moskova'ya konuşmalardan haberdar etmiştir. Hatta, Potemkin'in ziyaretinde Sovyet Rusya'ya, İngiltere ve Fransa ile müzakerelerde bulunulduğu gibi bir karşılıklı yardım paktı teklif edilmiştir²⁶⁷.

Türkiye ile İngiltere arasında 15 Nisan'da başlayan görüşmeler, 12 Mayıs 1939'da, Türkiye'yi "Barış Cephesi" ne bağlayan "Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonu" nun yayımlanmasıyla sonuçlanmıştı²⁶⁸. Aynı gün Başbakan Refik Saydam ortak deklarasyonu Meclis'in onayına sunarken yaptığı konuşmada konuyla ilgili şu açıklamada bulunmuştur²⁶⁹:

“ Avrupa’da ve bütün dünyada baş gösteren itilaflar önünde sulhperver siyasetimizin samimi bir tezahürü olan bitarafılığı muhafaza etmek Cumhuriyet Hükümeti için esas siyaseti teşkil etmekte bulunuyordu. Fakat hadisatın Balkan yarımadasına intikal etmesi ve Akdeniz emniyetinin milli hayatımızda kendisini yeniden hissettirmesi anından itibaren hükümetimiz, kendisini ciddi bir milli emniyet meselesi karşısında bulmuş ve bu emniyeti tehlikeli tesadüflere maruz bırakmaksızın lakayıt ve bitaraf bir vaziyette bulunmanın mümkün olamayacağı kanaatine varmıştır... Bu şartlar içinde hükümetimiz milleti harp badiresinden azami imkanlarla uzak bulundurmanın en müessir çaresini gene sulh için birleşen memleketlerle harbi göze alarak sulh gayesinde teşriki mesai etmekte bulmuştur...

Saydam daha sonra konuşmasına şöyle devam etmiştir: “Müşterek beyannameyi (Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonunu) aynen okuyorum²⁷⁰:

²⁶⁷ Mehmet Gönübol v.d., **a.g.e.**, ss.138-139.

²⁶⁸ Hüner Tuncer, **İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950), İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye**, Kaynak Yay., İstanbul, 2012, s.54.

²⁶⁹ Merve Sultan Söylemez, **a.g.t.**, s.11.

²⁷⁰ **A.g.t.**, ss.11-12.

1. Türkiye ile Büyük Britanya Hükümetleri, birbirleriyle sıkı bir ilişki içinde bulunmuşlardır. Aralarında cereyan eden ve halen devam etmekte bulunan müzakereler, görüşlerindeki mutabak birliği tebarüz ettirmiştir.

2. İki devletin, kendi milli emniyetleri nefine olarak, karşılıklı taahhütleri tazammun edecek uzun müddetli nihai bir anlaşma akdetmeleri tekerrür etmiştir.

3. Bu nihai anlaşmanın akdine intizaren, Türkiye Hükümeti ile Büyük Britanya Hükümeti, vuku bulacak bir tecavüz hareketinin Akdeniz mıntıkasında bir harbe saik olması halinde yekdiğeriyle bilfiil işbirliği yapmaya ve yedi iktidarlarında bulunan bütün yardım ve müzaheretini birbirlerine göstermeye hazır bulunduklarını beyan ederler.

4. Gerek beyanat ve gerek derpiş edilen anlaşma hiçbir memleket aleyhine müteveccih değildir. Ancak lüzumu tahakkuk ettiği takdirde Türkiye ve Büyük Britanya'ya karşılıklı bir yardım ve müzaheret teminine matuftur.

5. Nihai anlaşmanın ikmalinden evvel, karşılıklı taahhütlerin mevkiî fiile geçmesini icap ettirecek şartların daha sarîh bir surette tayini de dahil olmak üzere, bazı meselelerin daha derin bir tetkike ihtiyaç gösterdiği her iki hükümetçe kabul edilmektedir. Bu tetkik halen devam etmektedir.

6. İki hükümet Balkanlarda emniyetin teessüsünü temin etmek lüzumunu dahi tasdik ederler ve bu gayeyi en seri bir surette istihsal için müşavere halindedirler.

7. Şurası mukarrerdir ki yukarıda zikredilmiş olan hükümler iki hükümetten her hangi birinin sulhun takviyesindeki umumi menfaat iktizasından olarak, diğer hükümetlerle anlaşmalar akdetmesine mani değildir.

İngiltere, ortak deklarasyonla Türkiye'yi kendi yanına çekmeyi başarmıştır. Savaş boyunca da Türkiye'den yardım beklemekten vazgeçmemiştir. İngiltere'nin Türkiye ile ilişkileri başlıca iki temel noktaya dayanmıştır: Birincisi Türkiye'yi aktif olarak savaşın içine sokmak, ikincisi ise bunu başaramazsa, zararı en aza indirmek için Türkiye'nin Almanya ile yakınlaşmasını engellemektir. İngiltere'nin Ankara

büyükelçisi, 8 Haziran 1941'deki telgrafında “ Türkiye Alman yanlısı olsaydı bizim halimiz ne olurdu ?” diyerek Türkiye'nin İngiltere için önemini ortaya koymuştur. İngiltere ile Türkiye yayınladığı ortak deklarasyon Sovyetler Birliği'nde de olumlu karşılanmıştır²⁷¹. Sovyet basınında deklarasyonu öven yazılar yer almıştır. İzvestia gazetesi deklarasyon için şu ifadeleri kullanmıştır²⁷²:

“ Türkiye ile İngiltere'nin akdetmeğe hazırlandığı anlaşma hiç şüphe yok ki, tecavüzün Avrupa'nın yeni mıntikasına yayılmasına mani olacak yegane müessir vasıta olan zincirin halkalarından birini teşkil etmektedir.”

İngiliz gazeteleri ise deklarasyonun İngiltere ile Sovyetler Birliği'ni birbirlerine daha çok yakınlaştıracığını yazmaktaydılar²⁷³:

“Türkiye ile Sovyetler Birliği'ni birbirine bağlayan bağlar, artık İngiliz-Sovyet ilişkileri için de bir bağ görevini görecektir.”

Mihver devletleri ise deklarasyona karşı tepki göstermişler ve Türk-İngiliz ilişkilerinin hiç olmazsa daha da gelişmesini önlemek için hükümet üzerinde baskıda bulunmuş ve Türkiye'nin, savaş çıkarmak için hazırlanmakta olan İngiltere ile yakınlaşmasının sakıncalarını belirtmiştir. Von Papen aynı zamanda, 22 Mayıs'ta Alman-İtalyan ittifakının imzası dolayısıyla Berlin'e gittiği zaman, İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Ciano'ya, Türkiye'nin Almanya'nın hesaplarındaki stratejik önemine işaret ederek, İtalya'nın Oniki Ada'yı Türkiye'ye vermesi gerektiğini söylemiş ve Türkiye'yi İngiltere'ye yaklaştıran nedenin İtalya'nın Arnavutluk politikası olduğunu belirtmiştir²⁷⁴.

İngiltere ile yapılan deklarasyon konusunda bu gelişmeler yaşanırken Türk-Fransız görüşmelerinde de önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Ne var ki İngiltere'de olduğu gibi, Fransa ile de bir deklarasyon yayınlanması, ancak 'Hatay Meselesi' çözümüne bağlı olmuştur. 'Hatay Meselesi' halledilmeden önce Türkiye, Fransa ile

²⁷¹ Nurgül Demirbay Balta, **a.g.t.**, s.9.

²⁷² **A.g.t.**, ss.9-10.

²⁷³ Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, s.139.

²⁷⁴ **A.g.e.**, ss.139-140.

ortak bir deklarasyon yayınlamayı reddetmiştir²⁷⁵. Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabul etmesi üzerine, Türkiye 23 Haziran 1939'da Fransa ile de aynı nitelikte bir deklarasyon imzalayarak Batı Blokuna katılmıştır²⁷⁶. Refik Saydam T.B.M.M.'de yaptığı konuşmasında *“Türkiye-Fransa beyannamesi, İngiltere Hükümeti ile kararlaştırılmış ve tatbik mevkine koymuş olduğumuz beyanname metninin harfî harfine aynıdır”*²⁷⁷ demiştir. Türk-Fransız deklarasyonu, Türk-İngiliz deklarasyonunda yer alan hükümlerin aynısını tekrar etmiştir. Türkiye, İngiltere ve Fransa ile imzaladığı bu deklarasyonlarla Almanya'ya ve İtalya'ya karşı bir askeri ittifaka doğru giderken Sovyetler Birliği'ni de bu ittifakın içinde düşünmüştür. Ancak, batılı devletlerle Sovyetler arasındaki görüşmeler kesilmiş ve hemen akabinde Almanya ile Sovyetlerin arasında bir 'Saldırmazlık Paketi' nin imzalandığı açıklanmıştır. Bu durum, Türkiye'de derin bir hayret ve darbe tesiri yaratmıştır. Bu durumda Türkiye, ya batılı devletlerden kopacak ve mihver devletlerine yanaşacak, ya da imzaladığı deklarasyonlara sadık kalarak temkinli hareket edecek, veya hem batılı devletler hem de Sovyetlerle anlaşarak her ikisiyle iyi ilişkiler içerisine girecektir²⁷⁸.

4.2. ALMAN-SOVYET SALDIRMAZLIK PAKTİ VE TÜRK-SOVYET GÖRÜŞMELERİ (23 AĞUSTOS 1939)

1939 Nisan'ından beri İngiltere ve Fransa ile müzakerelerde bulunan Rusya'nın bu devletlerden yana şüpheleri olmuştur. Batılı devletlerin, özellikle İngiltere'nin Almanya'nın yayılmacı politikasına karşı gerekli tepkiyi göstermekte gecikmesi ve özellikle 1938 Münih Düzenlemesi ile Çekoslovakya halkına danışmadan bu ülkeyi Hitlerlere terk etmeleri, Sovyetler Birliği yöneticilerinde Batılıların Alman saldırganlığını Doğu Avrupa'ya Sovyetlere doğru yönelttikleri inancını güçlendirmiştir.

Ayrıca bu müzakereleri dikkatle takip eden Hitlerin kendi Hariciye Nazırını Moskova'ya gönderip Rusya'ya bazı menfaatler ve hudut tahsislerinde bulunması da

²⁷⁵ Hülya Semiz, **İkinci Dünya Savaşı Döneminde Gazeteci Sabiha Sertel'in Döneme İlişkin Görüşleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008, s. 61.

²⁷⁶ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.437.

²⁷⁷ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, 23 Haziran 1939, Devre:6, C:3, s.317.

²⁷⁸ Hülya Semiz, **a.g.t.**, s.61.

Rusya'nın işine gelmiştir. Oysa Türk Hükümeti gibi Türk Basını da Rusya'nın sulh cephesine iştirak edeceğinden emindi. Falih Rıfkı Atay, Sovyet Rusya'nın sulh cephesinin mesnetlerinden biri olduğunu, onun bu cephe dışında olduğunu düşünenlerin yanıldığını belirtmiştir. Yine Ahmet Şükrü Esmer de aynı düşünceleri paylaşmıştır²⁷⁹.

Rusya böylece 23 Ağustos 1939'da İkinci Dünya Savaşı başlamadan hemen önce Almanya ile bir Saldırmazlık Paktı imzalayarak yeni bir yol denemeye başlamıştır²⁸⁰. Almanya ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan 23 Ağustos 1939 tarihli "Dostluk ve Saldırmazlık Paktı", dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de şok etkisi yaratmıştı²⁸¹. Olay Türkiye'nin dış ilişkilerinde yeni bir safha açmaktaydı. Sovyetler Birliği'nin de katılacağı ümidi ile katıldığı Batı cephesinde şimdi Türkiye iki batılı devlet ile yalnız kalmıştı. Hitler ve Mussolini Türkiye'nin yeni gelişen bu şartlara uygun olarak tutumunu değiştireceğini; zira imzalanan anlaşmaların Türkiye'yi bir kısaç içine aldığını ve bu durumun İngiliz ve Fransızların Doğu Akdeniz ile ilgili bütün stratejik planlarını bozacağını tahmin etmişlerdi²⁸². Şimdi Türkiye eski dostu ve büyük komşusu Sovyetler Birliği ile beraber yürüyerek İngiliz-Fransız Deklarasyonundan mı, yoksa deklarasyona bağlı kalarak Sovyetler Birliğinden mi ayrılmalı idi?²⁸³. Üçüncü şık olarak her iki tarafla da ittifak ilişkilerine girişerek iki dostluğu bağdaştırmağa mı çalışmalıydı? Türkiye üçüncü yolu denemeye karar verdi²⁸⁴. Bu arada, şu bir gerçektir ki, Balkan Antantı, artık Türkiye'nin güvenliğini sağlayabilecek bir güç konumunda olmaktan çıkmıştı²⁸⁵.

Bu sırada Almanya'nın 1 Eylül'de Polonya'ya saldırması ve 3 Eylül'de İngiltere ve Fransa'nın savaş ilan etmesi ile 2. Dünya Savaşı resmen başlamış oldu²⁸⁶. Tüm bu gelişmeler yaşanırken Türkiye üçüncü yolu seçmenin gereğini yerine getiriyordu. Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu her iki dostluğu bağdaştırma amacı

²⁷⁹ Merve Sultan Söylemez, **a.g.t.**, s.16.

²⁸⁰ **A.g.t.**, s.16.

²⁸¹ Hüner Tuncer, **İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye**, s.55.

²⁸² İlyas Kayış, **İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Genel Durumu ve Uyguladığı Dış Politika**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009, s. 33.

²⁸³ Merve Sultan Söylemez, **a.g.t.**, ss.16-17.

²⁸⁴ İlyas Kayış, **a.g.t.**, s.33.

²⁸⁵ Hüner Tuncer, **İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye**, ss.55-56.

²⁸⁶ İlyas Kayış, **a.g.t.**, s.33.

ile 25 Eylül'de Moskova'ya gitti. Kendisi sözde Potemkin'in ilkbaharda Türkiye'ye yaptığı ziyareti iade ve “ iki devleti ilgilendiren meseleler hakkında görüşmek” için Moskova'ya davet edilmişti. İki devleti ilgilendiren meselelerden kasıt Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yalnızca imza bekleyen ittifakı ve Sovyetler Birliği'nin Almanya ile yaptığı saldırmazlık paktı idi. 1925 Türk-Sovyet andlaşmasına göre taraflar birbirlerine danışmadan başka devletlerle ittifak yapmayacaklardı. Ancak her iki devletin bu ziyaretten umdukları sonuç birbirinden farklı idi. Türkiye'nin amacı, İngiliz ve Rus dostluklarını bağdaştırmaktı. Türkiye'nin Rusya ile dostluk paktı, şimdi girmek üzere bulunduğu İngiliz-Fransız İttifakı ile çatışma halinde olmayabilirdi. Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi'nin belirttiği gibi bu iki pakt arasındaki zinciri tamamlamak acaba mümkün değil miydi?²⁸⁷.

Sovyetler'in umdukları sonuç ise buna taban tabana zıttı. Türkiye meselesi Almanya ile Sovyetler Birliği arasında 23 Ağustos paktına varan görüşmelerde söz konusu olduğu zaman, gerek Von Ribbentrop ve gerekse Stalin Türkiye'nin davranışından şikayet etmişlerdi. Bu müzakerelerde Stalin Von Ribbentrop'a Türkiye hakkında ne düşündüğünü sorunca Alman Dışişleri Bakanı, Türkiye ile dostça ilişkiler kurmak için elinden gelen her şeyi yaptığını, fakat Türkiye'nin buna rağmen Almanya'yı çevreleyen pakta ilk katılan devletlerden olduğunu ve hatta pakttan Alman Hükümetini haberdar etme gereğini duymamış bulunduğunu söylemiştir. Andlaşma aktedildikten sonra da Almanya ısrarla Türkiye'nin tarafsızlığının sağlanması için Sovyet Hükümetini tazyik etmeye devam etti. Yani kısaca, Türkiye'yi “Barış Cephesi”nden ayırmak için Sovyetler Birliği ağırlığını kullanacaktı. Saraçoğlu'nun daveti ise bu yolda iyi bir fırsattı²⁸⁸.

Bu iki değişik amaçla masa başına oturan iki ülke temsilcilerinin anlaşmak için ortak bir zemin bulmalarına imkan yoktu. Buna rağmen 26 Eylül'de başlayan müzakerelerde Stalin'in ortaya koyduğu teklifler, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'ya karşı taahhütlerinin geçerliliğini kabul eder mahiyette olduklarından, Türk Hükümetine bir antlaşmanın imzalanması için müzakerelere girişmede uygun bir temel teşkil etmekteydi. Saraçoğlu'nun Ankara ile yaptığı istişarelerin bir sonucu olarak, Karadeniz

²⁸⁷ Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, s.141.

²⁸⁸ **A.g.e.**, s.141.

bölgesinde Türk-Sovyet karşılıklı yardım paktının ve boğazlarla ilgili Montrö rejiminin devamını öngören bir antlaşma tasarısı hazırlandı. Bu arada Sovyetler Türkiye ile bir ittifak antlaşması yapmak için, İngilizlerle hazırlanan antlaşma projesine bir iki değişiklik istemişler, İngiltere ve Fransa ile yapılan müzakerelerden sonra bu istekler de kabul edilmiştir²⁸⁹.

Bundan sonra Sovyetlerin Türkiye'ye karşı tutumu birdenbire değişti. Von Ribbentrop 28 Eylül'de Doğu Almanya'da Alman-Rus nüfuz alanlarını çizecek olan bir antlaşma için Moskova'ya gitmişti. Gerçekte Almanya, Türk-Sovyet müzakereleri ile yakından ilgilenmekteydi. Daha 5 Eylül'de Almanya'nın Moskova Büyükelçisi Von Der Schulenburg Molotov'dan Türkiye'nin tarafsızlığının sağlanması için çalışmasını istemiş ve İngiltere'nin Romanya üzerinde, İngiliz ve Fransız birliklerinin yardımını kabul etmesi için baskıda bulunduğunu belirterek, böyle bir yardımın ancak deniz yolu ile gelebileceğini ve bu nedenle Türkiye'nin Boğazları kapalı tutmasının Sovyetler Birliğinin menfaatine olduğunu söylemişti. Ribbentrop da şimdi aynı şey üzerinde ısrar etmekteydi²⁹⁰.

Türk Dışişleri Bakanının üç hafta bekletilmesinden sonra Sovyetler, Almanya'nın bu isteğine uygun olarak, Türkiye ile varılan antlaşmayı temelinden değiştirecek bazı tekliflerde bulundular. Sovyetlerin bu istekleri şu şekilde özetlenebilir²⁹¹:

1. Boğazların ortak savunulmasına dair bir paktın imzalanması.
2. Türkiye ile imzalanacak antlaşmanın Sovyetler Birliğini hiçbir şekilde Almanya ile silahlı bir çatışmaya sürüklemeyeceğini öngören Almanya lehine bir ihtirazi kaydın antlaşma metnine eklenmesi.
3. Montrö Sözleşmelerine, Karadeniz'de kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine Boğazların her zaman ve mutlak surette kapatılmasını öngören bir değişikliğin getirilmesi.

²⁸⁹ A.g.e., ss. 141-142.

²⁹⁰ A.g.e., ss.142.

²⁹¹ A.g.e., ss.142.

4. Sovyetler Birliği'nin Besarabya'yı ve Bulgaristan'ın Dobruca'yı ellerine geçirmeleri karşısında Türkiye'nin tarafsızlığı.

Türkiye, Sovyet önerilerini reddetmiş; böylece, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir paktın imzalanması olanaksızlaşmıştı, çünkü iki tarafın hedefleri birbirinin tam karşıtıydı. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin izlediği politikanın tam aksine, askeri ittifakın Mihver Güçlerine karşı değil de, Batılı müttefiklere karşı olmasında diretiyordu. Sovyetler Birliği, Almanya ile anlaştığından, kendisini Almanya'ya karşı askeri açıdan yükümlülük altına sokacak herhangi bir antlaşmayı artık gereksiz görüyordu. Bundan böyle Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin yolları ayrılmıştı²⁹².

Alman-Rus Paktı'nın Almanya için sağlamış olduğu fayda şudur: Hitler Batı Avrupa'da yapacağı savaşlarda, doğu cephesinden ve Rusya'dan emin olmakta ve iki cepheli harb tehdidinden kurtulmaktadır. Rusya'nın sağladığı faydalar ise şunlardır: Almanya ile kapitalist devletler arasındaki savaş uzun süreceğinden, bu zaman içinde, üçüncü beş yıllık planın gerektirdiği askeri ve sanayi hazırlıkları tamamlayacak ve yorulmuş Almanya'nın karşısına kuvvetli bir şekilde çıkarak istediklerini kolayca kabul ettirebilecektir. Ayrıca, Almanya'nın yapacağı savaşlarda tarafsız kalmak, ona Batılıların kendisine vermeye bir türlü yanaşmadıkları Baltık memleketlerini sağlamış olmaktadır²⁹³.

Türk Basını anlaşma karşısında ilk etapta oldukça şaşırmasına karşın gelişmeleri olumlu yorumlamaya çalışmıştır. Zekeriya Sertel “*Şimdi Hitler daha cesurane konuşacak, davalarında daha harpçi olacak ve demokrasilerin tehdidine daha az ehemmiyet verecektir*” şeklinde görüş bildirmiştir. Falih Rıfkı Atay görüşlerini şöyle belirtmiştir: “*Bugünlerde Moskova'dan beklenen havadis, büyük demokrasilerle Sovyetler arasındaki askeri ve siyasi müzakerelerin neticesi hakkında idi. Onun için Ademitecavüz paktının imza edildiğini bildiren telgraflar adeta bir darbe tesiri yapmıştır. Bu mesele hakkında kati mütalealar söylemek sırası gelmemiştir. Ademitecavüz paktının hakiki mahiyetini muhakeme etmek için imza edilmiş olan paktın umumi ifadeleri haricinde daha etraflı ve bilhassa müzakerelere hakim olan zihniyeti*

²⁹² Hüner Tuncer, **İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye**, s.59.

²⁹³ Merve Sultan Söylemez, **a.g.t.**, s.17.

gösterir tafsilat beklemek icab eder.” Nadir Nadi ise, aylardan beri süren Moskova müzakerelerinden olumlu bir netice çıkması beklenirken bunun tamamen tersi bir netice ile karşılaşıldığı, Sovyetler Cumhuriyeti ile Almanya’nın önce iktisadi bir anlaşma ardından da saldırmazlık paktı yaptığı; bununla beraber bu sürprizin muhtemel neticeleri üzerinde hemen ön yargıya düşmemek gerektiği fikrini sunmuştur²⁹⁴.

4.3. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI’NIN BAŞLAMASI VE ALMANYA’NIN HAYAT SAHASI POLİTİKASI (1 EYLÜL 1939)

1939-1945 arası dönemde dünya, kapitalizmin, 1929 Bunalımı’ndan hatta I. Dünya Savaşı’ndan beri birikmekte olan bunalımlarına savaş yoluyla çözüm aradığı ve insanlığın büyük yıkımlar yaşadığı olaylara sahne olmuştur²⁹⁵. Büyük Savaş’ın neden olduğu kaosu çözüme bağlamak için toplanan 1919 Paris Barış Konferansında devlet adamları bu savaşın “*tüm savaşları sona erdiren savaş*” olduğundan söz etmekteydiler. Fakat 20 yıl sonra Avrupa aynı yaş kuşağı içinde ikinci defa bir dünya savaşının ilk ateşini yakıyordu. Üstelik, ilk savaşın aksine, ikinci savaş artık büyük ölçüde bir “*Avrupa Savaşı*” olmanın ötesine geçecek ve dünya üzerindeki beş kıtadan dördünü doğrudan etkisi altına alacaktı²⁹⁶. Mustafa Kemal Atatürk’te savaşın olmadığı yıllarda çıkabilecek olan bir dünya savaşı hakkında çeşitli öngörülerde bulunmuştur. Atatürk, Almanya’nın İngiltere ve Rusya’nın dışındaki bütün Avrupa’yı işgal edebilecek bir orduyu kısa zamanda oluşturabileceğini ve savaşın da 1940-1946 yılları arasında çıkabileceğini; Fransa’nın güçlü bir ordu kuramayacağını söylüyordu. Söz sırası Mussolini’ye gelince yargısı daha keskindi: “*İtalya, Mussolini’nin yönetimi altında kuşkusuz büyük bir kalkınma ve gelişmeye yönelmiştir. Eğer savaş dışında kalabilirse, barışta en önemli rolü oynayabilir. Ancak, korkarım ki İtalya’nın bugünkü şefi, Sezar rolünü oynamak hevesinden kendisini kurtaramayacak ve İtalya’nın askeri bir güç yaratmaktan henüz çok uzak olduğunu görecektir*”... Atatürk bunları söylediğinde, tarih 1932 yılının 28 Eylülü’ydü. Bu öngörülerin neredeyse bütünü gerçekleşti. Mussolini,

²⁹⁴ A.g.t., ss.17-18.

²⁹⁵ Hasan Dinçer, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Bir Dergi: Yurt ve Dünya”, Atatürk Yolu Dergisi, Sayı:42, (Kasım, 2008), ss.194-195.

²⁹⁶ Baskın Oran, a.g.e., s.400.

açıkça Sezar rolünü oynadı. Almanya’da Hitler başa geçerek, Almanya’nın Birinci Dünya Savaşı’ndan çekiliş koşullarını belirleyen Versay Antlaşması’nı ağır biçimde eleştirerek, bu koşulları kabul edemeyeceklerini dünyaya ilan etti. Bununla kalmadı, Yahudi düşmanlığı üzerinden, katı bir ırkçılık politikasına yönelerek, Almanya’nın etki ve egemenlik alanını gerçekleştirmeye çalıştı. Dünya karmakarışıktı. Her ülkenin kendine göre hesabı vardı. Birinci Dünya Savaşı sonunda onca çabaya ve Milletler Cemiyeti’nin çabalarına karşın taşlar yerine oturmamış; dünya yeni çalkantıların içine girmişti²⁹⁷.

Profesör Wright, savaş tarihini aşağıdaki dönemlere bölmüştür²⁹⁸:

- (a) Ateşli silahların kullanılması (1450-1648);
- (b) Profesyonel ordular ve saltanat savaşları dönemi (1648-1789);
- (c) Savaşın büyüme dönemi (1789-1914);
- (d) Savaşın totaliterleştirilmesi (1914-1942)

II. Dünya Savaşı’nın en büyük nedeni emperyalist devletler arasındaki, aslında ortadan kaldırılması olanaksız olan, çıkar çelişkilerinin giderilememiş olmasıdır. Ne I. Dünya Savaşı, ne de savaşın sonunda yapılan antlaşmalar var olan çelişkileri çoğaltmaktan başka bir sonuç vermemişti. II. Dünya Savaşı’nın başlıca nedenlerini şu noktalarda toplayabiliriz²⁹⁹:

1. Kapitalist devletler arasındaki çıkar çelişkileri
2. Savaş sanayiinin gelişmesi ile savaşı hazırlayan sanayi sermayesi
3. Ekonomik ve sosyal yetersizlik içinde sosyal huzursuzlukların artması
4. Alman ve Japon faşizminin dünya egemenliği iddiası

Yukarıda sıralanan nesnel öğelerin yanı sıra, Nazi Almanyasını yöneten Hitler’in sınır tanımaz arzuları ve megalomanlığı da savaşın çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. Versailles’ın azınlıklar, savaş tazminatları, ve yenilenlerin silahlı

²⁹⁷ Kemal Arı, **Türk Devrim Tarihi II**, Burak Kitabevi Yayınları, İzmir, 2011, ss.470-471.

²⁹⁸ Edward Mead Earle, **Modern Stratejinin Ustaları**, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.399.

²⁹⁹ Sabiha Sertel, **II. Dünya Savaşı Tarihi**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 2010, s.37.

kuvvetlerine getirdiği sınırlamalar gibi haksızlıkları nasyonal sosyalizmin baskısı olmasaydı belki de barışçı yollardan görüşmelerle çözümlenebilirdi. Alman küçük burjuvazisinin bir yandan fukaralaşma, bir yandan da komünizm korkusundan yararlanarak gelişen Nazi rejiminin sistematik bir şekilde önce Avrupa'yı daha sonra da tüm dünyayı egemenliği altına almayı planlaması ve bu amaçla sorunları güç kullanmadan çözme yollarını reddetmesi savaşın çıkmasının en önemli nedenlerinden biridir³⁰⁰. Hitler'in yazılarında ve kayda geçirilmiş özel ifadelerinde iki konu sürekli yinelenir: '*Yahudi sorununu çözme*' ihtiyacı ve Almanlar için '*yaşam alanı*' sağlama ihtiyacı. Yahudileri mahvetmek Almanların ırksal saflığını korurken, '*yaşam alanı*' da Hitler'in yarışan uluslar ve ırklar arasında gördüğü Almanları ayakta kalma mücadelesinde güçlendirecekti. Bu amaçlara nasıl ulaşılacağına ilişkin ayrıntılı düşünceleriye muğlak ve tutarsızdı. '*Yahudilerle*' savaşılmalıydı, ancak '*nihai çözüm*' olan kitle katliamı, 1941'den önce ortaya çıkmadı. '*Yaşam alanı*' Alman köylülerinin yerleşeceği toprak ve Alman sanayisi için bir hammadde kaynağı demekti. Hitler herhangi bir ulusal düşmana karşı mücadeleyi destekleyecek ve savaşta kendi kendine yetecek Alman hakimiyetindeki bir Avrupa alanı yaratmak için silahlı yayılmayı savundu. İstenen bu yayılma '*doğuda*' genellikle Avrupa Rusya'sı olarak görüldü. Çoğu tarihçi Hitler'in yaşamındaki büyük amacın Sovyetler Birliği'nin yıkılması ve Almanların Rus kaynaklarını sömürmesi olduğunda birleşir. Ancak Hitler burada bile tutarsızdır; 1939 başlarında açıkça Sovyetler Birliği'ne karşı Polonya ile işbirliğini deniyordu, ancak 1939 ve 1940'ta birkaç ayda taraflarca kabul edilen nüfuz alanları temelinde Sovyetler Birliği ile işbirliğine yönelik ciddi girişimlerde bulunduğu ve hatta '*yaşam alanı*' konusunda Almanya'nın Polonya payıyla yetinmeye hazır olduğu görülür. Dışişleri bakanı Ribbentrop'un bu çizgiler çerçevesinde çalışmasına izin verildiği kesindir. Hitler 1940'ın sonunda, tersine, Rusya'yı fethetmeye ve hem Rusya hem de Polonya'yı '*yaşam alanı*' olarak kullanmaya karar verdi³⁰¹.

Almanya'da iktidara geldiği 1933 yılından itibaren İkinci Dünya Savaşına giden süreçte Hitler'in 3 temel amacı vardı. "*Mein Kampf*" da (Kavgam) ifade ettiği bu hedefler şunlardı:

³⁰⁰ Baskın Oran, **a.g.e.**, s.404.

³⁰¹ R. A. C. PARKER, **II. Dünya Savaşı**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009, s.17.

1. Almanya'nın Versailles kısıtlamalarından kurtarılması. Bunun ilk adımı, Versailles'in yasakladığı zorunlu askerlik sistemini 1935'de geri getirmesi oldu³⁰².

2. Almanya dışında yaşayan tüm Almanların Alman sınırları içine alınması yoluyla "Tek Millet- Tek Devlet" (" *Ein Volk, Ein Reich*") ilkesinin gerçekleştirilmesi. Almanların yaşadığı çeşitli bölgelerin yanı sıra 1938'de "Anschluss" ("Birleşme") yoluyla Avusturya'nın ve 1939'da Südetlerin uluslar arası bir düzenlemeyle Almanya'ya katılması bu politikanın doruk noktaları oldu³⁰³.

Öte yandan, Almanya'nın "bir millet, bir devlet" politikası ile Avusturya'yı ve Südetleri ele geçirmesi ve kendisini Versailles'in zincirlerinden kurtarması Türkiye tarafından anlayışla karşılanmıştır. Birincisi Türkiye'nin Misakı Millisine, ikincisi de Sevres Antlaşması'na benzemektedir³⁰⁴.

3. "Hayat Sahası" ("Lebensraum") politikası fethedilecek topraklar sayesinde Alman halkının ve devletinin refahının artırılmasını öngörüyordu. 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'nın Bohemya ve Moravya bölgelerinin Almanlarca işgali bunun başlangıcı oldu³⁰⁵.

Savaşı başlatan olay Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıdır. Savaşın başlama haberi ise "Avrupa'da harp başladı."³⁰⁶ Manşetiyle vermiştir. Gazete "Alman Orduları harbi bırakıp Polonya'yı terk etmezlerse İngiltere ve Fransa Orduları derhal harbe girecek"³⁰⁷ ve "Çemberlayn dünkü beyanatında Alman Devlet Reisinin Şahsi İhtirası yüzünden Dünyanın felakete sürüklendiğini, bütün harp mesuliyetinin Hitler'e ait olduğunu ve İngiltere'nin seferber vaziyette olan bütün kuvveti ile Polonya'ya yardım edeceğini söyledi"³⁰⁸. şeklinde haberlerle savaşın gidişatı hakkında bilgileri sunmuştur.

Almanya Polonya'ya Yıldırım Savaşı taktiğiyle 52 tümenlik bir ordu ile saldırmıştır. Polonya'nın ise 30 tümenlik bir kuvveti bulunmaktadır. İngiltere ve Fransa taahhütlerine rağmen Polonya'ya yardıma gidemeyince, silah gücü açısından

³⁰² Baskın Oran, **a.g.e.**, s.404.

³⁰³ Baskın Oran, **a.g.e.**, s.404.

³⁰⁴ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.434.

³⁰⁵ Baskın Oran, **a.g.e.**, s.404.

³⁰⁶ **İkdam**, 2 Eylül 1939.

³⁰⁷ **A.g.g.**, 2 Eylül 1939.

³⁰⁸ **A.g.g.**, 2 Eylül 1939.

Almanya'nın çok gerisinde olan Polonya çok fazla dayanamamıştır. Savaşın onuncu gününden itibaren Alman orduları Varşova'yı muhasaraya başlamışlardır. Sovyetler Birliği de 17 Eylül 1939'dan itibaren Polonya'daki Ukraynalılarla, Beyaz Rusları koruma bahanesiyle Polonya topraklarına girmeye başlamıştır. Yine İkdam Gazetesi “*Polonya Ordusu hududu geçen Sovyet Orduları ile harbe başladı.*”³⁰⁹ haberiyle bu olayı okuyucularına duyurmuştur. Gazete ayrıca “*Sovyetlerin hareketi Romanya da endişe uyandırdı, Ukranyalıların Ayaklanmasından korkuluyor*”³¹⁰ ve “*İngiltere ve Fransa Almanya ile harbe devam etmek kararında olduklarını tekrar ediyorlar*”³¹¹ haberleriyle gelişmeleri aktarmıştır. Bu gelişmeler içerisinde 12-22 Eylül 1939 tarihinde İngiltere ve Fransız Başbakanlarının katılımı ile Yüksek Harp Konseyi toplanmıştır. Toplantılarda, olası bir Alman saldırısına karşı koyabilecek bir Balkan Bloku'nu İtalya'yı tahrik etmeden nasıl kurulabileceği tartışılmış, Alman Orduları'nın Akdeniz ve Boğazlar'a el atmasını önlemek için Selanik veya İstanbul'da kuvvet bulundurma görüşü ağırlık kazanmıştı. Yeni, güçlü ve daha katılımcı bir Balkan Bloku'nun kurulmasında en önemli görevi yine Türkiye'nin alacağını değerlendiren Müttefikler, aynı süreçte Sovyetler Birliği ile Moskova'da görüşmeler yapan Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'na henüz imzalanmamış olan Türk- İngiliz- Fransız ittifakı ile ilgili olarak Türkiye'nin yapmış olduğu düzenlemeleri kabul etmemiş ve hali hazır metnin en iyi çözüm yolu olduğu üzerinde ısrarla durmuşlardır. Böylece Müttefikler savaşın daha ilk günlerinden itibaren “*maşa varken elini yakmama*” prensibi ile hareket edeceklerinin ilk sinyallerini vermiş oluyorlardı³¹².

4.4.TÜRK-İNGİLİZ-FRANSIZ İTTİFAK ANTLAŞMASI(19 EKİM 1939)

Müttefiklerin Nazileri kendi üzerlerine saldırtmak istemelerinden korkan Sovyetler Batı tarafından kendilerine telkin edilen bu güvensizliğin sonucunda Almanlara yanaşmış ve Ağustos 1939'da Alman-Sovyet Paktı imzalanmıştır. Bundan sonra SSCB Müttefiklerle anlaşma yolunda olan Türkiye'nin Batı ile bir ittifaka

³⁰⁹ A.g.g., 18 Eylül 1939.

³¹⁰ A.g.g., 18 Eylül 1939.

³¹¹ A.g.g., 18 Eylül 1939.

³¹² Burhan Bilgili, **İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türk-Yunan İlişkileri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2005, s.70.

girmemesini, hiç olmazsa tarafsız kalmasını istemiştir. Almanya da aynı amaçlar doğrultusunda Moskova'nın Ankara üzerindeki nüfuzundan yararlanmayı düşünmüştür. Bunun üzerine Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu Moskova'ya davet edilmiş, Batı ve Sovyet dostluklarını bağdaştırmak gibi ideal bir politika sürdürmekte kararlı olan Türkiye bu çağrıyı ümitle karşılamıştır. Batı yanlısı bir Türkiye ile Almanya'nın müttefiki bir Sovyetler Birliği'nin yolları iyice ayrılmış olduğundan, Saraçoğlu üç gün için gitmiş olduğu Moskova'da yirmi iki gün kalmış ve sonunda görüşmeler tam bir başarısızlığa uğramıştır³¹³.

Türk-Sovyet görüşmelerinin sonuçsuz kalması Türkiye'nin önünde tek bir seçenek bırakıyordu: Mihver güçlerine karşı batılı devletlerle derhal bir ittifak antlaşması imzalamak. Türk-İngiliz-Fransız görüşmelerinde ise, bu sırada dahi, olası bir ittifak antlaşmasının ayrıntıları konusunda tartışmalar sürüyordu. İngiltere, bir yandan, Türkiye'yi Balkanlar'ın güvenliği konusunda daha aktif olmaya zorlarken, diğer yandan da, İngiliz ve Fransız birliklerini, Sovyetler Birliği'ne karşı Trakya'da toplayabilmek için, mümkünse Türkiye'ye göndermek istiyordu. Oysa Türkiye, Moskova ile görüşmelerin sonuçsuz ve başarısız kalmasından sonra, Sovyetler Birliği ile bir çatışma içine sürüklenmemeye azami dikkat gösteriyordu. Ankara ile Londra'nın bu birbirinden farklı dış politika amaçlarına karşın, bir uzlaşma sağlanması uzun sürmeyecektir³¹⁴.

Saraçoğlu, 19 Ekim'de Moskova torpidosuyla Türkiye'ye dönmek için Karadeniz'e açıldığında Ankara'da Türkiye, Birleşik Krallık ve Fransa "Üç Taraflı Yardım Muahedesi" ni imzalıyorlardı³¹⁵. İttifakın önemli maddeleri şunlardır³¹⁶:

1- Bir Avrupa devletinin saldırısı ile başlayan ve İngiltere ile Fransa'nın katılacakları bir savaş Akdeniz'e intikal ettiği takdirde Türkiye, İngiltere ve Fransa'ya yardım edecekti. Savaş, Akdeniz'e intikal etmediği takdirde taraflar istişarede bulunacaklar ve Türkiye böyle bir halde hiç değilse İngiltere ve Fransa'ya karşı hayırhah bir tarafsızlık izleyecekti. (madde 1)

³¹³ Merve Sultan Söylemez, **a.g.t.**, s.21.

³¹⁴ Ahmet Çelik, **İkinci Dünya Savaşı Sürecinde (1939-1945) Muhalif Basın**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2011, s.53.

³¹⁵ İhan Tekeli, Selim İlkin, **Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si**, C.I, İletişim Yay., İstanbul, 2013, s.145.

³¹⁶ İlyas Kayış, **a.g.t.**, ss.35-36.

2- Bir Avrupa devletinin saldırısına uğradığı takdirde İngiltere ve Fransa Türkiye'ye yardım edeceklerdi. (madde 2)

3- Türkiye Romanya ve Yunanistan'a verdikleri garantilerin yerine getirilmesinde İngiltere ve Fransa'ya yardım edeceklerdi. (madde 3)

4- Bunların dışında Türkiye, ittifak antlaşmasına ek 2 numaralı protokolle, anlaşmadan doğan taahhütlerin kendisi Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklemeyeceği hakkında bir ihtirazi kayıt koydu. (2 nolu ek protokol) (Sovyet Rusya'yla silahlı bir uyuşmazlığa sürüklenmesine neden olacak ya da böyle bir sonucu verecek bir eyleme zorlanamayacağını beyan ediyordu.)

Aynı zamanda madde 6 da “Bu antlaşma hiçbir devlete karşı yöneltilmiş değildir” şeklinde belirtilmiştir. Buna rağmen Sovyetler bu ittifaka karşı açık cephe almaktan çekinmemişlerdi. Halbuki ilk Türk-İngiliz-Fransız deklarasyonu imzalandığı zaman Sovyetler bu belgeyi barışçı bir eser olarak karşılamışlardı. Şimdi ise, bu deklarasyondan hiç farkı olmayan ittifakı, bir savaş belgesi olarak görüyorlardı. Şüphesiz bunda, Türkiye'nin Sovyetlerle yapılan görüşmelerde isteklerinin kabul etmeyip hemen akabinde bu ittifakı gerçekleştirmek olmalarıydı³¹⁷.

İttifakın imzalanmasından bir gün sonra (20 Ekim), Ankara'da İngiltere, Fransa ve Türkiye arasındaki ittifaka ek olarak iktisadi ve mali anlaşmalar da imzalandı. Bu anlaşmalara göre İngiltere ve Fransa “*savaş malzemesi tevziyatını karşılamak üzere*” Türkiye'ye 25 milyon sterlinlik, yirmi yıl vadeli % 4 faizli bir kredi açmaktaydılar. Daha sonra İngiltere ve Fransa ile iktisadi, mali ve askeri konular üzerinde başka görüşmeler de yapıldı. 18-22 Ekim tarihleri arasında İngiliz ve Fransız Doğu Orduları komutanları General Wavell ve General Weygand Ankara'ya geldiler ve askeri konularda görüşmeler yapıldı. Aralık ayında da Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu Londra'ya giderek ittifaktan doğan iktisadi ve mali meseleleri görüştü³¹⁸.

Böylelikle Türkiye her ne kadar Sovyetleri memnun edemese de dış politika felsefesine uygun bir antlaşma sağlamıştı. Türkiye ancak doğrudan saldırıya uğradığı

³¹⁷ A.g.t., s. 36.

³¹⁸ Mehmet Gönlübol v.d., a.g.e., s.144.

takdirde çarpışacaktı, bu arada büyük çapta mali yardım görecek, yoğun bir biçimde silahlanacak ve Müttefikler batıda saldırıya uğrasalar dahi sadece müsamahakar tarafsızlık uygulayacaktı³¹⁹. İsmet İnönü Meclisin açılış konuşmasında savaş hakkında şu değerlendirmelerde bulunmuştur: *“Muhterem Millet Vekilleri! Son bir sene zarfındaki dünya hadiseleri önünde Türkiye’nin harici siyaseti, Hükümet tarafından muhtelif vesilelerle yüksek ıttılamıza arz edilip tasvibinize iktiran eden inkişaf lar göstermiştir. Avrupa buhranı, sulhu korumaya matuf gayretlerin zaman zaman ümit verici safhalarından sonra büsbütün alevlenmiş ve niyahet harp faciasının patlaması bir emri vaki olmuştur*³²⁰.

³¹⁹ İlyas Kayış, a.g.t., s.36.

³²⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1 Kasım 1939, Devre:6, C:6, s.3.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. 1940 YILINDA MEYDANA GELEN GELİŞMELER

5.1. BALKANLAR VE TÜRKİYE’NİN DURUMU

Balkan Antantı’nın ortaya çıkmasında nasıl başrolü Türkiye oynadıysa, bu Antant’a sonuna kadar sadakatla bağlanan da Türkiye oldu. Fakat bu siyasal antlaşma, dört Balkan devleti arasında amaç edinilen sıkı siyasal işbirliği gerçekleştiremedi ve başlangıçtan itibaren bazı zayıflık unsurlarına sahip oldu. Öte yandan Balkan Antantı Batılılar ve Küçük Antant’ın kurucusu Çekoslovakya tarafından büyük bir hoşnutlukla karşılanmakla beraber, 1936’dan itibaren Avrupa’da buhranların şiddetlenmesi ve Berlin-Roma Mihverinin ağır basmaya başlaması, Balkan Antantını da zayıflamaya doğru götürmüştür. Bu gelişme özellikle 1937’den itibaren belirli bir hal almıştır. Münih Konferansı ile Çekoslovakya’nın parçalanması Küçük Antant’ın sonunu getirmiş ve 1939 yılı olayları ile beraber Balkan Antant’ı parçalanmıştır³²¹.

Türkiye, Almanya’nın Polonya’yı “*yıldırım savaşı*” ile istilasını ve Polonya’nın iki totaliter devlet arasında paylaşılmasını büyük bir kaygı ile izledi ve kendisine Balkanlar tarafından gelecek olan tehdidi önlemek amacı ile Balkan Antantını canlandırma çabalarına girişti. Bunu yapmakla Türkiye, Almanya’ya karşı Balkanlar’da kuvvetli bir birlik kurmak ve böylece batısında bir “*güvenlik alanı*” meydana getirmek istiyordu³²². İsmet İnönü Meclisin açılış konuşmasında Türkiye’nin savaştaki rolünü şöyle açıklamaktadır: “*Hükümetimiz muhtelif vesilelerle size arz etmiştir ki, Türkiye’nin hududları haricinde bir karış toprakta gözü, bir hakkı ihlale niyeti yoktur. Bize, emniyetimize, o emniyetle müteradif olan hayati menfaatlerimize tecavüz niyetinde olmayan hiçbir devlet, bizim siyasetimizden endişe ve bizi, hakkımızın mahfuziyetini istediğimizden dolayı, muaheze edemez*”³²³. 2 Şubat 1940’da başlayacak Balkan Antantı Yıllık Bakanlar Konseyi Toplantısı’na katılacak olan Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, verdiği demeçte: “*Biliyorsunuz ki tarafsız olmak veya savaş dışı bulunmak bir şey*

³²¹ Mert Özişıklı, **a.g.t.**, ss.17-18.

³²² Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, ss.144-145.

³²³ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, 1 Kasım 1940, Devre:6, C:14, s.4.

yapmadan beklemek değildir... Herhangi bir harp alevinin bacayı sarmaması için gereken bütün tedbirleri almak demektir” diyerek Türkiye’nin toplantıdan ne beklediğini belirtmiştir³²⁴.

Balkan Antantı Konseyi 2 Şubatta Belgrad’da toplanırken Almanya Avrupa’da Rusya ile Finlandiya’da savaşıyor ve Balkanların kaderi de böylece yavaş yavaş belli oluyordu. Bu şartlar altında Saraçoğlu Balkan ülkelerinin sorumlu devlet adamlarını “*ortak tehlike*” karşısında “*ortak karar ve tutumun*” gerekliliğine inandırmaya çalışmış ve 4 üye devletin genelkurmaylarının bir ortak savunma planı hazırlamalarını teklif etmişse de 2 gün süren toplantıda diğer üye devletlerin isteksiz tutumları bu yolda bir karara varılmasını imkansız kılmıştır³²⁵.

Balkan ülkelerini bu davranışa zorlayan bazı sebepler vardı. Bir kere, Almanya’dan korkmakta ve onu kışkırtacak hareketlerde bulunmak istememekteydiler. Sonra, birlik yolunda çabaları, Türkiye’nin Balkan Devletlerini İngiltere ve Fransa safına çekmek amacı ile yaptığı “*kışkırtıcı manevra*” olarak görmüşler ve bu şüphelerinde çok ileri giderek Türk tehdidine karşı Bulgaristan’ı da içine alan yeni bir Balkan Antantı’nın kurulmasını ciddiyle düşünmüşlerdir. Hatta Bulgaristan, Türkiye ve Bulgaristan’ın iki düşman kamp içinde karşı karşıya gelebilecekleri tehlikesinin mevcut olduğunu ileri sürmüştür. Bu şartlar altında Balkan Antantı’nın Bakanlar Konseyi toplantısı hiçbir karara varamadan sona erdi. Türkiye, Balkanlar’da Almanya’ya karşı bir “*güvenlik alanı*” kurma çabasında yalnız kalmıştı³²⁶.

5.2. İTALYA’NIN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI’NA GİRMESİ VE TÜRKİYE’NİN TUTUMU

1940 yılı yazında İtalya savaşa girinceye kadar Türkiye’nin durumunda bir değişiklik olmadı. Polonya’ya karşı taaruzla başlayan savaş Türkiye’ye savaşa girmek vecibesi yüklememişti. Başbakan Dr. Refik Saydam 2 Haziran’da Ankara Radyosu’ndaki nutkunda, Türkiye’nin “*savaş dışı*” olduğunu ve bu şekilde kalmak

³²⁴ Sedat Sav, **a.g.t.**, s.45.

³²⁵ İlyas Kayış, **a.g.t.**, s.37.

³²⁶ Mehmet Gönübol v.d., **a.g.e.**, s.145.

istediğini belirtmekteydi. Ancak İtalya'nın 1940 Haziran'ında savaşa girmesi Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile akdettiği ittifakın vecibelerini ortaya attı. İngiltere ve Fransa'nın katıldıkları bir savaş, İtalya'nın savaşa girmesi ile, Akdeniz'e intikal etmişti³²⁷.

İtalya'nın 10 Haziran 1940'da savaşa girmesi Türkiye'nin İtalya korkusunu bir hayli artırır³²⁸. İtalya'nın savaşa girişi 19 Ekim 1939 tarihli Türkiye-İngiltere-Fransa Üçlü İttifakını işler hale getiriyor ve antlaşmanın “*bir Avrupa devletince girişilip Akdeniz bölgesinde Fransa ve Birleşik Krallığın karışacakları bir savaşa sürükleyici bir saldırı durumunda*” Türkiye'nin “*fiili olarak*” İngiltere ve Fransa'yla işbirliği ve elinden gelen tüm yardımı yapacağı hükmünü getiren 2/1 maddesine göre Türkiye'nin de İngiltere ve Fransa'nın yanında savaşa girmesi gerekiyordu. Fransa'nın bu kadar kısa sürede yıkılabileceğini beklemeyen, Maginot Hattının en az 4-5 yıl dayanacağını ve dolayısıyla İtalya'nın savaşa girişinin uzayacağını hesaplayan Türkiye'de ise tam bir şok yaşanmaktaydı³²⁹.

Alman birlikleri, 14 Haziran 1940'da Fransa'ya saldırmış ve yaklaşık sekiz gün süren savaştan sonra, 22 Haziran'da bu ülkeyi teslim almıştır³³⁰. 13 Haziran 1940 tarihli sayısında Ulus Gazetesi “*Paris'in müdafaasına başlanıldı.*”³³¹ başlığıyla haberi ilk sayfasından vermiştir. Haberde ayrıca “*Hemen hemen her tarafta yaptıkları hücumlara rağmen Almanlar Fransız müdafaa tertibatına nüfuz edemediler. Alman kumandanlığı talim tanklarını da muharebeye soktu.*”³³² Şeklinde olayın durumu hakkında bilgiler verilmiştir. Fransa, İngiltere ve Amerika'dan istediği yardımı alamayınca, 16 Haziran'da Başbakan Reynaud istifa etti ve yeni kabineyi mütareke taraftarı Mareşal Petain kurdu. Mütareke anlaşması ile Almanya, Fransa'da bağımsız bir hükümetin bulunmasını kabul etti. Bunun da sebebi, İngiltere'yi yalnız bırakmak ve ona da makul bir barış ümidi vermektir³³³. Yine ateşkes antlaşması uyarınca, Fransız ordusu hemen hemen tümüyle ortadan kaldırılacak ve ülke silahtan arındırılacaktı. Fransız deniz

³²⁷ A.g.e., ss.145-146.

³²⁸ Zehra Önder, a.g.e., s.69.

³²⁹ Baskın Oran, a.g.e., s.426.

³³⁰ Merve Sultan Söylemez, a.g.t., s.29.

³³¹ Ulus, 13 Haziran 1940.

³³² A.g.g., 13 Haziran 1940.

³³³ Fahir Armaoğlu, a.g.e., s.451.

kuvvetleri, Almanya ve İtalya'nın denetiminde silahtan arındırılacak ve Almanya, bu kuvveti kullanmayacaktı. Ayrıca, Almanya'dan Fransa'ya kaçmış tüm Alman mültecileri geri verilecekti. Fransa, 400.000 kişilik bir işgal ordusunu besleyecek ve Almanlara esir düşmüş olan 1.5 milyon Fransız askeri Almanya'nın elinde rehin olarak tutulacaktı³³⁴.

İngiltere gerçekçi bir görüşle Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda ısrar etmedi. Yalnız başına Türkiye'nin savaş dışı durumu büyük stratejik öneme sahipti. Çünkü Türkiye'nin Almanya'ya geçit vermesi ya da yenilmesi halinde Suriye ve Süveyş, Alman tehdidine maruz kalabilir, Irak ve İran petrolü ile birlikte bütün Arap Yarımadası ve İran Körfezi Alman işgali altına girebilirdi. Bundan başka Türkiye savaşa katıldığı takdirde İngiltere'den sağlamayacağı ölçüde malzeme ve silah isteyecekti. İngiltere ve Fransa'nın durumları ve Rusya'nın sert tepkisini göz önüne alan Türkiye, 19 Ekim üçlü ittifakının 2 numaralı protokolündeki ihtirazı kaydı ileri sürerek savaş dışı kaldı. Bu protokol Türkiye'ye Sovyetlerle savaşa yol açabilecek hiçbir eyleme katılmama hakkını veriyordu³³⁵.

5.3.İTALYA'NIN YUNANİSTAN'A SALDIRMASI VE TÜRKİYE'NİN TUTUMU

Balkanlar üzerine Alman tehlikesi iyice belirirken İtalya 28 Ekim 1940'ta Yunanistan'a taaruza geçti. Halbuki Mussolini savaşa girerken, komşu ülkelere teminat vermiş ve onlardan hiçbiri ile bir savaşa sürüklenmek istemediğini söylemişti³³⁶. İtalyan diktatörünü bu harekete sevkeden düşünce, bir taraftan kolay zafer kazanıp prestijini takviye etmek, öte taraftan da Almanlardan önce Balkanlara inmek olmuştur³³⁷. Hatta Mussolini İtalya'nın savaşa girmesinden birkaç gün sonra "*İtalya denizde veya karada komşumuz olan diğer güçleri savaşa sokmak niyetinde değildir. İsviçre, Yugoslavya,*

³³⁴ Hüner Tuncer, **İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye**, s.67.

³³⁵ İlyas Kayış, **a.g.t.**, ss.38-39.

³³⁶ **A.g.t.**, s.39.

³³⁷ Merve Sultan Söylemez, **a.g.t.**, s.35.

*Yunanistan, Türkiye, Mısır bu sözlerimi not etsinler; gerçekler bu sözleri mutlak biçimde doğrulayacaktır” açıklamasında bulunur*³³⁸.

İtalya’nın Balkanlar’daki hareketlerinden daima şüphe duymuş olan Türkiye, bu tecavüz karşısında büyük kaygı duymaya başladı. Türkiye, Yunanistan’a yardıma ahten borçlu değildi; savaş dışı durumunu bozmadı. Balkan Antantı, Balkan Devletlerinin yalnız Balkan sınırlarını garanti etmekteydi. İtalya bir Balkan devleti olmadığı gibi, İtalya’dan gelecek taaruza karşı yardım, Yunanistan’ın kendi isteği ile olan andlaşma hükümlerinin dışında bırakılmıştı. Hatta 1939 Ağustos’unda İtalya’dan gelecek taaruza karşı yardım, Yunanistan’ın kendi isteği ile olan bağlarından dolayı endişelerini belirttiği zaman Yunan Başbakanı Metaksas cevap olarak, Yunanistan’ın Türkiye’ye karşı yalnız Balkan Antantı içinde taahhütleri bulunduğunu ve bunun da İtalya’ya karşı olmadığını söylemişti³³⁹.

İtalya, Almanya’ya haber bile vermeden ve İtalyan Genelkurmayının muhalefetine rağmen, 28 Ekim 1940 sabahı saat ikide Yunan Hükümeti’ne verdiği bir ultimatomda, Korfu ve Girit Adaları ile Epir ve Pire Limanı’nın kendisine teslimini istedi. Bu istek için ileri sürülen sebep, Yunanistan’ın İngiltere’ye üs vermesiydi. Yunanistan İtalya’nın bu isteklerini hemen reddedince, saat 5.30’dan itibaren, Arnavutluk’ta toplanan İtalyan kuvvetleri Yunan sınırlarından içeri girmeye başladı. İtalya Arnavutluk’ta yüz bin asker toplamıştı. Fakat Yunan Savaşı’da İtalya için tam bir başarısızlık oldu. İtalyan kuvvetlerinin ilerlemesi, Yunan karşı koyması dolayısıyla 2 Kasımda durdu. Yunanistan 10 Kasımda seferberliğini tamamlayınca karşı taaruza geçti ve Yunan kuvvetleri Kasım sonlarına doğru Arnavutluk topraklarına girdi. 1941 Martında İtalyanlar Yunanistan karşı taaruza geçtilerse de yine bir şey yapamadılar. Fakat tam bu sırada Almanya bütün Balkanlar’a girip Yunanistan’ı da işgal etti³⁴⁰.

Yunanistan’ın İtalya’ya karşı elde ettiği başarı Türkiye’nin Yunanistan’la ilgili taahhüdünden kaçınma çabasını kolaylaştırır; bununla beraber, gerek İtalya’nın veya Almanya’nın saldıracağı korkusu gerekse Büyük Britanya’nın Türkiye’yi Polonya ve Finlandiya’ya yaptığı gibi yüzüstü bırakacağı endişesi devam eder. Almanya ve

³³⁸ Zehra Önder, **a.g.e.**, s.70.

³³⁹ Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, s.148.

³⁴⁰ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.454.

İtalya'nın Türkiye'de yaptığı propaganda bu korkuyu ustaca körükler. Bu bakımdan, Türkiye'nin topraklarını savunmaya yönelik önlemler almayı sürdürmesi mantıklıdır: 23 Kasım 1940 tarihinde İstanbul'da kuşatma hali ilan edilir, birlikler İzmir ve Antalya ile Suriye sınırına yığılır. Bu sonuncu önlem, Fransa'nın yenilmesinden sonra Almanya veya İtalya'nın Suriye'de yerleşebileceği varsayımından ötürü alınır³⁴¹.

5.4.MİLLÎ KORUNMA KANUNU'NUN ÇIKARILMASI

İkinci Dünya Savaşı'nın ilk dönemi olan Avrupa Savaşı'nın başlamasıyla birlikte ekonomik durum da bozulmuş ve o günkü deyimle karapazarcılık (karaborsacılık) başlamıştı. Savaş yıllarında karşılaşılan sorunların başında tarımsal ürünlerin pazarlanamaması ve ithalatın daralması geliyordu³⁴². Aranılan mallar ortadan yitip karapazara düşmüş, fiyatlar alabildiğine yükselmiş, hayat pahalılığı her gün biraz daha şiddetlenmişti. Serbest çalışan orta dereceli halk ile memurlar ve benzerleri geçim sıkıntısına düşmüşlerdi. Bu yüzden yurt içinde doğan dikkat çekici huzursuzluk, hükümetin dış politika tutumunu kendi çıkarlarına uygun bulmayan devletlerin aleyhteki propagandalarında konu olarak ele alınıyor ve Türkiye'de hayat pahalılığı, işsizlik, sefalet olduğu yolunda radyo yayınları yapılıyordu³⁴³. Hükümet bütün bu sorunlarla baş edebilmek amacıyla şiddetli tedbirlere yönelmek zorunluluğunu hissetmeye başladı³⁴⁴.

Bu tedbirlerin en önemlisi hiç şüphesiz ki “*Millî Korunma Kanunu*” idi. İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı savaş ekonomisi nedeniyle dönemin iktidar partisi CHP'nin³⁴⁵;

* Mal kıtlığının doğurduğu sıkıntıları hafifletmek,

³⁴¹ Zehra Önder, **a.g.e.**, s.84.

³⁴² M. Selçuk Özkan, Abidin Temizer, “**İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Karaborsacılık**”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, (2/9), (Güz, 2009), s.320.

³⁴³ Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-III, 1939-1945, Milli Şef Dönemi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.63.

³⁴⁴ Hasan Çetin, **İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye’nin Sosyo-Ekonomik Durumu (1939-1945)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2007, s. 74.

³⁴⁵ **A.g.t.**, ss.74-75.

* Birtakım kişilerin (büyük kentlerde yoğunlaşmış bulunan ticaret burjuvazisi ile büyük toprak sahipleri) bu durumdan faydalanarak aşırı kazançlar sağlamalarını önlemeye yönelik benimsediği iktisat politikası devletin denetim ve müdahalesini artıran pek çok yasanın doğmasına sebep neden olmuştur.

* İşte ağır cezai müeyyidelerle dolu ve sert kontroller (üretim, tüketim, fiyat v.b.) içeren sanayi, madencilik, ulaştırma hatta çok sınırlı da olsa tarım gibi sektörlerde devletleştirmeye imkan tanıyan Milli Korunma Kanunu ve buna bağlı olarak çıkarılan kararnameler hükümetin ekonomiyi yönetmek için kullandığı denetim ve müdahale araçları olmuştur.

Bu kanunla getirilen düzenlemeler kısaca şöyledi³⁴⁶:

1- Hükümet özel sektöre ait sanayi ve madencilik tesislerinin hangi malları ne kadar üreteceğini belirleyecekti.

2- Hükümet gerek gördüğü iş yerlerine bir tazminat ödeyip el koyabilecekti.

3- Tarımda toprağa ne ekileceğini devlet belirleyecek ve 500 hektardan fazla olan araziye gerekirse bir tazminat ödeyerek bizzat devlet işletebilecekti.

4- Özel sektöre ait motorlu araçları devletçe belirlenecek fiyatlarla istenilen yerlerde çalıştırabilecekti. Gerekli gördüğü takdirde bu araçlar devlet tarafından satın da alınabilecekti.

5- Özel sektör, hükümet tarafından denetlenecekti. Ayrıca özel sektörün yaptığı yatırımlar izne tabi olacaktı. Kanun hükümete, özel sektöre ait üretim birimlerinin atıl halde kalmaması için, el koyma, çalışmaya zorlama yetkisi de vermekteydi. Bu amaçla hükümet gerek gördüğü takdirde işletmelere kredi ve malzeme sağlayacak ve uzman eleman ile işçi bulacaktı.

Milli Korunma Kanunu 18 Ocak 1940 tarihinde kabul edildikten sonra 26 Ocak'ta yürürlüğe girmiştir³⁴⁷. Altı bölüm, yetmiş iki maddeden oluşan ve yürürlüğe

³⁴⁶ Alper Bakacak, **İkinci Dünya Savaşı Dönemi'nde Ulus Gazetesi'nin İç ve Dış Politika Değerlendirmeleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2002, s.104.

girdikten sonra çok sayıda değişikliğe uğrayan 18.01.1940 tarihli, 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu II. Dünya Savaşı süresince ekonomik sistemden sosyal yaşama, siyasal kararlardan idari uygulamalara kadar birçok alanı etkilemiştir³⁴⁸. İsmet İnönü bu kanunun kabul edilme gerekçesini şu şekilde açıklamıştır: *“Son zamanlarda Avrupa’da hüküm sürmekte olan siyasi gerginlik nihayet müteaddit milletler arasında harp haline inkılap etmiş ve böylece harp sahasına ve harp tehlikesine yakın ve hatta uzak memleketler fevkalade ahval ve şartlar içinde kalmışlardır. Bu ahval, bilhassa süratli seyri sebebi ile hemen her tarafta Hükümetlerce alınan fevkalade tedbirlerle karşılanmaktadır. Muhtelif memleketlerde Hükümetlere bu hususta verilen geniş yetkiler zikredilen ahvali en iyi ifade eyleyen alametlerdir. Memleketimizin halen Avrupa’da hüküm süren harbin dışında bulunduğu malumdur. Bununla beraber, milli hayatımızda bu istisnai ahvalin tesirlerini önlemek ve sair bakımlardan olduğu kadar, iktisadi bakımdan da tahaffuz ve tedafii tedbirler almak zarureti muvacehesindeyiz*³⁴⁹.”

Milli Korunma Kanunu’na uyulmaması halinde çeşitli hapis cezaları öngörülmüştür. Bu cezaların ertelenmesi de engellenmiştir. Milli Korunma Kanunu’na bakılarak koyu bir devletçiliğe yöneldiğine hükmedilebilir. Kanun, devlet müdahalelerini geniş ölçüde arttıracak, fakat bu müdahalelerini, özel teşebbüsü ciddiyetle sarsacak biçimde yürütmekten kaçınılmasına çalışacaktır. Üstelik, yokluk şartları, enflasyon ve geniş devlet satın alımları, özel sermaye birikimini arttırmıştır. Kanun gerçekten de toplumun tüm kesimlerini etkileyen önemli bir düzenlemedir ve savaş yıllarındaki sınıfsal şekillenmede etkisi son derece büyük olmuştur³⁵⁰.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında uygulanan ve çok partili hayata geçiş süreci olan 1940-1950 arasında da üzerinde yapılan bazı değişikliklerle uygulanması sürdürülen bu kanun, Demokrat Parti iktidarında da yürürlükte kalmıştır. Milli Korunma Kanunu 27 Mayıs 1960 ihtilalinden hemen sonra 15 Haziran 1960 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır

³⁴⁷ Erkurt Özkurt, **İkinci Dünya Savaşı Döneminde Tarım Politikası**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2009, s. 67.

³⁴⁸ Şefik Taylan Akman, İnci Solak Akman, **“II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Hububat Üretiminin Vergilendirilmesi”**, Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, (Sayı:2), (2011), s. 75.

³⁴⁹ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, 18 Ocak 1940, Devre:VI, Cilt:8, s.1.

³⁵⁰ Hülya Semiz, **a.g.t.**, s.85.

ALTINCI BÖLÜM

6.1941 YILINDA MEYDANA GELEN GELİŞMELER

6.1. ÖDÜNC VERME VE KİRALAMA YASASI (11 MART 1941)

ABD, mali ve askeri açılarından çok güç durumda bulunan İngiltere'ye yardım edebilmek için 1941 Mart'ında, “Ödünç Verme ve Kiralama Yasası” nı (“*Lend and Lease*”) çıkarmıştı³⁵¹. ABD Genelkurmay Başkanı General George Marshall “*Almanların ilkbaharda İngiltere'yi istila etmek maksadı ile bütün hazırlıklarını yapmakta bulunduklarını, buna karşılık İngiltere'nin, Amerika'da kiralama ve ödünç verme kanunu sayesinde göreceği yardımla Almanya'yı mağlup edeceklerini*” bildirmişti³⁵². Bu yasa ile, ABD Başkanı'na, İngiltere'ye ve savunmaları ABD'nin güvenliği için çok önemli olan bütün ülkelere her türlü savaş malzemesini kiralamak ya da ödünç vermek yetkisi verilmişti. Yasa, 11 Mart 1941'de ABD Senatosu'ndan geçmiş ve savaş sonuna değin yürürlükte kalmıştı³⁵³.

Savaşın bitimine kadar yürürlükte kalan yasa çerçevesinde 40 ülkeye yapılan toplam 49.1 milyar dolarlık yardımdan en büyük payı 31 milyar dolarla İngiltere aldı. Bunu 11 ile SSCB, 3 ile Fransa ve 1.5 ile Çin takip etti. Toplam borcun ancak 7.8 milyar dolarlık kısmı geri ödendikten sonra, yardımdan yararlanan ve savaştan harap ve bitik vaziyette çıkan devletlerin bu borçlarını ödeyemeyeceklerini açıkça ifade etmeleri üzerine ABD Lend and Lease çerçevesinde yapılan yardımları geri almayacağını açıkladı³⁵⁴.

Türkiye Lend and Lease çerçevesinde ABD'den savaş boyunca 95 milyon dolarlık savaş malzemesi aldı. ABD'nin Türkiye'ye verdiği yardım ancak savaşın sonu yaklaşırken 23 Şubat 1945'de iki ülke arasında bir antlaşmaya konu oldu. Buna göre Türkiye savaş sürdükçe ABD'den yardım almaya devam edecek, buna karşılık savaş sona erdiğinde bu çerçevede kendisine devredilmiş olan savunma maddelerinden “*imha,*

³⁵¹ Hüner Tuncer, **İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye**, s.85.

³⁵² Burhan Bilgili, **a.g.t.**, s.106.

³⁵³ Hüner Tuncer, **İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye**, s.85.

³⁵⁴ Baskın Oran, **a.g.e.**, s.411.

kayıp veya istihlak edilmemiş olanlardan Amerikan hükümetinin lüzum göreceklərini” geri verecekti. Savaştan sonra ABD bu yükümlölükten de tek taraflı olarak vazgeçti ve 7 Mayıs 1946’da imzalanan antlaşma gereğince Türkiye, antlaşmanın yürürlüğe girmesini takip eden 30 gün içinde ABD’ye 4.5 milyon dolar ödeyerek Lend and Lease çerçevesinde “İster Türkiye Cumhuriyeti hükümetine” (Madde 1/a), “İster herhangi diğər bir hükümete devredilmiş olup bu hükümetçe bilahare Türkiye Cumhuriyeti hükümetine devröl teslim edilen” (Madde 1/b) malzemelerin mülküyetini devraldı³⁵⁵.

Antlaşmanın 1/b maddesi Türkiye’nin Almanya’yla “Tarafsızlık ve Saldırmazlık” antlaşması imzalaması üzerine ABD’nin verdiğı yardımları kesmesi ve doğrudan yardım yeniden başlayana kadar İngiltere’nin ABD’den aldığı yardımın bir kısmını Türkiye’ye devretmesi sırasında elde edilen malzemeye yönelikti³⁵⁶.

6.2. TÜRK-SOVYET SALDIRMAZLIK PAKTI (25 MART 1941)

Almanların hemen hemen bütün Balkanlara hakim olması Türkiye’nin durumunu çok nazik bir hale getirmişti. Almanya’nın Türkiye’ye saldıracağı, bu durumdan Rusya’nın da faydalanarak Türkiye’yi işgal edeceği gibi çeşitli söylentiler çıkmıştı. Bu durum Türkiye’de büyük bir paniğē ve korkuya neden olmuştu³⁵⁷. Almanların Bulgaristan’a girmesi, Türkiye’yi oldukça kuşkulandırdı. Türkiye Bulgaristan’la ortak beyanname imzalamıştı. Fakat Bulgarlar Türklerin bir şey yapamayacağına güvenerek sınırlarını Almanlara açmıştı. Bulgaristan’ın Mihver’e katılmasından sonra, Türkiye İngiltere’ye yanaşmasını diye Hitler 1 Mart’ta İnönü’ye bir mektup göndererek, Almanların Türkiye’ye karşı bir saldırı emellerinin olmadığını ve Alman ordularını Türk topraklarından uzak tutacağını bildirdi. İnönü de 12 Mart’ta verdiğı cevapta, Alman ordularının durumunda bir değışiklik olmadığı sürece ve zorlanmadıkça tutumlarını değıştirmeyeceklerini bildirdi³⁵⁸.

Ancak Hitler, Mart’ın ilk günlerinde Türk Büyükelçisine Boğazlar üzerindeki Sovyet emellerinden de bahsetmişti. Amacı, Türkiye’nin Sovyet Rusya’ya karşı

³⁵⁵ A.g.e., s.411.

³⁵⁶ A.g.e., s.411.

³⁵⁷ İlyas Kayış, a.g.t., s.45.

³⁵⁸ Sedat Sav, a.g.t., s.54.

duyduğu korkuyu arttırmak ve böylece onu Sovyetlerden uzaklaştırmaktı. Zira ilerde, Sovyetler Birliği'ne karşı girişeceği savaşta, Türkiye'nin hiç olmazsa tarafsızlığına ihtiyacı vardı. Bu durumda Almanya'nın Balkanlar'daki faaliyetlerinden endişelenen ve Türkiye'nin de Polonya gibi parçalanacağı söylentilerinin Türkiye'nin Almanya karşısında mukavemetini kırmak amacı ile açılmış bir savaşı olduğunu anlayan Sovyet Hükümeti ile bütün iyi niyet gösterilerine rağmen Almanya'nın Balkanlar'daki faaliyetlerine karşı bir denge kurmak isteyen Türk Hükümeti, 24 Mart'ta bir saldırmazlık deklarasyonu yayınladılar³⁵⁹.

Buna göre Sovyetler Birliği'nin, Türkiye harbe girmek mecburiyetinde kaldığı takdirde karşılaşacağı güçlüklerden faydalanarak komşusuna karşı tecavüze geçeceği yolunda yabancı basında yayınlanan haberler üzerine, bu konuda bilgi edinmek girişiminde bulunan Türk Hükümetine Sovyet Hükümeti şu hususları bildirmiştir³⁶⁰:

1. Bu çeşit haberler Sovyet hükümetinin durumuna hiçbir suretle uygun değildir.

2. Türkiye'nin fiilen tecavüze uğraması ve toprağını savunmak için harbe girmek zorunluluğunda kalması halinde, bu memleket kendisi ile Sovyetler Birliği arasında mevcut saldırmazlık paktı gereğince Sovyetler Birliği'nin tam anlayışına ve tarafsızlığına güvenebilir.

Türk Hükümeti bu güvenceden dolayı Sovyet Hükümetine en samimi teşekkürlerini beyan etmiş ve Sovyetler Birliği de aynı vaziyette bulunduğu takdirde, Türkiye'nin tam anlayış ve tarafsızlığına güvenebileceğini belirtmiştir³⁶¹.

6.3.TÜRK-ALMAN DOSTLUK ANTLAŞMASI

(18 HAZİRAN 1941)

1941 yılı ortasında Türkiye'nin durumu kuşku vericiydi. Mihver devletlerine ait kuvvetler Balkanlar'ı işgal etmiş, Bulgaristan sınırında Alman kuvvetleri yerleşmiş,

³⁵⁹ Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, s.154.

³⁶⁰ Merve Sultan Söylemez, **a.g.t.**, s.44.

³⁶¹ **A.g.t.**, s.45.

Rus-Alman ilişkileri yeniden dostça bir havaya girmiş, kısacası Türkiye adeta kuşatılmıştı. Amerika henüz savaşa girmedigi gibi İngiltere var gücüyle kendini savunmayı sürdürürken, Müttefiklerce vadedilen yardımın gönderilmesine bile başlanmamıştı. Bu durum karşısında Türk Hükümeti, Türk halkına tehlike işaretini vermiş ve mümkün olan bütün tedbirleri alarak orduyu savaşa hazır duruma sokmuştu. Almanların, ‘*Türk Dostu*’ diye anılan, Büyükelçisi Von Papan ise Ankara’da Türklerle Almanları uzlaştırmaya çalışıyordu³⁶².

9 Nisan 1941 tarihinde Ribbentrop Türk Büyükelçisini kabul eder ve Almanya’nın Türkiye’ye önem verdiğiğine, Rusya’nın Türk taleplerine karşı çıktıklarına değinir. 16 Nisan’da Papan Saraçoğlu görüşmesinde de Rus talepleri hakkında konuşulur. Papan, Rusya’nın boğazlar üzerindeki isteklerini anlatır ve bunu sadece Türkiye’yi sevdiklerinden değil aynı zamanda Almanya’nın Rusya’nın boğazlar vasıtası ile Romanya ve Bulgaristan üzerinde hakimiyet kurmasını istemediklerini belirtir³⁶³. Von Papan 12 Mayıs günü Şükrü Saraçoğlu’nu ziyaret ederek İsmet İnönü’ye sunulmak üzere Hitlerin yeni bir mesajını verirken şu hususları da belirtmiştir³⁶⁴:

1. Daha önce verdiğimiz teminatlar (yani Alman askerlerinin Balkanlarda Türk sınırından uzakta duracağı teminatı) geçerlidir ve geçerli kalacaktır.

2. Türkiye’nin bütün çıkarları ve istekleri adalet çerçevesinde dikkate alınacaktır.

3. Almanya Türkiye’nin milli hakimiyet ve bağımsızlığına saygılıdır. Ancak Türkiye isterse Boğazlar konusunda arzu edilen takviye sağlanacaktır.

4. Edirne çevresindeki topraklar ve Anadolu kıyısındaki Ege adaları Türkiye’ye bırakılacaktır.

5. Almanya’nın Türkiye topraklarından asker geçirmek diye bir düşüncesi yoktur. Sadece milletlerarası ticaret kurallarına uygun olarak savaş malzemesi geçirmesine izin verilmesini istemektedir.

³⁶² Mahmut Goloğlu, **a.g.e.**, s.119.

³⁶³ Çetin Köklü, **a.g.t.**, s.42.

³⁶⁴ Merve Sultan Söylemez, **a.g.t.**, ss.46-47.

6. İki ülke arasında dostluk ve güvenlik duygularını geliştirmek ve Türkiye'ye savaş araç ve gereçleri verebilmek dileğindedir. Bu konuda tek şartımız, bizden alınacak silahların bize karşı kullanılmamasıdır.

7. Türkiye'nin yükümlülükleriyle bağdaşmayacak hiçbir isteğimiz yoktur.

8. Bütün bunlar için Türkiye'den istediğimiz, açık veya gizli bir anlaşmadır.

Sonunda Türkiye ile Almanya arasında Saldırmazlık Paktı 18 Haziran'da imzalandı. 19 Haziran 1941'de "*Türk-Alman Dostluk Paktı imzalandı*"³⁶⁵. Başlıklı haberle olayın gerçekleştiği haberi verilmiştir. Haberde "*Muahede 10 seneliktir ve iki memleket arazilerinin masuniyetine ve tamamıyeti mülkiyesine müteakiben riayeti taahhüd etmektedir*"³⁶⁶ şeklinde paktın içeriği ile ilgili bilgi verilmiştir. 26 Haziran 1941'de "*Türk-Alman muahedesi mecliste kabul edildi*"³⁶⁷ başlıklı haber ile paktın mecliste kabul edildiği duyurulmuştur. Gazete ayrıca "*Refik Saydam hükümetinin eseri, bütün insanlığın tasvibine mazhar olmuştur*"³⁶⁸ şeklinde haberle ilgili bilgi vermiştir. Pakta göre "*Aralarındaki ilişkileri karşılıklı güven ve içtenlikle dostluk temeline oturtmak isteğiyle ve her birinin bugün mevcut (uluslararası) yükümlülükleri saklı kalmak üzere, bir antlaşma yapmaya karar vermişler*" ve aşağıdaki hükümleri kararlaştırmışlardı³⁶⁹:

Madde 1: "Türkiye Cumhuriyeti ve Alman Reich'ı topraklarının dokunulmazlığına ve bütünlüğüne karşılıklı olarak saygı göstermeyi ve doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak, birbirlerine karşı her türlü harekattan kaçınmayı yükümlenirler."

Madde 2: "Türkiye Cumhuriyeti ve Alman Reich'ı ortak yararlarına olan tüm sorunlarda, bunların çözümü için anlaşma sağlamak üzere, bundan böyle aralarında dostça temasta bulunmayı yükümlenirler."

³⁶⁵ Cumhuriyet, 19 Haziran 1941.

³⁶⁶ A.g.g., 19 Haziran 1941.

³⁶⁷ Vakit, 26 Haziran 1941.

³⁶⁸ A.g.g., 26 Haziran 1941.

³⁶⁹ İlyas Kayış, a.g.t., s.48.

Madde 3: “İmzası günü yürürlüğe girecek olan bu antlaşma 10 yıl süre için geçerlidir. Bağlı yüksek taraflar, antlaşmanın süresinin uzatılması konusunu, zamanı gelince, aralarında kararlaştıracaklardır.

Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması 25 Haziran’da T.B.M.M.’de görüşülüp kabul edilmiştir. Saraçoğlu yaptığı konuşmada anlaşmanın temelini Hitler-İnönü mektuplaşması ile başladığını ve iki ülke arasındaki görüşmelerin bu mektuplaşmalarla başladığını belirtmiştir³⁷⁰.

Devlet reisi İsmet İnönü ise 1 Kasım’daki T.B.M.M.’ni açış nutkunda, Türk-Alman saldırmazlık paktından söz ederek şöyle demiştir³⁷¹:

“Almanya ile münasebetlerimiz, Balkan hareketleri esnasında en çetin imtihanını vermiştir. O zaman, bizdeki alaka ve endişeyi layık olduğu ehemmiyetle gören ve anlayan Alman devletinin sayın reisi Hitler, bana yazdığı hususi bir mektupla, memleketimize karşı dostluğunu göstermiş ve hükümetin tasvibi ile kendisine vermiş olduğum cevap ve bir kere daha vaki olan mektuplaşmamız, 18 Haziran 1941 tarihli Türk – Alman muahadesini meydana getiren karşılıklı itimat havasını yaratmıştır.”

Almanların yapılan bu anlaşmayla sağladığı kazanç büyüktü. En başta güney sınırını güven altına almıştı. Bir de Boğazlar’dan Sovyetlere yapılacak İngiliz yardımını engellemişti. Türkiye, yapılan bu anlaşmayla aslında tarafsızlık ve harp dışı kalma durumundan çıkıyordu. Fakat zamanın şartları bunu gerektiriyordu. Ayrıca Türkiye bu anlaşmayla kendine geniş bir politik manevra alanı bulmuş, hem İngiltere hem de Almanya ile ticaretini sürdürmüş ve her iki devletten de silah yardımı almıştır. Türk Devlet Adamları bu durumda da koşulları en iyi şekilde değerlendirmiş, savaşın her iki tarafına da ölçülü bir yaklaşım göstererek çıkarı ne ise onu yapmıştır³⁷².

³⁷⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 25 Haziran 1941, Devre:6, C:19, ss.164-168.

³⁷¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1Kasım 1941, Devre:6, C:21, s.3.

³⁷² Sedat Sav, a.g.t., s.57.

6.4.ALMAN-SOVYET SAVAŞI (BARBAROSSA HAREKATI) (22 HAZİRAN 1941)

Türk-Alman Dostluk Antlaşması'nın imzalanmasından dört gün sonra, 22 Haziran 1941'de Almanların Barbarossa Planı ya da '*Barbarossa Harekatı*' dedikleri, Alman-Sovyet Savaşı başlamıştı. Almanlar Rusya'da hızla ilerliyorlardı. Japonlar da temmuz sonunda Çinhindi'ni ele geçirmişlerdi³⁷³. Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırması yalnızca savaşa yeni bir coğrafi boyut kazandırmadı; aynı zamanda savaşın toplumsal karakterini de değiştirdi. Zira diğer ülkeleri talan edip, hem her yerde maden ocaklarına, fabrikalara, bankalara el koyan Alman emperyalistlerinin bu mülkiyet transferi diğer kapitalistleri olumsuz etkiliyordu³⁷⁴.

Hitler, 22 Haziran 1941'de "*Barbarossa Operasyonu*" nu başlatırken, 1941 sonbaharından önce sonuç alabileceğine inanıyordu. Alman kuvvetlerinin bir kısmının Balkanlar'da meşgul olması, saldırıyı bir aydan fazla geciktirmişti. Bu gecikmenin yıldırım sonuçlar alabilme bakımından maliyeti yüksek olacaktır. Hitler, Barbarossa'yı başlattığında, Baltık'tan Karadeniz'e kadar uzanan bir sahada 3 milyon insanı, 600.000 atı, 600.000 motorlu aracı 19.000 katarı harekete geçirmişti. Harekatın başladığı gün Hitler, Alman halkına Rusya saldırısının gerekçelerini açıklarken Bolşevizm'in tehlikelerine değinmiş, bu tehlikeyi önleme zamanının geldiğini bildirerek Almanya'nın Batı kültürünü Bolşevik tehlikesinden kurtarmakla görevlendirildiğini söylemişti³⁷⁵.

Hitler 1924'te Mein Kampf'ta (Kavgam) toprak yayılması üzerinde ısrar etmişti: "*Varoluş mücadelesinde Alman halkına yaşam alanı sağlamak üzere yeni topraklardan bahsettiğimiz zaman, ilk olarak Rusya ve sınır devletlerini düşünmemiz gerekir*"³⁷⁶. Ve artık taarruza geçme vakti gelmişti. 22 Haziran 1941 günü Alman ordularının SSCB'ye karşı taarruza geçmeleriyle birlikte belirsiz ve yapay bir ittifak sona ererken, savaş da böylece Türkiye'nin batı ve kuzeyine yayıldı. Almanya'nın SSCB'ye saldırmasıyla geçici bir rahatlama hissedilen Türkiye üzerinde kısa sürede bu defa eskisinin tersi yönünde bir baskı oluşmaya başladı. Saldırıdan önce Almanya ve

³⁷³ Mahmut Goloğlu, a.g.e., s.129.

³⁷⁴ Ernest Mandel, *İkinci Dünya Savaşı'nın Anlamı*, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1995, ss.144-145.

³⁷⁵ İlhan Tekeli-Selim İlkin, a.g.e., ss.200-201.

³⁷⁶ R. A. C. PARKER, a.g.e., s.70.

SSCB, Boğazlardan İngiltere'ye ve müttefiklerine ait gemilerin geçirilmemesi için baskı yapıyorlardı. Hatta SSCB meseleyi o kadar büyütmüştü ki Türkiye bir aralık Sovyetlerin Boğazları asker gücüyle işgale kalkabileceğinden endişelenmişti. Sovyetleri durduran gelişme ise Hitler'in Bulgaristan ve Boğazlar konusundaki Sovyet taleplerine izin vermemesi, SSCB'nin de Almanya'yı karşısına alarak böyle bir harekete girişmekte tereddüt etmesiydi³⁷⁷.

Aslında Türkiye açısından endişelerinin niteliği konusunda fazlaca bir değişiklik olmayacaktır. Daha önce Boğazların gizli bir Sovyet-Alman pazarlığına konu olmasından çekinen Türkiye, şimdi de Mihver'den duyduğu tedirginliğe ilaveten Sovyetlerin Almanya'ya karşı savaşa devam etmeleri karşılığında Türk toprakları üzerindeki emellerini İngiltere'ye kabul ettirmelerinden endişe duymaya başlayacaktır. Gerçi İngiltere ve ABD Türkiye'nin bu endişelerini gidermeye çalışmaktadır ama, 1942 sonlarına doğru Sovyetlerin tutum ve davranışları Türkiye'nin endişelerini daha da artırıcı bir nitelik alacaktır³⁷⁸. 1942 yılında Saraçoğlu hükümet programında *"Biz Türküz, Türkçüyüz, Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar, bir vicdan ve kültür meselesidir. Biz azalan ve azaltan Türkçü değil, çoğaltan Türkçüyüz ve her vakit bu istikamette çalışacağız"*³⁷⁹ sözleriyle Türkiye'nin kendinden emin bir devlet olduğunu belirtmiştir.

Türkiye, Alman-Sovyet savaşı başladıktan 3 gün sonra Sovyet Dışişlerine verdiği kısa bir notayla bu çatışmada tarafsız kalacağını bildirdi. Bu hareket iki ülke arasındaki dostluk antlaşmasına olduğu kadar Mart 1941 tarihli Türk-Sovyet Saldırmazlık Bildirisine de uygundu. Öte yandan, Alman saldırısıyla birlikte, Almanya'yla saldırmazlık antlaşması imzalandığı tarihten o güne kadar Türkiye'ye karşı soğuk davranan SSCB'nin tutumu değişti. Çünkü bu saldırı Sovyetler açısından Türkiye'nin stratejik önemini daha da artırmıştı. Artık Türkiye'nin savaşan taraflardan herhangi birine katılması savaşın sonucunu etkileyebilecek konuma gelmişti. Bu ortamda bir taraftan Türkiye'nin Sovyetlere karşı güvensizliği devam ederken, diğer

³⁷⁷ Baskın Oran, **a.g.e.**, ss.445-446.

³⁷⁸ **A.g.e.**, s.446.

³⁷⁹ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, 5 Ağustos 1942, Devre:6, C.26, ss.24-25.

tarafından 1939-1941 döneminde Türkiye'ye karşı sert bir tutumda direnen SSCB'de endişeliydi³⁸⁰.

Barbarossa Harekatı, Kızıl Ordu üzerine yapılacak sürpriz bir saldırı olarak planlanmıştı. Saldırının ilk günlerinde Alman Ordusunun bu amacına ulaştığı anlaşılmaktadır. Muharebelerin ilk saatlerinde Ruslar sadece zayıf bir direniş göstermişler, Almanlar Sovyetler Birliği topraklarında saatte dört-beş kilometre kadar ilerlemeyi başarmışlardır. İlk dört hafta boyunca da bu süreç devam etmiş ve Kuzey Ordular Grubu 10 Temmuz 1941 itibarıyla Leningrad'ın yaklaşık 130 kilometre güneyine kadar gelmiştir. Merkez Ordular Grubu'nun ilerlemesi de son derece süratli olmuştur. Bu grup Smolensk'i işgal ettikten sonra, başkent Moskova'ya 320 kilometre kadar yaklaşmıştır. Güney Ordular Grubu ise, Ukrayna'da karşılaştığı sert direniş nedeniyle içlerinde en yavaş ilerleyen olmuştur. Üç ordu grubu tarafından yürütülen saldırıda, büyük çevirme hareketleri ile Alman Ordusu sayıları milyonlarla ifade edilecek kadar fazla Sovyet askerini esir almıştır³⁸¹.

Barbarossa Harekatı'nın başında, Alman Genel Kurmay Başkanı general Halder ve von Manstein'la beraber, Alman silahlı kuvvetlerinin baş stratejistleri SSCB'nin dört hafta içinde yenileceğini ummuşlardı. Von Ribbentrop İtalyan muadili Ciano'ya, çöküşün sekiz hafta içinde gerçekleşeceğini söylemişti. Amerikan Savaş Bakanlığı Almanya'nın Rusya'yı tepelemek için bir ila üç aya ihtiyaç duyacağını düşünüyordu. İngiliz askeri yetkilileri Ukrayna'nın işgali ve Moskova'nın alınmasının üç ila altı hafta süreceğine inanıyorlardı. Isaac Deutscher ta en başından beri daha gerçekçi bir perspektif benimseyen birkaç gözlemciden biriydi³⁸².

Başlangıçta her şey iyi gitti. Bir hafta içerisinde 287 bin Kızıl Ordu mensubu ile 2.500 tank ve Bialystok ve Minsk civarındaki cepler içinde yer alan 1.500 topun ele geçirildiği büyük kuşatma gerçekleşti. 3 Temmuz'da Alman kurmay başkanı Halder “ *Rusya'ya karşı sefer iki hafta içerisinde zafere ulaşmıştır*” diye yazdı. Kayıtlamalarının daha doğru olduğu anlaşıldı: “ *Bu seferin sona erdiğini göstermez.*

³⁸⁰ A.g.e., s.446.

³⁸¹ Halil Burak Sakal, **Başka Bir Dünya Savaşı, İkinci Dünya Savaşı Sırasında Almanya Tarafından Savaşan Türkistanlılar 1941-1945**, Ötüken Yay., İstanbul, 2013, ss.139-140.

³⁸² Ernest Mandel, a.g.e., ss.146-147.

Ülkenin büyüklüğü ve karşılaştığımız inatçı direniş birliklerimizi daha haftalarca meşgul edecektir.” Zafer zaferi izledi. 15 Temmuz’da Smolensk’in kuşatılmasıyla bir başka celp oluşturuldu ve 100 binden fazla Kızıl Ordu mensubu, 2.000 tank ve 1.900 top devre dışı bırakıldı. Üç tümendenden artı kalan ve Mogilev’de ele geçirilen 12 bin Rus esir 26 Temmuz’a dek dayandı. Ağustos başında Roslavl civarında 54 bin Rus ele geçirildi. Ancak, o zamana kadar BARBAROSSA’nın başarısızlığa uğradığı belli olmuştu. Harekatın hedeflerine sonbahar yağmurlarından önce ulaşamazdı³⁸³.

Fena halde hırpalansa da Kızıl Ordu çökmedi; aslında adamlarının sabrı ve kararlılığı giderek arttı. Ağır adımlarla yürüyen piyade tarafından geri alanlar güvenliğe alınmadan önce, Alman seyyar güçlerinin kuşatma ve ileri hamlelerinin izlenmesi zorunluydu. Sovyet rejimi bölünmedi, tersine, yabancı istilasına karşı Alman işgal politikalarının acımasızca insanlık dışı özellikleriyle güçlenen yaygın milliyetçi tepki, rejimi daha çok destekledi. Üstelik, istikrarlı Rus direnişi hızlı Alman ilerlemesinin arkada bıraktığı Kızıl Ordu subayları ve askerleri tarafından örgütlenen ve yönetilen partizan savaşıyla Almanların levazım sorunlarını daha da ağırlaştırdı. Üç kollu saldırının yavaşlaması BARBAROSSA için tek bir hedef seçilmesi ve ona öncelik verilmesi gerektiğini gösterdi. Ordu Yüksek Komutası ve Merkez Ordu Kurmayı, Alman seyyar kuvvetlerinin Moskova’ya karşı bir araya getirilmesini istedi. İtibar ve iletişim merkezi olarak başkentin öneminin Stalin’i burayı savunmak için mevcut her türlü kaynağı kullanmaya zorlayacağı ve böylece ana Sovyet güçlerinin kesin yenilgisi için bir fırsat doğuracağı varsayıldı³⁸⁴.

Hitler aynı fikirde değildi. Kuzeyde Almanların Baltık’ı kontrolünün güvenli kılınması gerektiğine ve Kırım’ı zapt etmek, oradaki üslerden Romanya petrol alanlarına yönelik hava saldırılarını önlemek, Ukrayna besin ikmaline el koymak ve Donets havzasındaki Rus sanayi bölgelerini ele geçirmek için, Güney Ordu Grubu’nun güçlendirilmesi gerektiğine inanıyordu. 1941’ de doğu savaşı kazanılamasa bile, muhtemelen Hitler haklıydı. 1945’ten itibaren, 1941’de bir zafer şansı olduğu iddia edilen fırsatı kaçırmakla suçlandı, ancak, aslında Ağustos’ta Rus direnişi bu beklentiyi bitirmişti. Uman yakınında 16’dan fazla Sovyet tümenini kuşatıp 103 bin esir ele

³⁸³ R. A. C. PARKER, *a.g.e.*, s.78.

³⁸⁴ *A.g.e.*, ss.78-79.

geçirerek, Ağustos başında Dinyeper yolunu açsa da, Güney Ordu Grubu'nun ilerlemesi merkez cepheye göre yavaşlamıştı. Kısmen bunun sonucu olarak Kiev'deki büyük savunma çıkıntısını tutmayı Ruslara bıraktılar. Sonuçta, Hitler'in, Merkez Ordu Grubu'na Guderian'ın panzer grubu dahil sağ kanadını güneye doğru kaydırması emri, ilk olarak Gomel civarındaki 80 bin Rus'un ele geçirilmesini ve sonra da savaşın, aslında bütün savaş tarihinin iki büyük zaferinden birinin kazanılmasını sağladı. Beş Rus ordusu tuzağa düşürüldü, 665 bin esir, 884 tank ve 3.700 top ele geçti. Ardından, Rundstedt'in Güney Ordu Grubu Karkov'u alarak Rostov'a ilerledi ve Kırım'ı işgal etti. Kiev cebi Güney Ordu Grubu piyadesiyle temizlenirken, Merkez Ordu Grubu'nun seyyar güçleri yenileniyordu. Eylül 1941 başında 3. Panzer Grubu, tank gücünün % 41'ine, 4. Panzer Grubu % 70'ine indi, ancak yılın sonunda bu rakamlar % 75 ve % 100'dü. Ekim'in ilk haftasında Moskova'ya doğru ilerleme yeniden başladı ve bu seyyar gruplar Vyazma civarındaki muazzam bir cep oluştururken, Guderian'ın 2. Panzer Grubu, Kiev Çarpışması'ndan sonra gücünü yarı yarıya kaybetmiş olsa da, Briansk yakınında bir başka cep oluşturdu. Bu ceplerin temizlenmesi her zamanki gibi zaman ve sert çarpışma gerektirdi, ancak ele geçirilen 660 bin esir, 1.242 tank ve 5.142 topla elde edilen sonuçlar, Kiev kuşatmasıyla rekabet eder hale geldi³⁸⁵.

Geriye bakıldığında, Almanların 1942 yaz başına kadar artık savunmaya geçmiş olması gerekiyordu. Ancak Moskova'nın çöküşü kesin gibi görüldüğünden, Hitler, Ordu Yüksek Komutası ve Merkez Ordu Grubu, Moskova'yı almak için tekrar çaba göstermenin zahmete deyeceğini düşünüyordu. Doğudaki Alman ordusu, başlangıçtaki toplam gücünün 6'da birini bulan sayıda, ölü ve yaralı olmak üzere yaklaşık 650 bin kişi kaybetmişti (ancak kaybedilen, savaş piyadesinin çok büyük bölümüydü). Öte yandan, en azından 4 milyon Sovyet askeri öldürülmüş ya da ele geçirilmişti. Alman ordu Komutası 14 Ekim'de Moskova'nın kuşatılmasını emretti. Çok geçmeden Rus başkentinde korku ve hatta panik baş gösterdi. Stalin ve askeri karargahların dışında yönetim terk edildi. Ancak Merkez Ordu Grubu korkunç levazım sorunlarıyla karşılaştı. Yağmur ve yoğun kullanım Rusya'daki yolları çamura dönüştürmüştü. Demiryolu ana istasyonları öndeki birliklerin hala çok arkasındaydı ve

³⁸⁵ A.g.e., ss.79-81.

demiryollarının kapasitesi tahribattan ve artan partizan eylemlerden dolayı gerilemişti³⁸⁶.

Kasım başında Alman saldırısı durdurulmuştu. 7 Kasım'da başlayan don, önceleri, 15 Kasım'da saldırının tekrar başlamasına izin verecek kadar hareketi kolaylaştırdı. O zamana kadar Alman piyade tümenlerinin savaş kapasitesi % 65'e, panzer tümenlerinin ise % 35'e düşmüştü. Alman kamyonlarının sadece % 30'undan yararlanılabiliyordu. Merkez Ordu Grubu'na taze kuvvet katılmazken Kızıl Ordu Moskova'yı doğudan gelen ve kış savaşında deneyimli ve iyi donanımlı savaşçıların da aralarında olduğu yeni kuvvetlerle sürekli takviye etti. Kasım sonuna doğru, makinelerin çalışmasını engelleyen ve çarpışmanın etkililiği ve hareketliliğini azaltan olağanüstü soğuklar başladı. Alman saldırısı 5 Aralık 1941'de sona erdi; aynı gün Rusların karşı saldırısı başladı³⁸⁷.

Savaşın Doğu Cephesinde tüm bunlar yaşanırken, Japonya Yönetimi, Almanların Sovyetler'de ilerlemesinden ve Anglo-Saksonların Pasifik'te zayıf bulunmasından cesaret alarak, eskiden beri özlemini duyduğu Büyük Pasifik İmparatorluğu'nu kurmak için harekete geçmiştir. Nitekim Japonya, 7 Aralık 1941'de Hawaii Adalarında Pearl Harbour'da demirli bulunan Amerikan Pasifik donanmasına saldırmış ve bu donanmanın büyük kısmını yok etmiştir. Bu olayın sonucunda Japonya, 8 Aralık 1941 tarihinde ABD ve İngiltere'ye, 11 Aralık 1941 tarihinde de Almanya ve İtalya, ABD'ye resmen savaş ilan etmiştir. Hatta dünyanın değişik bölgelerinde bulunan birçok devlet de, içinde bulundukları bloklara uygun, birbirleriyle savaşa girmişlerdir. Böylece, savaş tam bir dünya savaşına dönüşmüştür³⁸⁸.

6.5.KROM MESELESİ

Krom sorunu 2. Dünya Savaşı'nda Türkiye için önemli bir yer tutmaktadır. Bundan dolayı Türkiye'nin bu dönemde dış politikasını incelerken krom sorununa da

³⁸⁶ A.g.e., s.81.

³⁸⁷ A.g.e., ss.81-82.

³⁸⁸ Hulusi Köse, **II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye Amerika İlişkileri (1945-50)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2010, s.42.

değınmek ve açıklamak gerekir. Savaş döneminde Türkiye'nin elindeki mallar ve ürünler arasında en önemli olanı kromdu. Krom üstün vasıflı çelik ve yüksek dirençli zırh üretiminde vazgeçilmez bir hammaddeydi. Krom hakkında bir yazarın dediğı gibi “Ekmek için maya neyse, modern sanayi için de krom odur; pek az miktarda gerek duyulur, fakat onsuz da olmaz; tıpkı mayasız ekmek olmayacağı gibi”³⁸⁹.

Almanya ile “Saldırmazlık Paktı”nın imzalanmasından sonra, Türk kromu üzerinde büyük bir rekabet başlamıştı. Çelik yapımında çok gerekli bir malzeme olan krom, hem Almanlar hem de İngilizler için yaşamsal öneme sahipti. Türkiye, 1939 yılında, dünya toplamının yüzde on altısı kadar krom ürettiyordu. Müttefikler, Almanya'nın Türkiye'den krom almasını önleyebilirlerse, Almanya'nın savaş kaynaklarına ciddi ölçüde zarar verebileceklerdi³⁹⁰.

Bu bakımdan İngiltere ile Almanya arasındaki krom savaşı bu stratejik cevherin sayılı üreticilerinden olan Türkiye'yi yakından ilgilendiriyordu. Her iki tarafta Türk kromunu kendisi için elde etmek istediğı kadar karşı tarafın elde etmesine de engel olmak istiyordu. Bu durum Türkiye üzerinde her iki taraftan da olmak üzere çeşitli politik baskılara maruz kalmasına neden olmuştur. “İki hasmın Türkiye'nin elindeki kromu almak için birbirlerine karşı fiyat artırmaları ekonomik açıdan Türkiye'ye büyük kazanç sağladı. Ama politik olarak bütün olup bitenler son derece çetrefilli ve tehlikeli işlerdi...”³⁹¹.

8 Ocak 1940'ta Türkiye ile İngiltere arasında krom ihracatı üzerine antlaşmaya varıldı. İki yıl geçerliliğı olan antlaşmaya göre Türkiye, İngiltere'ye düşman olan bir devlete krom satışında bulunmayacaktı. 1941 yılına gelindiğinde Almanya Türk kromuna ihtiyaç duymaya başladı. Bu sebepten dolayı, Almanlar, Türkiye'ye çeşitli ticaret heyetleri göndererek krom satışı konusunda ikna girişimlerinde bulundular. Önceleri umduklarını elde edemeyeceklerdi. Ancak 18 Haziran 1941'de Türk-Alman Saldırmazlık Paktı'nın imzalanmasından sonra Alman baskısının artması sonucu Türkiye Almanya ile, 9 Ekim 1941'de 100 milyon liralık antlaşmayı imzalıyordu. Ancak Türkiye 1942 yılının sonuna kadar kromu İngiltere'ye vermeyi taahhüt etmişti.

³⁸⁹ İlyas Kayış, a.g.t., s.20.

³⁹⁰ Hüner Tuncer, **İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye**, s.99.

³⁹¹ İlyas Kayış, a.g.t., s.20.

Buna göre Almanya yalnız 1943 ve 1944 yıllarında 90 bin ton krom ve bunun yanında diğer bazı madenler alacaktı. Almanya da buna karşılık Türkiye'ye çelik ve savaş malzemesi verecekti³⁹².

ABD, Türk-Alman saldırmazlık paktının imzalanmasında olduğu gibi, Türkiye'nin Almanya'ya krom satışına da tepki gösterdi. Büyük elçi Mc. Murray'ın Türkiye hakkında iyi şahadeti ve İngiltere'nin Türkiye lehindeki müdahalesi bile Washington'u yumuşatamadı. Ancak uzun tartışmalardan sonra Dışişleri Bakanı Cordell Hull, yardımın İngiltere'nin aracılığı ile yapılmasına razı oldu. Fakat Türkiye'nin 1 Haziran 1942 de imzaladığı yeni bir ticaret anlaşması ile silah karşılığında olmak üzere Almanya'ya 45 bin ton krom vermeyi taahhüt etmesi Amerika'da tekrar kötü bir etki yarattı. Bu sırada Amerika'da bulunan Hüseyin Cahit Yalçın Yeni Sabah gazetesinde, bu konuda şunları yazmaktadır: *“ABD'ye ayak basar basmaz krom meselesi ile karşılaştım. Otelde hemen dinlenmeden bir gazete muhabiri elinde gazeteden kesilmiş bir havadisi uzatarak mülataamı sordu. Bu, İstanbul'dan gelmiş bir telgraftı. Almanlara silah mukabilinde krom vermek üzere aramızda bir mukavele imzalandığını bildiriyordu. Bu mukavelenin Amerika'da fena bir tesir yaptığı gittikçe meydana çıktı”*. Bunlara rağmen Türkiye 1942 yılında “Ödünç Verme ve Kiralama” kanunundan faydalanmaya başladı. ABD Cumhurbaşkanı Roosevelt 4 Aralık 1941'de Türkiye savunmasının Amerika savunması bakımından faydalı olduğu gerekçesi ile sözü geçen kanundan Türkiye'ye yardım yapacağını ilan etti³⁹³.

³⁹² Alper Bakacak, **a.g.t.**, s.108.

³⁹³ Mert Özışıklı, **a.g.t.**, s.33.

YEDİNCİ BÖLÜM

7. 1942 YILINDA MEYDANA GELEN GELİŞMELER

7.1.TÜRK-ALMAN İLİŞKİLERİ

1941 sonunda Japonya'nın Pearl Harbour'a saldırısı ABD'nin de fiilen savaşa katılmasına neden olurken Uzakdoğu'da Japonya'nın zaferleri birbirini izliyordu. Aynı günlerde Alman kuvvetleri Rus steplerinin derinliklerine dalmışlar, böylece savaş gerçekten bütün dünyayı saran bir yangın görünümünü almıştı. Aynı günlerde Türkiye kesin tarafsızlığa daha da yaklaşırken savaşan iki tarafa da bunun onların çıkarına olduğunu söylemekteydi. 1942 yılının sonlarına doğru savaşın kaderi Müttefikler'in lehine dönme belirtileri gösterince Türkiye tarafsızlığını korurken Müttefikler'e eğilimli bir tavır içine giriyordu. Ancak Türk dış politikasının ana hatları bir değişme göstermiyor, sadece uygulamalar zamana ve koşullara göre ayarlanıyordu³⁹⁴.

1942 yılında, Türkiye, savaşa girmesi konusunda gerek Mihver gerek Müttefik Devletlerin baskıları altında kalmıştı. 1942 yılında Türk diplomasisinin en büyük başarılarından biri, savaşan her iki taraftan da silah sağlamış olmasıydı. Türkiye, Almanya'nın saldırısına uğramaktan kendini kurtarmanın yanı sıra, Almanları, Türkiye'ye silah verilmesi konusunda da ikna edebilmişti. Almanya, 1942 yazında, silah siparişlerinde kullanılmak üzere, Türkiye'ye 100 milyon Reichmark'lık bir kredi açmıştı³⁹⁵.

Türkiye'nin Rusya'dan endişesini yakından gören Almanya, Türkiye'yi kendi safına çekmek ümidiyle çeşitli baskı faaliyetlerine girişti. Bir kere, Sovyetlerin Boğazlardaki isteklerini göstererek, Türkiye'nin izlemekte olduğu dış politikanın gerçekçi olmadığını iddia etti. Sonra, çeşitli yollarla Türkiye'de Pan-Turanizm cereyanını tekrar canlandırmaya çalıştı. Aslında Hitler, bu baskının istenen sonucu vereceğinden ümitli idi. 29 Nisan'da Salzburg'da Mussolini ile görüştüğü zaman, Mussolini'ye Türkiye'nin Rusya'dan duyduğu endişeden dolayı hızla Mihver'e

³⁹⁴ Selim Deringil, *a.g.e.*, s.172.

³⁹⁵ Hüner Tuncer, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, s.107.

kaymakta olduğunu söylemiş ve hatta bu görüşmede, Türkiye'ye Mihver'e katılmasına karşılık Yunan adalarının verilmesi de kararlaştırılmıştı³⁹⁶.

Türkiye'yi safına çekebilmenin yanında Almanya'nın Türkiye üzerindeki baskısının bir diğer sebebi de Balkanlar'daki endişesidir. Savaş başladıktan bu yana İngiltere Türkiye'ye cephane vermekte ve Türkiye'deki ulaşım imkanlarını geliştirmekteydi. Bu durum Almanya'yı korkutuyordu. Çünkü İngiltere bir adım daha ileriye gidebilir ve Balkanlar'a saldırıya geçebilmek için Türkiye'den hava üsleri kurma izni alabilirdi. Hitler, Churchill'in Birinci Dünya Savaşı'ndaki stratejisini hatırlamakta ve bunun tekrarlanmasından korkmaktaydı. Churchill, Boğazları kendine açtırmak ve buralarda üsler elde etmek suretiyle işgal altında bulunan Avrupa'ya Güneydoğudan hücum edebilirdi. Hatta bizzat Türkiye Bulgaristan'a saldırabilirdi. Böyle bir durumda Bulgaristan'ın durumu önem kazanmaktaydı. Von Papen de böyle bir duruma düşmemek için Bulgar ordusunun kuvvetli bulundurulmasını Berlin'e tavsiye etmişti. Bu sebeplerle Hitler, Bulgar ordusunun en yeni silahlarla derhal teçhizatlandırılması için emirler verdi³⁹⁷.

Hitler, Türkiye'nin İngiltere ile daha sıkı işbirliği yapması tehlikesini önleyebilmek için, 19 Ağustos'ta Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Saffet Arıkan'ı çağırarak, Almanya'nın Türkiye'den herhangi bir toprak isteği olmadığı hususunda güvence vermiş, ayrıca, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden duyduğu korkuyu artırmak ve böylece, Balkanlar'da işbirliği sağlamak amacıyla, Stalin'in niyetinin Balkanlar'ın Bolşevikleştirilmesi olduğunu ve Balkanlar ile Boğazlar'ın Sovyetler Birliği tarafından ele geçirilmesine Almanya'nın şiddetle karşı duracağını bildirmişti³⁹⁸.

7.2. TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ

1942 yılı Türkiye için zor bir yıldır. Savaş malzemesi durumunda bir gelişme vardır, ama bu, tatmin edici olmaktan uzaktı ve Müttefiklerin başka yerlerde meşgul olmaları sebebi ile, Türkiye'ye yardımı arttırmalarına da imkan yoktu. Dr. Refik

³⁹⁶ Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, ss.161-162.

³⁹⁷ **A.g.e.**, s.162.

³⁹⁸ Hüner Tuncer, **İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye**, s.110.

Saydam'ın 1942 Ağustos'unda ölümü üzerine Başbakan olan Şükrü Saraçoğlu, ülkeyi savaş dışı tutabilmek için hükümetin büyük bir gayret gösterdiğini söylemekte, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım'da T.B.M.M.'ni açış nutkunda “ *Büyük Millet Meclisi takdir eder ki, gittikçe şiddetlenen düşmanlık havası içinde, her gün biraz daha sinirlenmiş taraflar arasında, tarafsızlık politikasını yürütmek, hükümet için çok yorucu olmaktadır*”³⁹⁹ demektedir.

Almanya'nın Türkiye üzerindeki baskısı bir sonuç vermemekle birlikte, 1942 sonbaharından itibaren Türkiye üzerindeki bu sefer Müttefiklerin baskısı artmaya başladı. Özellikle Almanların Kasım 1942'de başlayan Stalingrad savaşını kaybetmelerinden sonra Müttefikler Almanya'yı nihai yenilgiye uğratmak için planlar yapmaya başlamışlardı. Başta İngiltere olmak üzere Müttefikler, savaş sırasında, savaşın yürütülmesini sağlamak ve zafere ulaşabilmek için alınacak önlemleri saptamak, aynı zamanda savaş sonrası düzeni belirlemek üzere aralarında çeşitli toplantılar yapmışlardır. Doğal olarak Türkiye'de stratejik konumu nedeniyle bu planların ve toplantıların içinde yer almaktaydı⁴⁰⁰.

Stalingrad Türk-Sovyet ilişkileri için de bir dönüm noktası oldu. Almanya'nın Rusya'ya saldırmasından sonra Türkiye'ye karşı anlayışlı ve dostça davranan Rusya zaferden sonra tekrar 1941 öncesi duruma döndüler. Zaten daha Stalingrad çatışmaları devam ederken durumun Almanya için iyi olmadığını gören Türkiye bunun uzun vadeli sonuçlarından endişe etmeye başlamıştı. Özellikle Rusya'nın böyle bir zaferden sonra Avrupa'nın hakimî olmasına Müttefiklerin mani olup olmayacağı Türkiye'de endişe uyandırmaktaydı. Bunun yanı sıra her Alman yenilgisinin Türkiye üzerinde Müttefik baskısını arttıracığı da ortadaydı⁴⁰¹.

Sovyetler ile ilişkileri gerginleştiren bir diğer olay da 24 Şubat 1942'de Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Von Papen'e yapılan suikast teşebbüsüdür. Suikastın Rus ajanları tarafından tertip edildiği anlaşılmış ve mesele mahkemeye intikal etmiştir. Mahkemenin cereyan şekli Sovyetlerin hoşuna gitmemektedir ve meseleyi örtbas etmek istiyorlardı. Stalingrad savaşından sonra, Yargıtay Karnilov ve Pavlov adlarındaki iki

³⁹⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1Kasım 1942, Devre:6, C:28, s.3.

⁴⁰⁰ İlyas Kayış, a.g.t., s.56.

⁴⁰¹ A.g.t., s.56.

Sovyet ajanının mahkumiyet kararlarını tasdik edince, ilişkiler daha da gerginleşti ve Sovyetler Birliği Türkiye üzerinde baskı yapmaya başladı⁴⁰².

Bundan başka, Türk Hükümeti İngiltere'nin Rus isteklerine karşı koyamayacağından da korkmakta ve 1941 Aralığında Eden'in Moskova ziyareti ve 1942 Mayıs'ındaki İngiliz-Rus ittifakından huzursuzluk duymaktaydı. Ancak her iki halde de, İngiltere Türkiye'yi temin etmek istemiş ve Eden, Moskova'dan İnönü'ye şahsi bir mesaj göndererek Rusya'nın Türkiye'ye karşı tutumunun tamamıyla tatmin edici olduğunu bildirmiştir. İngiliz-Sovyet ittifakının imzalandığı gün ise Eden, Türk Büyükelçisine beyanatta bulunarak İngiltere'nin Montreux Sözleşmesine olan bağlılığını belirtmiş, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne riayet edeceklerini ve bir saldırıya uğradığı takdirde Türkiye'ye yardım edeceklerini söylemiştir⁴⁰³.

7.3. EKONOMİK SORUNLAR VE VARLIK VERGİSİ

Türkiye'nin savaşın dışında kalmayı başarması gençlerin savaş meydanlarında ölmesini ve yurdun yakılıp yıkılmasını önlemiştir. Fakat ekonomik bunalımı, halkın yoksullaşmasını, yoklukları, açlığı engelleyemedi. Savaş ekonomisinin bütün sorunları I. Dünya Savaşı'nı hatırlatırcasına ortaya çıktı. Kısa bir süre içinde ihtikar, soygun ve karaborsa başladı. Savaşın çıkacağını anlayan birçok tüccar temel ihtiyaç maddelerini stokladı. Savaş ithalat imkanlarını kısıtlayınca, eldeki stokların değeri çok yükseldi. Bir milyonun üzerinde büyük bir ordunun savaşa hazır halde tutulması zorunluluğu, genç ve verimli işgücünün üretimden çekilmesi başta tarım olmak üzere üretimin düşmesine yol açtı. Bu durum fiyatları yükseltirken ülke çapında kıtlığın yaygınlaşmasına neden oldu. Savaş ülkedeki gelir dağılımını daha da dengesiz hale getirdi. Bir yanda tüccar, sanayici ve toprak ağasından oluşan kolay servet kazanan bir avuç insan, diğer yanda ise, küçük çiftçi, küçük üretici, işçi, memur ve emeklilerden oluşan sayıları milyonlara ulaşan yığınlar bulunmaktaydı⁴⁰⁴.

⁴⁰² Mert Özişıklı, **a.g.t.**, s.30.

⁴⁰³ Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, s.163.

⁴⁰⁴ İbrahim İnci, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Varlık Vergisi Uygulamaları", C.B.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, 10/2, (2012, Ekim), ss.272-273.

Savaş devam ettiği sürece ekonomik sıkıntılar da artıyordu. Mal kısıtlıkları alabildiğince genişlemişti. 1942 yılı böylesine zorluklarla dolu olarak girdi. 13 Ocak 1942’de ekmeğin tüketimi sınırlandı ve vesikaya bağlandı. 1942 yılı bütçesi kabul edildiği gün, Başbakan Refik Saydam yaptığı konuşmada şu açık eleştiriyi yaptı: “ *Bugün, savaşın başladığı günden beri yaptığımız deneylerle görüyoruz ki A’ dan Z’ ye kadar değişmek gereklidir. Bu teşkilatı kesinlikle yenileştirmek zorunluluğu vardır. Fakat, bugün görgülü ve işe yarar binlerce memurun ve ordu saflarında şerefle hizmet etmiş olanların da bu kararın uygulanması için bizi ilerisini düşünerek biraz daha ağır davranma zorunda bıraktıklarının göz önünde bulundurulması gereklidir. Bununla beraber bunun zamanı gelecektir. Dinamik ve teknik yeteneği tam bir devlet teşkilatına kesinlikle ihtiyaç vardır. Şunu da arz etmek isterim: Böyle bir karara ulaştığımız zaman, bugün oluşmuş bulunan bir tabakanın yarın tamamen kaldırılmasında hiçbir zorluk görmüyorum. Şimdiki şekil kalırsa kamburun üzerinde bir kambur daha eklenmiş olur. Bu kamburların ikisi birden ameliyat edilip çıkarılmalıdır*”⁴⁰⁵. Savaşın ilk yıllarında görev yapan Refik Saydam hükümetleri devletçilik temel yaklaşımı altında iktisat ve tarım politikalarına dönük olarak üç önemli problemi çözmeye gayret etmişlerdir⁴⁰⁶:

1- En önemli problem olarak savaş döneminde büyük bir tüketim grubu olarak ortaya çıkan asker ve büyük şehirlerin iâşesinin temini görülmüştür.

2- Savaşın meydana getirebileceği mal ve ürün kıtlığı önlenmeye çalışılmıştır.

3- Devletçilik politikasıyla birlikte devletin piyasaya yoğun müdahalesinin yol açacağı ihtikar, istifçilik, ve karaborsacılık önlenmeye çalışılmıştır.

Dr. Refik Saydam 7/8 Temmuz 1942 gecesi aniden (kalp krizi) vefat etti. Yerine Şükrü Saraçoğlu atandı⁴⁰⁷. 11 Kasım 1942 günü, memleketin ekonomik durumu ve alınacak tedbirler hakkında mecliste açıklamalarda bulunan Başbakan Şükrü Saraçoğlu sözlerini şöyle sürdürüyordu⁴⁰⁸: “*Genellikle eşya fiyatlarının bugünkü delice artışında gerçekten üretim azlığının, ithalat eksikliğinin, yanlış tedbirlerin, özellikle*

⁴⁰⁵ Tefik Çavdar, **a.g.e.**, s.428.

⁴⁰⁶ Sefer Şener, “**İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Tarım Politikası Arayışları**”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (7), (2004/1), s.76.

⁴⁰⁷ Tefik Çavdar, **a.g.e.**, s.429.

⁴⁰⁸ Mahmut Goloğlu, **a.g.e.**, ss.183-185.

doymak bilmeyen aşırı isteklerin ve vurgunculuğun geniş payları vardır. Fakat bütün bunların etkisi kadar, başka bir olay daha vardır ki o da tedavüldeki Türk parasının durmadan artması ve 700 milyona çok yaklaşmış olmasıdır. Oldukça ufak dertlere ilaç aranırken bir büyük sorunu savsaklamak elbette doğru olmazdı. Onun için öteki işlerle beraber bütün dikkat ve titizliğimizi bu yara üstünde toplamayı ve ona ilaç bulmayı en önde gelen bir görev saydık. Bu iş için tek yol, tedavüle çıkan paranın bir kısmını vergi olarak geri çekmekten ibarettir ve bu geri alış özellikle savaş yıllarında çok para kazanmış olanlardan yapılmalıdır ve bir kereliğine alınmalıdır. Bu düşüncelere dayanarak bu iş için bir kanun tasarısı hazırlamak zorunluluğunu duyduk. Uzun incelemelerden sonra hazırlanan bu kanun tasarısına göre başlıca üç kaynaktan para toplanacaktır. Bu kaynaklar önem sırasıyla şunlardır: Tüccarlar, Emlak ve Akar Sahipleri, Büyük Çiftçiler.

Savaş yıllarında en çok parayı tüccarlar kazandığı için Varlık Vergisi'nin en büyük yükünü elbette ki onlar taşıyacaklardır. Esasen türlere, sınıflara, zümrelere ayrılmış bulunan ve verdikleri vergi ile yaptıkları iş belli olan bu sınıf mensuplarından, kazandıkları paraların Komisyonca takdir edilen bir kısmını vergi olarak istemekte tereddüt duymuyoruz. Beş yüz liradan aşağıya bir mükellefiyet istemediğimize göre, fakirleri ve zayıfları bu verginin dışında tutmaktayız. Bu vergi nedeniyle yaptığımız incelemelerde büyük tüccarların ve bazı zümrelerin vergiden kaçırma yolunu nasıl bulmuş olduklarını görerek şaşırdık ve gelecekteki bu gibi vergi kaçakçılarına meydan vermemek için tedbirler araştırıyoruz.

İkinci kaynağımız hanlar, hamamlar, apartmanlardır. Bunların sahipleri de bu vergiye bağlanmıştır. Yalnız, aldıkları yıllık kira toplamı 2500 lirayı geçmiyorsa, bunlar için mükellefiyet yoktur. Fakat bu miktarı geçiyorsa bunlar komisyonlarca belirtilen parayı ödemek zorundadır.

Üçüncü kaynak büyük çiftçilerdir. Büyük çiftçiden maksat, 500 lirayı hiçbir işine halel getirmeden verebilecek olan çiftçidir. Bunlar mükelleftir ve bu mükellefiyet hiçbir zaman bir çiftçinin varlığının yüzde beşini geçmeyecektir. Verginin kişilere göre miktarını altışar kişilik komisyonlar belirleyecektir. Bu komisyonlara vali ve kaymakamlar başkanlık edecek, defterdar ve malmüdürleri de Maliye'yi temsil

edeceklerdir. Öteki dört üye halkça seçilmiş olan belediye ile Ticaret Odası ya da Ziraat Odası üyeleri arasından seçilecektir. Bu komisyonların verdikleri kararlar kesindir ve değiştirilemez. Verginin belirtilmesi ve alınması için zaman geniş bırakılmamıştır. Çünkü bu işi, para kuvvetiyle yapılacak yolsuzluklardan ve her çeşit düzenbazlıktan korumak istedik. Bu nedenlerle vergilerin tespit ve ilanı için 15 gün koyduk. Bunu izleyen 15 gün içinde tahsilini şart koştuk. Bunu izleyen birinci haftada %1 fazlasıyla, ikinci haftada ise %2 fazlasıyla tahsilini şart tuttuk. Parayı vermeyenler için bir yandan Tahsili Emval Kanunu'nu harekete geçirmekle beraber öteki yandan mükellefleri işçi örgütlerine göndermeyi hem işçi tedarikini, hem de para tahsilini kolaylaştırıcı bir usul saydık.

Bu kanun ile amaçladığımız hedef, tedavüldeki parayı azaltmak ve memleket ihtiyaçlarımıza karşılık hazırlamaktır. Bu böyle olmakla beraber bu kanunun uygulanmasından Türk parasının kıymetlenmesi, vurguncular üzerinde toplanan halk düşmanlığının silinmesi, vergileri önlemek için zorunlu olarak satışa çıkarılacak malların fiyatlarında bir ölçülü durum yaratması gibi ikinci derece yararların meydana çıkması da olmayacak şeyler sayılamaz.

Türkiye genelinde Varlık Vergisi mükellef sayısı toplamı 114.368 kişi idi. Tahakkuk eden toplam vergi miktarı ise 465.384.820 liraydı. Mükellef sayısı ve tahakkuk eden vergi miktarı yönüyle İstanbul birinci sıradaydı. Bu durum İstanbul'un ekonomik açıdan merkezi konumda olmasından ve özellikle varlıklı Gayrimüslim işadamlarının burada toplanmasından kaynaklanmaktaydı. İstanbul'daki Varlık Vergisi mükellef sayısı 62.575 kişi ile toplam mükellef sayısının %54'ünü oluşturuyordu. Bunların ödeyecek oldukları vergi miktarı da 317.275.642 lira olup ülke genelinde tahakkuk eden Varlık Vergisi'nin %68'ine karşılık gelmekteydi. İstanbul'daki Gayrimüslim vergi mükellefleri bu ildeki toplam mükelleflerin %87'sini oluşturuyordu. Müslüman mükellefler ise toplam mükelleflerin ancak %7'sini meydana getiriyordu. Geri kalan %6'lık grubun ise ağırlıklı olarak Gayrimüslim ve Ecnebilere olduğu tahmin olunmaktadır⁴⁰⁹.

⁴⁰⁹ İbrahim İnci, **a.g.m.**, s.283.

Varlık Vergisi gerek yasanın yapısı, gerekse uygulamalardaki keyfilikleriyle gerçekten talihsiz bir vergidir ve Türkiye’ye yönelik bir dizi ciddi eleştirinin yükselmesine neden olmuştur. Akşam Gazetesi 20 Teşrinisani 1942 tarihli sayısında haberi “*Varlık Vergisi Kanunu dün kabul edildi*⁴¹⁰.” şeklinde vermiştir. Aynı gazete “*Hükümetin aldığı tedbirler memlekete iyilik, genişlik getirecektir. Muvaffakiyetin yarısı vatandaşların iyi niyetine bağlıdır*”⁴¹¹ şeklindeki yazısıyla halkında sorumlu olduğunu belirtmiştir. Yine Cumhuriyet gazetesi de “*Varlık Vergisi Kanunu bütün şartları ile tatbik edilecektir*⁴¹².” Haberiyle bu konudaki kararlılığı dile getirmiştir. Gazete haberin devamında ise “*Türk milleti ve köylüsü, ezici yükleri asırlarca tek başına çekmiş, fedakarlık taleplerine mertçe mukabele etmiştir*”⁴¹³ şeklinde Türk milletini övücü sözlerle yüceltmıştır. Basın, yasa ve uygulamaya ilişkin sesini yükseltmemiştir. Hükümetten aldığı talimata uygun biçimde sadece onaylayıcı yazıları yayımlanmıştır. Diğer yandan vergiden istenen gelir de sağlanamamıştır. Basında sadece Hüseyin Cahit Yalçın ılımlı bir eleştiriyle konuya yaklaşmıştır. Varlık Vergisi demokratik bir ülkede yasalaşması mümkün olmayan bir yasadır. Sonuçları itibariyle de Türkiye’nin siyasi yapısını yakından etkilemiştir. Vergideki haksızlık, belli toplumsal kesimin hedef alınması iktidarda olan CHP’yi yaralamıştır. CHP’nin daha sonraki yenilgilerinin nedenini bu gibi uygulamalarda aramamız doğru olacaktır⁴¹⁴.

7.4. EKMEK KARNESİ UYGULAMASI

Savaşın en çetin seyrettiği dönemde Türkiye gibi savaş dışı kalmış ülkeler de büyük sıkıntılarla karşı karşıya gelmiştir. İnsanlar için ekmeklik buğday, hayvanlar için yem sıkıntısı kendisini iyiden iyiye hissettirmeye başlamıştır. 1941 yılının sonlarına gelindiğinde hükümet halkın günlük ekmek tüketimine bir takım sınırlamalar getirme kararı almıştır. Bu durum dönemin gazetesi olan Ulus Gazetesinde 1941 yılında “*Ekmek işinde karne tatbik edilecek*⁴¹⁵.” Başlığı ile sunulmuştur. Gazetede “*Lüzum olduğu*

⁴¹⁰ Akşam, 20 Teşrinisani 1942.

⁴¹¹ A.g.g., 20 Teşrinisani 1942.

⁴¹² Cumhuriyet, 21 İkincikanun 1943.

⁴¹³ A.g.g., 21 İkincikanun 1943.

⁴¹⁴ Tefik Çavdar, a.g.e., s.433.

⁴¹⁵ Ulus, 20 İkkanun 1941.

taktirde ihtiyaç maddelerini aramak bunlara el koymak için hükümete selahiyet verildi”⁴¹⁶eklinde hükümetin bu konudaki aldığı önlemden bahsedilmiştir. Bakanlar Kurulu 13 şubat 1942’de yeni önlemler almıştır. Bu tarihten itibaren, şehir ve kasabalarda halkın ekmek ihtiyaını karne ile karşılamasına karar verilmiřtir⁴¹⁷. Başlangıçta ocuklara günde 175 gr, yetişkinlere 375 gr ve ağır işçilere 750 gr ekmek verilmesi kararlaştırıldı. Ancak 1942 yılında bu uygulama büyüklere gün aşırı 150 gr ve 300 gr’ a indirilmişti. 1944’te miktar yeniden arttırılmış ve savaş sona erdiğinde 450 gr’ a kadar ıkartılmıřtı⁴¹⁸. Bu uygulamayla birlikte fırından yeni çıkan ekmeğin taze olarak satışı yasaklanmıştır ve ekmek 24 saat bekletilmiştir. Bunun gerekçesi ise taze satılan ekmeğin ağır gelmesi ve 24 saat ilk ağırlığını kaybetmesidir. Ekmeğin taze satılması kuralına uymayanlara 25 lira para cezası verilmiş ve verilen cezanın gazetede ilan edilmesi için gereken masraf şahıstan tahsil edilmiřtir⁴¹⁹. Hükümet bu kararları alırken Başbakan Saraçoğlu tüm dünyanın ve Türkiye’nin bütün komşularının savaşın içerisinde olduğu ve Türk gençlerinin silah altında olduğu bir dönemde, iaşe darlığının normal karşılanması gerektiğini, dünyadaki diğer birçok devlette de aynı sorunun yaşandığını bu yüzden hükümetin bu konudaki uygulamalarının haklılığını savunmuřtur⁴²⁰

Karne uygulamasına geçiş birden bire olmamış, tedrici bir geçiş politikası izlenmiştir. nce ülkenin ekonomik yapısı ve kişi başına gelirin bir sonucu olarak temel gıda niteliğinde olan ekmeğin üretim ve satış koşullarına denetim getirilmiştir. 18 şubat 1941’de alınan 115 sayılı karar ile Ankara, İstanbul ve İzmir’de belediye sınırları içinde, diğer maddeler hariç, “ 100 kilo buğdaydan 84.86 kilo arasında un alınacak surette tek tip olarak imal edilen unlarla, bu unlardan yapılan ekmekler istihlak olunur... Unların imalinde kullanılacak buğday harmanların asıllarında mevcut avdarla birlikte azami %15’i geçmeyecek nisbette avdar katılır.” Ekmek retiminin

⁴¹⁶ A.g.g., 20 İlkkanun 1941.

⁴¹⁷ şinasi Sönmez, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Hükümetlerinin Temel Gıda Maddelerinin Temini Konusunda Aldığı Tedbirler”, Atatürk Yolu Dergisi, (Sayı:47), (2011,Bahar), s.617-618.

⁴¹⁸ Sedat Sav, a.g.t., s.83.

⁴¹⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 10 Nisan 1942, 6.Dönem, Cilt:24, ss.137-138.

⁴²⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 5 Ağustos 1942, Devre:6, Cilt:27, s.22.

nasıl yapılacağına ilişkin alınan bu kararın ardından 13.1.1942’de “*Ekmek ve Ekmeklik Hububat İstihlakının Tahdidine Dair Karar*” ile ekmek karneye bağlanmıştır⁴²¹.

Genelgede günlük tüketim miktarının gramı verildiği gibi yerleşim yerlerinde karneyi kimin nasıl düzenleyeceği de ayrıntıları ile belirtilmiştir. Düzenleme özet olarak şu maddeleri içermektedir⁴²².

1. Ekmek kartlarını o mahallin belediyeleri sorumlulukları altında yürütür. Bunun için idare amirlerinin denetiminde geçici bürolar kurulur. Bürolarda o yerde görevli bütün devlet memurları ve öğrencilerden ücretsiz olarak yararlanılacaktır. Ücret ancak resmi tatil günlerinde ve mesai saatleri dışında günde beş lirayı geçmeyecek şekilde ödenir.

2. Ağır işçi: Sanayide, maden ve taş ocaklarında, bina, yol, köprü ve benzeri inşaatta, nakil, yükleme-boşaltma, orman işçisi, şiddetli hararet, ısı, gürültü, solunumu zorlayacak gaz ve sağlığı etkileyici bozuk havalı ortamlarda çalışmak zorunda bulunan kişilerdir.

3. Tanzim satışı yapılan köylerde, büyük küçük yaş haddi gözetilmeksizin nüfus başına günlük 300 gram ekmeklik buğday verilir.

4. Tanzim satışı yapılmayan şehir, kasaba ve köylerde yaş grubuna göre yapılan düzenleme miktarını aşacak ekmek verilmez.

5. Buğday ve un satışı şöyle düzenlenmiştir: Buğday ve diğer ekmeklik hububat unlarından ekmekten gayri unlu maddelerin yapılması ve satılması men olunmuştur. Lokantalarda resmi daire ve kurumlar ile şahıslar tarafından işlettirilen aşevlerinde yapılacak hamur işleri de yasaklanmıştır. Ancak Ticaret Bakanlığının tayin edeceği zamanlarda ekmek karnesinin muayyen kuponu karşılığında ekmek yerine un verilebilir. Hükümet lüzum gördüğü zaman önlem olarak peksimet stoku yaptırabilir.

6. Buğday ve ekmeklik unlardan yapılmış, satılması ve tüketimi yasaklanan ürünleri üreten, satanların ellerindekilere hükümet el koyar. Bu sebeple ellerinde un ya

⁴²¹ Hasan Çetin, **a.g.t.**, s.112.

⁴²² Şinasi Sönmez, **a.g.m.**, ss.618-619.

da mamul bulunduranlar bir beyanname ile bildirmeye mecburdurlar. Ancak beyanla verilen mamullerin değeri maliyetin üzerine %10 kar konarak ödenmek zorundadır.

Yukarıda alınan önlemlerden anlaşılacağı üzere hükümetin politikası ülkede meydana gelebilecek açlığı ve neden olabilecek sonuçlarını önlemeye yöneliktir. Böylece uzun süre devam edecek olan ülkede “ekmek karnesi” ile yaşam bu tarihten itibaren başlamıştır⁴²³.

⁴²³ **A.g.m.**, s.619.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

8.1943 YILINDA MEYDANA GELEN GELİŞMELER

8.1.CAZABLANCA KONFERANSI (14-25 OCAK 1943)

1942 yılı sonunda ve 1943 yılı başında Müttefik zaferine işaret eden iki olay gerçekleşmiştir. Bu olaylar, Alman kuvvetlerinin Kuzey Afrika’da Müttefikler tarafından yenilmesi ve Almanya’nın zorlu kış şartlarında sürdürdüğü Stalingrad kuşatmasının başarısızlıkla son bulmasıdır. Amerikan ve İngiliz kurmay heyetleri bu gelişmeler karşısında bir takım yeni stratejiler oluşturmak ihtiyacı duymuştur⁴²⁴. İşte bu nedenlerle Churchill ve Roosevelt 14 Ocak ta Casablanca da buluştular. Bu görüşmeye Stalin de davetliydi ancak, Stalingrad çarpışmalarını bahane ederek katılmadı⁴²⁵. Casablanca konferansında ilk olarak Başkan Roosevelt düşmanın kayıtsız şartsız teslim olma fikrini ortaya atmıştır. Roosevelt’e göre bu düşüncesinin temelde iki hedefi vardı⁴²⁶:

1. Mihver devletlerin karşı koyma azmini kırmak ve onları müttefiklerin adalet ve merhametine bir an evvel sığınmaya mecbur etmek.

2. Dünyayı mütecavizlerin hesaplı kötülüklerinden korumak ve gelecek kuşakları makul barış garantileri ile güvenliğe kavuşturmak için gerekli bütün basiretli tedbirleri almak.

Churchill, zaferin çabuklaştırılması için şöyle bir plan hazırlamıştı: Kuzey Fransa’daki Alman kuvvetlerine karşı bir saldırıyı yönetecek Amerikan kuvvetlerinin Manş Denizi’ni geçmek üzere hazırlanmaları için İngiltere adalarındaki sayılarını artırmak; Akdeniz’de İtalya’yı etkin bir saldırgan durumundan çıkarıp saf dışı bırakmak; Türkiye’yi savaşa sokmak için gereken şartları yaratmak. Churchill’in, Türkiye’yi savaşa sokma düşüncesi daha da eski idi. Müttefikler’in Kuzey Afrika’daki ilk başarıları üzerine bu ihtimali düşünmeye başlamış olan Churchill, 18 Kasım 1942’de İngiltere Genelkurmay Başkanlığı’na gönderdiği bir notta, Türkiye’nin savaşa

⁴²⁴ Murat Özata, **a.g.t.**, s.33.

⁴²⁵ Çetin Köklü, **a.g.t.**, s.52.

⁴²⁶ **A.g.t.**, s.52.

katılmasını sağlamak için elden gelen çabanın harcanmasını istemişti. Churchill'e göre, bu amaca varabilmek için üç Müttefik'in Türkiye'nin toprak bütünlüğü konusunda garanti vermesi; Türkiye'yi askerlik bakımından donatmak; Güney kanatlarını güçlendirmesi için Rusları sıkıştırmak ve böylece Türklerin bir Mihver saldırısından çekinmelerini önlemek gerekiyordu⁴²⁷.

Churchill aynı düşünce ile Kazablanka Buluşması'nda da Türklerin savaşa katılması konusunu ileri sürdü. Amerikalıları, Türk topraklarını hareket üssü olarak kullanmak ve Akdeniz'de Türk savunmasını hazırlamak için inandırmaya çalıştı. Sonunda Amerikalılar'da, Türkiye'nin etkin bir şekilde savaşa katılma ilkesini kabul ettiler. Churchill, bu konu ile uğraşma işinin İngilizlere bırakılması hususunda da Amerikalılarla anlaştı. Türkiye'deki bütün Müttefik çıkarlarının İngilizlerce kullanılması kabul edildi, gönderilecek yardım malzemesinin denetimi de İngilizlere bırakıldı⁴²⁸.

Casablanca Konferansı'nda şu kararlar alınmıştı: Sicilya'ya çıkartma yapmak ve Almanya üzerindeki baskıyı artırmak; Balkanlar'da ikinci bir cephenin açılabilmesi için, Türkiye'nin savaşa katılması konusunda gerekli askeri hazırlıkları yapmak; Almanya'nın direnişi zayıflayınca, Avrupa'da da bir cephe açmak ve Almanya, Japonya ile İtalya kayıtsız şartsız teslim oluncaya değin mücadeleyi sürdürmek. Konferans'ta, ayrıca, Türkiye ile İngiltere'nin ilgilenmesine karar verilmişti⁴²⁹. Konferansla ilgili değerlendirmelerde bulunan Roosevelt konferansı "*Şartsız teslim toplantısı olarak isimlendirmiştir.*"⁴³⁰ Churchill ise konferans hakkında "*Konferansın neticeleri müttefik kıt'aları zafere doğru koşturacaktır*"⁴³¹ şeklinde değerlendirmede bulunmuştur.

Casablanca Konferansı'nın Türkiye'yi ilgilendiren en önemli sonucu, Müttefiklerin, Almanya'nın kayıtsız şartsız teslimine değin savaşacaklarına ilişkin kararıydı. Türk devlet adamları, Almanya'nın Avrupa'dan silinmesi durumunda, Sovyetler Birliği'nin, artık Avrupa'ya egemen olabilmek için özgür kalabileceği

⁴²⁷ Mahmut Goloğlu, **a.g.e.**, ss.193-194.

⁴²⁸ **A.g.e.**, s.194.

⁴²⁹ Hüner Tuncer, **İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye**, s.119.

⁴³⁰ **Son Posta**, 28 İncikanun 1943.

⁴³¹ **A.g.g.**, 28 İncikanun 1943.

görüşündeydi. Türklere göre, Almanya'nın kayıtsız şartsız teslim ilkesi, Müttefiklerin yaptığı en büyük yanıltı. Almanya'nın kayıtsız şartsız teslimiyle, Sovyet Rusya avantajlı bir duruma geçiyor ve Güneydoğu Avrupa'da Sovyet gücünü frenleyebilecek hiçbir güç kalmıyordu. Türk Hükümeti, Casablanca Konferansı kararlarından duyduğu memnuniyetsizliği açıklamaktan geri kalmayacaktı⁴³².

8.2.ADANA GÖRÜŞMELERİ (30 OCAK-1 ŞUBAT 1943)

Churchill, Kazablanka Görüşmelerinden sonra Türkiye'yi saflarında harbe sokabilmek için 30 Ocak 1943 tarihinde Türkiye'ye gelmiş ve Adana'da İsmet İnönü ile iki gün süren bir dizi görüşmeler yapılmıştır. İkinci Dünya Savaşı süresince İngiliz heyetleri ile sürekli olarak görüşmeler yapılmış ve askeri yardımların programları bu görüşmelerde belirlenmiştir⁴³³. Churchill, 30 Ocak 1943'te 14:20'de Adana'ya gelmiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü (1938-1950), 16:10'da İngiliz Başbakanını Adana'da bir trende kabul etmiştir. Görüşmelere İsmet İnönü'nün yanında; Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, Ortaelçi Feridun Erkin, Genelkurmay Hava Müşaviri Hv. Plt. Tuğg. Şefik Çakmak, Gnkur. Hrk. Ş. Md. Albay Fasih Kayabalı katılırlar. M. Winston Churchill görüşmelere siyasi ve İngiliz Genelkurmay Başkanı olmak üzere en üst askeri erkanın da dahil olduğu kalabalık bir heyetle katılmıştır. Bu görüşmelere “*Sağırlar Diyalogu*” da denmektedir. Bunun nedeni, Churchill ve İnönü'nün taban tabana zıt fikirlerle görüşmelere katılması, ve görüşme sonunda her iki tarafın amacına ulaştığı izlenimi ile ayrılmasıdır. Oysa daha sonra ortaya çıkan tablo özellikle M. Winston Churchill'in istediğini alamadığı gerçeğini göstermiştir⁴³⁴.

Görüşmelerde esas olarak Türkiye'nin savaş dışı durumu, Türk-Sovyet ilişkilerinin son haliyle Balkanların durumu ve askeri açıdan Türk silahlı kuvvetlerinin güçlendirilmesi gereği üzerinde duruldu. Churchill genel olarak Türkiye'ye kuzey ve

⁴³² A.g.e., s.120.

⁴³³ Hüsnü Özlü, “İkinci Dünya Savaşı'nda, Adana Görüşmeleri Sonrası, İngiltere'den Sağlanan Askeri Yardımların, Türkiye'de Sevkiyat ve Lojistik Yapılanması”, Atatürk Yolu Dergisi, (Sayı:50), (2012, Güz), s.459.

⁴³⁴ Osman Yalçın, “İkinci Dünya Savaşında İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi”, Atatürk Yolu Dergisi, (Sayı:47), (2011,Bahar), ss.708-709.

güneyden yönelebilecek Alman tehditlerinin Stalingrad ve Kahire’de kazanılan başarılarla bertaraf edildiğini, fakat Almanya’nın petrol ihtiyacı nedeniyle Ortadoğu’ya ulaşmak amacıyla yaz aylarında merkezden bir harekete geçebileceğini, Türkiye’nin böyle bir saldırıya karşı koyacak şekilde desteklenmesi gerektiğini, ayrıca eğer bu Alman saldırısı beklenmeden Sovyetler kuzeyden Müttefikler de Türkiye üzerinden güneyden harekete geçerlerse bunun kısa sürede Almanları yenilgiye uğratabileceğini ifade ederek Türkiye’nin 1943 yılı sona ermeden Müttefikler safında savaşa girmesini istedi. İnönü ise bu teklife karşılık öncelikle Türk silahlı kuvvetlerinin savaşa katılabilecek düzeyde teçhizatlandırılması gerektiğini, ayrıca Türkiye’nin SSCB’den emin olmadığını ve Almanya’nın yenilmesinden sonra Avrupa’da hakim olmasından endişe ettiğini bildirdi⁴³⁵.

Bundan sonra, Türklerin savaşa katılmaları halinde yapılması gerekli konulara dönüldü. Türk ordusunun modern silahlardan yoksun olduğunu kabul eden Churchill, “Amerikalılar, modern araçları kullanmayı İngilizlere öğretmişlerdir. İngilizler de Türklere öğretebilirler” dedi. Hazırlıklar tamamlanınca Türklere en az yirmi bir İngiliz filosunun gönderilebileceğini belirtti ve Türkiye’nin ne kadar askeri birlik verebileceğini sordu. Bunun üzerine İsmet İnönü ile Churchill arasındaki görüşme, İnönü ile Çakmak arasındaki konuşmaya uygun şekilde oldu ve hazırlanan 50 tümenlik donanım ihtiyaç listesi verildi. Churchill listeyi görünce, istenen silahların verilemeyeceğini ve bu nedenle Türkleri savaşa katmanın imkanı olamayacağını anlamıştı. Birinci Dünya Savaşı’nda da ordunun o zamanki modern silahlarla donatılmamış olmasına rağmen Galiçya’ya, Makedonya’ya, Romanya’ya gönderilmiş olduğunu hatırlattı. İsmet İnönü de, “Yaptığımız o yanlışlık yüzünden en değerli evlatlarımızı ve birliklerimizi yitirdik” diye karşılık verdi⁴³⁶.

Adana buluşmasının ikinci gününde Churchill, şu hususları ortaya koydu⁴³⁷:

1. İngiltere, Türkiye’den bu ülkenin çıkarlarıyla bağdaşmayan hiçbir şey istemeyecek ve eğer felaketle sonuçlanacak gibiyse, Türkiye’den savaşa girmesini de

⁴³⁵ Baskın Oran, **a.g.e.**, ss.451-452.

⁴³⁶ Mahmut Goloğlu, **a.g.e.**, ss.198-199.

⁴³⁷ **A.g.e.**, ss.199-200.

istemeyecektir. Buna uygun olarak, Türkiye'nin geçerli taahhütlerine de karşı çıkmayacaktır.

2. Almanların petrol ihtiyacı ve Doğu'ya doğru gelişme isteği, Mihver'i düştüğü umutsuzluk içinde Türkiye'ye saldırma zorunda bırakabilir. Bu tehdit karşısında Türkiye güçlü olmalı ve silah durumu gelecek aylar içinde düzeltilmelidir.

3. Almanya, Türkiye'ye saldırmayacak olsa bile, Türkiye'nin çıkarları, Balkanlar'da anarşiyi önlemek için savaşa girmesini zorunlu kılabilir. Bu şartlar, Almanların gittikçe artan düşkünlüğü, Bulgaristan'daki kargaşa, Transilvanya yüzünden Romanya ile Bulgaristan arasında çıkabilecek bir çatışma ya da daha yoğun bir Yunan ve Yugoslav direnişiyle doğabilir. Dolayısıyla, Türkiye'nin savaşa girmek zorunda kalan bir devlet olması ihtimali gözden uzak tutulmamalıdır.

4. Türkiye, savaşa girmeden de, Birleşik Amerika'nın savaşa girmeden önceki durumuna benzer bir duruma yani “ *katı bir tarafsızlıktan ayrılma*” ya yönelebilir. Sözgelimi, Romanya petrol tesislerinin, On İki Ada ve Girit'in bombalanması için Türk havaalanlarının kullanılmasına izin verebilir. Almanya ve Bulgaristan “ *Türkiye'nin daha erken bir biçimde savaşa katılmaması için*” buna ses çıkarmayabilirler.

5. Rusya, Haziran 1941 sınırlarının ötesinde herhangi bir toprak isteğinde bulunmaktan vazgeçmiştir. Türkiye, savaşta tam tarafsızlıktan ayrılırsa büyük çapta yardım görecektir ve savaştan sonra toprak bütünlüğü için gereken bütün garantileri alacaktır. Büyük Britanya da, savaş sonrası için Türkiye'ye, öbür devletlerden ayrı olarak güvence verecektir. Bu tür anlaşmalarda Başkan Roosevelt de kendisiyle seve seve işbirliği yapacak, Birleşik Amerika, barışta sorunların çözülmesi için bu yönden olanca ağırlığını koyacaktır. Aynı zamanda, Birleşik Amerika Anayasası'nın Avrupa için daha geniş yükümlülöklere girmeye uygun olmadığı görmezlikten gelinmelidir.

6. Savaştan sonra güvenliğin korunması için Türkiye'nin “ *galip ölkeler yanında*” bulunması önemlidir. Almanya ezildikten sonra da, Türklerle işbirliği gerekli olabilir.

7. Savaşın sonunda Birleşik Amerika dünyanın en güçlü ulusu durumuna gelecek ve bir daha Avrupa savaşlarına katılmamak için, uluslararası sağlam bir örgüt kurulmasını isteyecektir. Bu örgüt, saldırganların silahsızlandırılmasını isteyecek ve öncekinden de güçlü bir uluslar birliği çağrısında bulunacaktır.

Bütün bunların bir sonucu olarak, Adana Konferansında iki nokta açık bir şekilde ortaya çıkmıştır⁴³⁸:

1. Türkiye'nin askeri gücü zayıftır ve güçlendirilmelidir.
2. Türkiye istediği gibi hareket etmede serbest bırakılmalıdır.

Churchill, umumi bir toplantı yapılarak askerlerin mutabık kaldığı hususlarla toplantı tebliğinin kararlaştırılmasını istemiştir. Ama aynı zamanda 31 Ocak öğleden sonra Kahire'ye dönmeye karar vermiştir. Tebliğin metni üzerinde mutabakat, Churchill İnönü'nün treniyle havaalanına götürülürken yenilen yemek sırasında sağlanır. Yemek yine neşeli ve dostane geçer. Churchill kadehini kaldırdığında Atatürk'ten söz eder, önce muarız sonra hayranı olduğunu söyler, İnönü ve Türk milleti için iyi dileklerde bulunur. İnönü de kadehini kaldırdığında Churchill'in idealin, vatanseverliğin ve enerjinin şahlanmış timsali olarak niteler⁴³⁹.

Tebliğin yayınlanmasından bir gün sonra Churchill Türk gazetecilerini kabul etmiş ve konferans hakkında şunları söylemiştir⁴⁴⁰:

“ Türkiye'nin takip ettiği bitaraflik siyaseti, Türkiye'nin milli menfaatlerine uygun olduğu kadar Müttefikler için de faydalıdır. İngiliz ricali, Türkiye'nin bitaraf kalmasındaki sebepleri ve faydaları pek iyi anlıyor ve takdir ediyorlar. Müttefikler için faydalı olduğu kadar sizin milli siyasetinize ve müttefiklerinize de uygun olan bitaraflik siyasetine devam ediniz.”

İnönü ve diğer Hükümet erkânı, Türkiye'yi fiilen savaşa sokmamada kararlıydı ve bu amaca yönelik her türlü taktiği uygulamaktan sakınmamaktaydı. İkinci Dünya Savaşı'nda Türk dış politikası, istikrarlı ve tutarlı bir çizgide ilerlemekteydi. Türk devlet adamları, ne istediklerini gayet iyi bilmekte ve dış etkenlerin etkisi altında kalmadan,

⁴³⁸ Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, s.167.

⁴³⁹ Mahmut Goloğlu, **a.g.e.**, s.269.

⁴⁴⁰ Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, s.167.

kendi amaçladıkları yolda ilerlemekten vazgeçmemektedir. Türklerin Adana’da korktukları şey, görüşmeleri izleyen aylar içinde gerçekleşmişti. Sovyetler Birliği’nin savaştaki kaderi değiştikçe ve kendini daha güçlü hissetmeye başladıkça, Türkiye’ye karşı tutumu da olumsuz yönde değişmeye ve hatta tehdit edici bir niteliğe bürünmeye başlamıştı. Sovyetler Birliği, Türk-Sovyet ilişkilerinin, ancak Türkiye’nin savaşa girmesiyle düzelebileceği görüşündeydi. Stalingrad Muharebesi’nden sonra ve Adana görüşmelerini izleyen dönemde, Sovyetler Birliği, Türkiye’nin savaşa katılmamasını açıkça eleştirmeye başlamıştı⁴⁴¹.

Adana görüşmelerinden sonra, Türkiye’nin savaşa katılması konusunda, İngiliz devlet adamları ile Amerikalılar arasında görüş ayrılığı belirdi. İngiliz Genelkurmayı, Sicilya’ya yapılacak çıkartma ile Balkanlar’da açılacak ikinci cepheyi savaş planlarının temeli kabul ederken, ABD Genelkurmayı, Almanya’ya asıl darbenin Balkanlar’da değil Kuzey Fransa’da açılacak ikinci bir cephede vurulmasına taraftar görünmekteydi. Sonuçta, ABD’nin görüşü kabul edilmiş ve ikinci cephenin Kuzey Fransa’da açılması kararlaştırılmıştı⁴⁴².

8.3.TOPRAK MAHSULLERİ VERGİSİ

Milli Korunma Kanunu’nun diğer uygulamalarından biri de 1943 Haziran ayında Meclis’te kabul edilen Toprak Mahsulleri Vergisi’dir⁴⁴³. 1943 yılına gelindiğinde hükümet devlet bütçesine katkıda bulunmak ve bunun yanı sıra da tarım dışı kesimde uygulanan Varlık Vergisi’ne yönelik tepkileri azaltmak amacıyla Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu’nu meclise taşımıştır⁴⁴⁴. Savaşın köylülük üzerindeki olumsuz etkisi özellikle devletin savaş yıllarındaki ekonomi politikaları dolayısıyla gerçekleşti. Devlet gerek kentlerin iâşe sorununun giderilmesi için, gerekse artan askeri ve idari giderleri karşılamak için hububatın zorunlu olarak piyasa fiyatlarından düşük bir fiyata devlete satılmasını ve 1943 yılında da tarımsal ürünler üzerinden Toprak

⁴⁴¹ Hüner Tuncer, **İsmet İnönü’nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye**, s.129.

⁴⁴² **A.g.e.**, s.129.

⁴⁴³ Sedat Sav, **a.g.t.**, s.82.

⁴⁴⁴ Sevilay Özer, “**II. Dünya Savaşı Yıllarında Uygulamaya Konulan Toprak Mahsulleri Vergisi ve Köylü Üzerindeki Etkisi**”, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, (5), (2011), s.220.

Mahsulleri Vergisi (TMV) adında aşara benzeyen, yüzde 10'luk aynı bir vergi alınmasını kararlaştırdı⁴⁴⁵.

Varlık Vergisi'yle, fiyat artışından yararlanan şehirli tüccarları hedefleyen hükümet, bu vergi ile de tarım ürünlerindeki fiyat artışlarından yararlananları hedef almaktaydı. Saraçoğlu Hükümeti'nin bu amaçla hazırladığı Kanun tasarısına göre yaşanan ekonomik zorlukların toplumda adil bir şekilde paylaşılması amaçlanmaktaydı. Bu sebeple değeri maliyet fiyatlarının birkaç katı artan toprak ürünlerinden vergi alınacaktı. Vergi, ürünlerin hasılatının ardından doğrudan üreticiden alınacaktı. Vergi yoluyla toplanması düşünülen ürün miktarı üreticiler tarafından bildirilecekti. Bunlar, görevlendirilecek yetkililerce denetlenecekti. Ayrıca kanun tasarısında vergi oranı % 8-12 olarak belirlenmişti⁴⁴⁶.

Tarım ürünlerinin tümünün vergiye tabi tutulduğu kanuna göre verginin vergiye tabi ürünün olgunlaşma dönemindeki sahibinden alınması tespit edilmiştir. Kanun fındık, fıstık, incir, üzüm, zeytin gibi hububat ve bazı bakliyat ürünlerinin aynı olarak, afyon, kendir, keten, pancar gibi sınai bitkilerin ise nakdi olarak vergilendirilmesini öngörmüştür⁴⁴⁷.

Toprak Mahsulleri Vergisi, 4 Haziran 1943'de kanunlaşarak yürürlüğe kondu⁴⁴⁸. TMV tasarısı, TBMM'de, 168 üyenin bulunmadığı bir toplantıda 283 oyla kabul edilmiştir⁴⁴⁹. Hiç kuşkusuz ki bu vergi, daha sonra kabul edilecek olan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, ile birlikte büyük toprak sahiplerini CHP'den soğutan ve DP'yi hazırlayan nedenlerden biri olacaktır⁴⁵⁰.

8.4. İTALYA'NIN YENİLGİSİ

Müttefikler Avrupa'ya Sicilya'nın işgali yoluyla geri dönmeye karar vermişlerdi. Ocak ayındaki Kazablanka Konferansı'nda Sicilya'nın işgali için

⁴⁴⁵ Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Savaş ve Gündelik Yaşam*, Homer Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul, 2007, s.155.

⁴⁴⁶ Sedat Sav, *a.g.t.*, ss.82-83.

⁴⁴⁷ Hasan Çetin, *a.g.t.*, s.140.

⁴⁴⁸ Alper Bakacak, *a.g.t.*, s.114.

⁴⁴⁹ Hakan Pala, *a.g.t.*, s.107.

⁴⁵⁰ Alper Bakacak, *a.g.t.*, s.115.

uzlaşmışlardı. Rommel, Tunus'taki kuvvetlerin çekilerek bu kuvvetlerle İtalya'da savunma mevzisi kurulması konusunda Hitler'i ikna edememişti. Bu nedenle nisan ayındaki sisli havaların sağladığı çekilme fırsatı kullanılamamıştı. 6 Mayıs 1943'teki Müttefik saldırısında Mihver cephesi çökmüş ve 8 tümen teslim olmak durumunda kalmıştır. İtalyan birliklerinin durumu ve savaş içindeki performansı, İtalya'yı savunamayacağını gösteriyordu. İtalya'nın savunulması için Alman birliklerine gereksinme duyuluyordu. Ama Mussolini, İtalya'nın Alman birliklerince savunulmasını onuruna yediremiyordu. Alman birliklerinin gelmesine çok geç razı oldu. Hitler'de çok fazla birlik göndermek istemiyordu. Ayrıca Hitler ve Güney İtalya'daki Mihver Birlikleri Kumandanı Mareşal Kesselring'den farklı düşünüyordu. Müttefikler'in Sicilya'ya değil Sardinya Adası'na ve Yunanistan'a çıkarma yapmalarını bekliyor onun için bir yandan Fransa'da bazı önlemler alıyor, diğer bir yandan 3 tümen ve 1 panzer tümenini Yunanistan'a gönderiyordu⁴⁵¹.

Sicilya'daki İtalyan garnizonunda, dört sahra tümeni ile moralsiz ve yeterli teçhizatı bulunmayan altı kıyı savunma tümeni bulunuyordu. Almanlar da iki panzer tümeni gönderdiler. Tüm birlikler İtalyan Vali, Komutan General Guzzoni'nin emrine verildi. Ama Alman birlikleri gerçekte emirlerini Mareşal Kesselring'ten alıyordu. Müttefikler'in Birleşik Kurmay Başkanlığı 19 Ocak 1943'te Husky adı verilen bir hareketle Sicilya'ya çıkarma yapmaya karar vermişti. Müttefikler'in Tunus Harekatı'nın gecikmesi Sicilya Çıkarması'nı da geciktirdi⁴⁵².

Kuzey Afrika'yı ele geçiren Müttefikler, İtalya'yı işgal etmek üzere, 10 Temmuz 1943 günü Sicilya'ya 160.000 kişilik bir kuvvet çıkardılar. Ağustos ortasında bütün adanın işgali tamamlandı. Mihver kuvvetleri burada yüz bin esir verdi. Müttefiklerin Sicilya çıkarması İtalya'nın iç durumunda büyük bir değişiklik meydana getirdi. İtalya'nın, savaşın başından beri peşpeşe uğradığı başarısızlık İtalyan halkında rejime karşı bir hoşnutsuzluk uyandırmıştı. Sicilya çıkarması üzerine 24 Temmuz 1943 günü toplanan Büyük Faşist Konseyi, on saatlik tartışmadan sonra Mussolini'yi iktidardan düşürdü. Mussolini istifa etmek zorunda kaldı. Yeni hükümetin başına

⁴⁵¹ İhan Tekeli, Selim İlkin, **a.g.e.**, ss.280-281.

⁴⁵² **A.g.e.**, s.281.

Mareşal Badoglio geçti ve Mussolini'yi tevkif ettirdi, Faşist Partisi'ni lağvetti. Mussolini Abruzzes dağlarında bir otele hapsedildi⁴⁵³.

İtalya'nın savaştan çekilmesi Almanya için bir darbe oldu. Şimdi bütün Akdeniz hemen hemen Müttefiklerin egemenliği altına giriyor ve Almanya İtalyan donanmasından yoksun kalıyordu. Bundan daha önemlisi, İtalya'nın çökmesiyle birlikte Yunanistan ve Yugoslavya'da milli kurtuluş hareketlerinin faaliyete geçmesiydi⁴⁵⁴.

8.5.MOSKOVA KONFERANSI (19-30 EKİM 1943)

19 Ekim'de Moskova'da Müttefik dışişleri bakanları Eden, Hull ve Molotov'u bir araya getiren konferans Türkiye üzerinde Sovyet baskısının başlangıcıdır⁴⁵⁵. İngiltere'nin 1943 yılının ilk günlerinden itibaren her fırsatta, Türkiye'nin savaş dışı pozisyonunu değiştirmesi ve savaşa dahil olması için uyguladığı baskı politikasına karşın Türkiye çeşitli politik manevralar ile savaştan uzak durmayı başarmıştı. 1943'ün sonbaharına doğru Türkiye üzerinde İngiliz baskısı şekil değiştirmeye başladı. 19 Ekim 1943'de Moskova'da, İngiltere Dışişleri Bakanı Eden, ABD Dışişleri Bakanı Hull ve Sovyetler Dışişleri Komiseri Molotov'u bir araya getiren konferansta Türkiye hakkında bir başka gerçek ortaya çıkıyordu. Artık Sovyetler Birliği de Türkiye'nin savaşa girmesi yönünde görüş bildiriyordu⁴⁵⁶. 19 Ekim'deki konferansın ilk oturumunda Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Rusya'nın Doğu'dan Avrupa'ya doğru ilerlemesini kolaylaştırmak için Türkiye'nin bizzat savaşa katılmasını ileri sürmüştür. Molotov, Türkiye'den savaşa girmesinin istenmesinin bir telkin şeklinde değil bir emir şeklinde olması gerektiğini belirtmiştir. Sovyet Dışişleri Bakanı yardımcısı Vyshinsky ise Türkiye'nin savaşa girmesi halinde Almanya'nın 15 tümenini Rus cephesinden çekmek zorunda kalacağını ve Türkiye'nin savaş sonrasında toplanacak olan barış konferansına katılabilmesi için Rusya gibi savaş sırasında acı çekmesi gerektiğini söylemiştir. İngiltere ve Amerika bu teklifleri kabul etmemişler; ancak Türkiye'den topraklarında Müttefiklere hava üsleri vermesinin ve ulaşım kolaylıkları göstermesinin

⁴⁵³ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.473.

⁴⁵⁴ **A.g.e.**, ss.473-474.

⁴⁵⁵ Selim Deringil, **a.g.e.**, s.211.

⁴⁵⁶ Alper Bakacak, **a.g.t.**, s.80.

istenebileceğini söylemişlerdir. Çünkü Türkiye'nin savaşa katılması, Müttefiklerin Türkiye'ye geniş silah yardımını gerektirecektir ki 1944 Mayıs'ında Batı Avrupa'ya büyük bir çıkarmanın hazırlıklarını yapmakta olan İngiltere ve Amerika bu yardımı yapamayacaktır⁴⁵⁷.

Bu görüşlere karşılık Molotov, eğer *“Türkiye'nin savaşa girmesi gecikecekse niçin silah almaya devam etsin? Üs istemek yeterli değildir. Türkiye'nin savaşa katılmasına şimdi ihtiyaç vardır, ileride o kadar gerekli olmayabilecektir. Bu nedenle Türkiye'den üç devletin ortak talepte bulunmaları teklifi bir kenara itilmemelidir.”* diyordu⁴⁵⁸. Sonunda 1 Kasım gecesi Eden ve Molotov, Hull'un imza yetkisi olmadığı gerekçesiyle katılmadığı gizli bir protokol imzaladılar⁴⁵⁹:

1. Hitler Almanya'sının en kısa zamanda yenilgiye uğratılması için her iki dışişleri bakanının görüşüne göre Türkiye 1943 sonundan önce Birleşmiş Milletlerin yanında savaşa girmelidir.

2. Her iki tarafın dışişleri bakanları arasında varılan antlaşma uyarınca İngiltere ve Sovyet hükümetleri tarafından Türkiye'ye en kısa zamanda savaşa girmesi önerilecektir. Taraflar arasında bir tarih saptanacak ve bu tarih 1943 sonundan önce olacaktır.

3. Ayrıca Türkiye'den derhal Birleşmiş Milletlere her türlü kolaylığı sağlaması rica edilecektir. Türkiye, Müttefik Hava Kuvvetlerine üslerini açacak ve iki hükümetin saptadığı konularda yardımcı olacaktır.

Bu tartışmaların ötesinde, savaşın gidişatı açısından konferansın en önemli sonucu, 1944 baharında Fransa'ya çıkarma yapılması konusunda İngiltere ve ABD'nin SSCB'ye kesin bir taahhüt vermeleridir. Bu durumda artık Balkan cephesinin esas cephe olarak açılması konusu tamamen kapanmıştır⁴⁶⁰.

⁴⁵⁷ Merve Sultan Söylemez, **a.g.t.**, s.111.

⁴⁵⁸ İlyas Kayış, **a.g.t.**, s.69.

⁴⁵⁹ **A.g.t.**, ss.69-70.

⁴⁶⁰ Baskın Oran, **a.g.e.**, s.458.

8.6.BİRİNCİ KAHİRE KONFERANSI (5-6 KASIM 1943)

Moskova Konferansı'ndan hemen sonra Eden'in daveti üzerine Kahire'ye giden Dışışleri Bakanımız Numan Menemencioğlu, 5 Kasım 1943 günü İngiliz Dışışleri Bakanı ile görüşmüştür. Görüşmelerin birinci maddesini İngiliz-Sovyet ilişkileri ve Moskova görüşmeleri kararları, ikinci maddesini ise, Müttefikler'in Türkiye'den talepleri olmuştur. Eden, Kahire'de Türkiye'den İngiltere adına hava üssü istemiştir. Ayrıca Türkiye'nin derhal Müttefikler yanında savaşa katılmasını da istemiştir. İngiltere, Türkiye'nin savaşa katılmasının Balkanlar'da büyük tesiri olacağına inanıyordu⁴⁶¹.

Türkiye'nin bu taleplere resmi cevabı ise Menemencioğlu'nun Kahire dönüşü verdiği raporu değerlendiren hükümet tarafından 17 Kasım'da İngiltere büyükelçisine bir nota ile bildirdi. Buna göre üs verme talebi, Almanya ile Türkiye arasında kaçınılmaz bir şekilde savaşa neden olacağı için reddediliyor, genel olarak savaşa girme konusunu ise "İstenen fedakarlığın, Türkiye'nin maddi imkanlarının çok üstünde olduğu" ve mevcut şartlarda savaşa girmenin hiçbir tarafa fayda getirmeyeceği vurgulanarak olumsuz yanıt veriliyordu⁴⁶².

Türkiye, savaşa ancak belirli bir stratejik ve askeri planın uygulanması için katılabilirdi. Bu türden stratejik ve askeri plan ve amaç olmadıkça ve Ankara'ya askeri konularda bilgi verilmedikçe, Türkiye'nin, Müttefikler arasındaki yerinin ve konumunun belli olmasına imkan yoktu. Ayrıca, İngiltere'nin tüm müttefikleri, ancak kendileri saldırıya uğradıktan sonra savaşa katılmışlardı. Öte yandan, Türk Hükümeti, savaş sonrasında oluşturulacak yeni dünya düzenine ilişkin olarak, Londra ile Moskova arasında görüşmeler yapıldığına inanıyor ve bu görüşmeler sırasında Balkanlar'ın Moskova'nın nüfuzuna terk edileceğinden kaygı duyuyordu. İngiltere, Numan Menemencioğlu'nu, Türkiye'nin savaşa katılmasının önündeki tek engel olarak görüyordu. İngiliz Hükümeti, Menemencioğlu Dışışleri Bakanlığı'ndan ayrılmadan, Türkiye'nin savaşa katılmasının mümkün olamayacağı görüşündeydi⁴⁶³.

⁴⁶¹ Sedat Sav, **a.g.t.**, s.64.

⁴⁶² Baskın Oran, **a.g.e.**, s.458.

⁴⁶³ Hüner Tuncer, **İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye**, s.136.

8.7.TAHRAN KONFERANSI (28 KASIM- 1 ARALIK 1943)

Tahran Konferansı, Roosevelt, Churchill ve Stalin'in katılmasıyla 28 Kasım-1 Aralık 1943 tarihleri arasında yapıldı⁴⁶⁴. Tahran Konferansı'nda Churchill Türkiye'yi savaşa sokma ısrarını sürdürür⁴⁶⁵. Tahran Konferansı'nda söz konusu olan meselelerin en önemlileri şöyledir⁴⁶⁶: **1)** Ruslar ikinci cephenin açılmasında yine ısrar etmişler ve bu ısrarın sonucu olarak bu cephenin açılması tarihi 1 Mayıs 1944 olarak tesbit edilmiştir. Churchill, ikinci cephenin Balkanlar'da açılması fikrini Ruslara da kabul ettirememiştir. **2)** İkinci cephe ile ilgili olarak, Türkiye'nin de savaşa katılmasına karar verilmiştir. **3)** Savaş sonrası barış düzeninin korunması için bir milletlerarası teşkilat kurulması fikri bütün taraflarca kabul edilmekle beraber, Ruslar, dört büyük devlet arasına Çin'in de katılmasına yine itiraz etmiş fakat onlar da isteklerini kabul ettirememişlerdir. **4)** Moskova Konferansı'nda olduğu gibi bu konferansta da Polonya meselesi söz konusu olmuştur. Ruslar Londra'daki mülteci Polonya Hükümeti'ni tanımayı yine reddetmişlerdir. Polonya'nın sınırları meselesinde ise, Oder Nehri'ne kadar olan Alman topraklarının Polonya'ya verilmesi kabul edilmiştir.

Tahran Konferansı savaş sonrası oluşturulması düşünülen yeni düzen konusunda Müttefikler arası görüş ayrılıklarının da belirmeye başladığının ilk işaretlerini veren konferans oldu⁴⁶⁷. Churchill, Tahran Konferansı'nda, Türkiye'ye ultimatoma verilmesi için karar çıkartmamış; ancak, üç lider, İnönü'nün hemen Kahire'de yapılacak bir konferansa çağırılması konusunda anlaşmıştı⁴⁶⁸.

8.8.İKİNCİ KAHİRE KONFERANSI (4-6 ARALIK 1943)

Tahran Konferansından sonra Türkiye'nin savaştaki durumunu görüşmek üzere İnönü Kahire'ye çağırılmıştır. İnönü konferansa katılacağını teyit etmeden önce, konferansın Stalin-Churchill-Roosevelt'in aldıkları kararların tebliği niteliğinde

⁴⁶⁴ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.480.

⁴⁶⁵ Zehra Önder, **a.g.e.**, s.257.

⁴⁶⁶ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.480.

⁴⁶⁷ Kahraman Gürbüz, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1945)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2007, s.84.

⁴⁶⁸ Hüner Tuncer, **İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye**, s.139.

olmayacağını garantisini istemiştir. İnönü konferansa ancak eşit şartlarda konuşulacak, önyargılardan arınmış bir ortam sağlanırsa katılacağını söylemiştir. ABD bunu teyit etmiş, ve İnönü'yü Adana'dan almak için uçak göndereceğini söylemiştir. Konferansa hazırlık süresince dikkate değer diğer bir olay da Churchill ve Roosevelt'in İnönü'yü almak için ayrı ayrı uçak göndermeleridir. Roosevelt'in danışmanı Hopkins, Steinhardt'a gönderdiği telgrafta, Churchill'in de İnönü'yü almak için uçak gönderdiğini, fakat İnönü'nün ABD uçağıyla gelmesinin sağlanmasını istemektedir. ABD uçağında İnönü'ye eşlik etmek amacıyla Roosevelt'in damadı John R. Boettiger de bulunacaktır. İnönü'yü almak amacıyla İngiltere ve ABD tarafından ayrı ayrı Adana'ya gönderilen uçaklar, Müttefikler arasında kusursuz bir işbirliği olmadığını göstermektedir. Bu aynı zaman da Kahire'ye giden Türk heyetine Müttefikler arasındaki ikiliği göstermesi açısından önem taşımaktadır⁴⁶⁹.

4 Aralık'ta başlayan resmi görüşmeler sırasında Churchill Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda fazlasıyla ısrarcı oldu. Tahran'da açıkladığı taktikle, Türkiye'nin savaşa girmesi halinde Sovyetler dahil tüm Müttefiklerle dostane ilişkilerinin devamlılığını sağlayacağını ve savaştan sonra dost ve müttefik sıfatıyla galipler arasında oturacağını, aksi halde çok yalnız kalarak *“hakimler arasında değil, seyirci olarak koridorlarda dolaşacağını”* vurguladı. Bu sefer Müttefiklerin ağır baskısı ile karşılaşan İnönü sonunda *“prensip olarak”* savaşa katılmayı kabul etti, fakat Türkiye'nin savunma gücü için gerekli malzeme ve teçhizatın tamamlanması ve ortak hareket planının belirlenmesini bunun ön koşulu olarak ortaya koydu. Bu noktadan sonra tartışmalar özellikle Türk ve İngiliz heyetleri arasında safhasının ne şekilde tanımlanacağı konusuna takılıp kaldı. Türkiye hazırlıktan ordunun ve hava kuvvetlerinin donanımının ve eğitiminin tamamlanmasını anlarken, İngiltere Türkiye'nin hazır olması konusunu sadece havaalanlarının hazır olması olarak görmekte, ayrıca uçakların gönderilmesini hazırlık olarak kabul etmekteydi. Türkiye ise uçakların gönderilmesinin savaş ilanı anlamına geleceği, şimdiye kadar sürekli olarak *“önleyici savaş”* yapan Almanların saldırısına yol açabileceği kanısındaydı. Kısaca İngiltere İngiliz uçaklarının yerleşeceği havaalanlarının 15 Şubat 1944'e kadar hazır olacağını belirterek Türkiye'nin de bu

⁴⁶⁹ Murat Özata, **a.g.t.**, ss.50-51.

tarihte savaşa girmesini isterken, İnönü İngiliz uçaklarının gelmesinin Türk ordusunun hazırlığı anlamına gelmediğini, ordunun hazır olmadan aylarca Alman kuvvetleri karşısında yalnız kalabileceğini ve bu nedenle Türkiye'nin anladığı anlamda hazırlıklar bitirildikten sonra savaşa girmesi gerektiğini vurguluyordu⁴⁷⁰.

Konferansın sonunda İnönü prensip itibarıyla savaşa katılmaya razı oldu. Türk Hükümeti en geç 15 Şubat 1944'e kadar havaalanlarının Müttefikler tarafından kullanılmasına razı olup olmayacağını bildirecekti. İnönü'nün konferansa katılma haberini Ulus Gazetesi "*İnönü Kahire'de Roosevelt ve Churchill ile görüştü*"⁴⁷¹ başlıklı haberiyle vermiştir. Ayrıca gazete haberinde konferansa ilişkin Resmi Tebliği de okuyucularıyla paylaşmıştır. Bu arada radar hazırlıkları da dahil olmak üzere, hava alanlarında çalışmalar başlayacak, Türkiye'nin savaşa katılmasını sağlayacak olan ortak plan hazırlanacak ve genel siyasi sonuçlar incelenecekti. Türkiye olumsuz cevap verdiği takdirde herhangi bir sorumluluk söz konusu olmayacak, ancak bu takdirde başka planlar yapılacak ve Türkiye'ye gönderilecek olan mühimmat başka yerlere sevk edilecekti⁴⁷².

⁴⁷⁰ Baskın Oran, **a.g.e.**, s.462.

⁴⁷¹ **Ulus**, 8 İlkkanun 1943.

⁴⁷² Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, s.177.

DOKUZUNCU BÖLÜM

9.1944 YILINDA MEYDANA GELEN GELİŞMELER

9.1.TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

İkinci Dünya Savaşı'nın başından beri Türk-İngiliz ilişkilerinde su yüzüne çıkmayan çelişkiler vardı. Ama bunlar ancak 1944'ün ilk günlerinde bütün hatlarıyla ortaya çıktılar. Bu günlerde iki müttefik arasındaki ilişki önce gerginlik ve daha sonra açık küskünlük halini aldı. Türk dış politikasını yöneten iki kilit adam İnönü ve Menemencioğlu, İngiltere'nin bu son baskılarını atlattırlarsa düzlüğe çıkmış olacaklarını düşünüyorlardı. Bu bağlamda İngiltere'yi gücendirmek pahasına diretilmeliydi. Ancak İngiltere'nin sabrı kalmamıştı. Savaşta Müttefiklerin zaferi gün geçtikçe belirginleşiyordu. İngiltere artık Türkiye olmadan da yapabiliyordu. İngiltere artık uzatmaları oynuyordu. Ya senle ya sensiz karar ver demekteydi Türkiye'ye... Menemencioğlu ise anılarında *"Bu kötü havanın geçeceğini ve karşılıklı güvenin er geç yeniden oluşacağını biliyorduk"* demektedir⁴⁷³.

Kahire Konferansında verilen kararlara uygun olarak Türk ve İngiliz kurmayları, Ankara'da bir araya gelmiştir. İngilizler, Müttefik hava üslerinin hazırlanması sorunuyla uğraşırken, Türk Kurulu da daha çok askeri yardım koparmak için uğraşmıştır. Yani taraflar aynı dilden bile konuşmamış, iki görüş arasında derin bir uçurum oluşmuştur. Müzakereler pek az ilerleme kaydederek bir süre devam etmiştir. Askeri görüşmelerin hiçbir değişiklik yaratmaması üzerine İngiliz Askeri Kurulu 3 Şubat'ta birdenbire Ankara'dan ayrılmıştır. İngiliz Askeri Kurulunun Ankara'dan ayrılması savaş döneminde Türk-İngiliz ilişkilerinin en kötü noktaya vardığı an olmuştur. Az konuşan fakat hep Türkleri öven İngiliz Büyükelçisi Hugessen bile, askeri kurulun ayrılmasından sonra, *"Uğradığımız hayal kırıklığını saklamak için hiçbir girişimde bulunmadığımız çetin bir dönem başladı"* demiştir⁴⁷⁴.

⁴⁷³ İlyas Kayış, a.g.t., s.77.

⁴⁷⁴ Merve Sultan Söylemez, a.g.t., ss.117-118.

Türkiye'ye göre müzakerelerin çıkmaza girmesinin sebebi İngiltere'nin taahhüt ettiğinden daha az yardımda bulunması ve Türkiye'yi mukadderatı ile baş başa bırakmak istemesidir. Polonya'nın Ankara Büyükelçisi Sokolniçki, Rusların Türkiye'nin savaşa girmesini istemediklerini, İngilizlerin ise Türkiye'nin savaşa girmesinden çok Türk topraklarından deniz ve hava üsleri istediklerini ve bu üsleri verdikleri takdirde Almanya'nın saldırısına uğrayacaklarını Türklere inandırmaya çalıştıklarını yazmakta ve şöyle devam etmektedir: *"Bu sebeple, verilen yardım gittikçe küçülmüştür. Önce 47 hava filosundan bahsolunurken, şimdi 17 ve hatta 7 hava filosundan söz edilmektedir"*⁴⁷⁵.

İngiltere'ye göre ise Türkiye lüzumundan fazla istekte bulunmuş ve bunun için müzakereler bir sonuç vermemiştir. İngiliz Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen de Türkiye'nin istekleri ile İngiltere'nin elinde olan imkanlar arasında büyük fark olduğunu söylemektedir. Amerikan Büyükelçisi ise 24 Ocak 1944 tarihinde Amerika Dışişleri Bakanlığına gönderdiği bir raporda Türkiye'nin İngiltere'den çok miktarda yardım istediği, bu malzemenin Türkiye'ye uzun bir süre içinde varabileceği; bu süre içinde de Türkiye'nin tarafsız kalarak, savaşa katılmasının önemi kayboluncaya kadar beklemek istediği belirtilmektedir. Raporda Steinhard, Türkiye'nin şüphelerinden de bahsetmektedir. Raporda İngiltere'nin Ege denizi ve Balkanlar'da Yunanistan ve Sovyetler Birliği'ne çok geniş taahhütlerde bulunduğu ve bu sebeple askeri harekate aktif bir şekilde katılmasına imkan verecek ölçüde Türkiye'ye savaş malzemesi vermediği de belirtilmektedir⁴⁷⁶.

Müzakerelerin kesilmesinden sonra İngiliz ve Türk basını karşılıklı bir suçlamaya giriştiler. İngiliz gazetelerinin işlediği ana nokta, Türkiye'nin artık Müttefikler safında savaşa girmesi, aksi halde savaş sonrası dünyasında istediği yeri alamayacağı idi. Türk basını ise Avrupa'nın ateşe boğulacağı bir sırada Türkiye'nin tarafsızlığını bozmasının çok kötü olacağını ifade etmekteydi. 29 Şubat 1944 tarihli Akşam gazetesinde Necmettin Sadak şöyle yazmaktaydı: *"Şimdi tekrar harbe girmemiz isteniyor. Olabilir. Fakat, bu eğer sadece ittifakın icabı diye isteniyorsa, ittifakın karşılıklı şartı olan teslimat nerede? ... Böyle silahsız, hazırlıksız, harbe atılarak*

⁴⁷⁵ Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, s.179.

⁴⁷⁶ **A.g.e.**, s.179.

harcandığımız taktirde, harb sonu elimize geçecek – ne olduğu belirsiz- menfaatler, yahut harbe girmezsek yoksun kalacağımız bedava şerefler hakkında Times’ın yazdıkları Türkiye efkarında ne heves ne korku uyandırmıştır.”

9.2.MENEMENCİOĞLU’NUN İSTİFA ETMESİ

Bu dönemde Türkiye ile müttefikler arasında bir güven bunalımı başlamıştı. Tam bu sırada tekrar gündeme gelen krom meselesi Türk-Müttefik ilişkilerini daha da gerginleştirdi. Numan Menemencioğlu T.B.M.M.’de yaptığı konuşmada krom hakkında alınan kararı şöyle değerlendirmiştir: *“Müttefik notasına karşı verdiğimiz cevaplar; bizim için müttefikimiz İngiltere ve onun müttefikleri için teşriki mesai, harici siyasetimizin bir icabı tabisi olduğu ve binaenaleyh, kendilerinin bize vaki olan talebini maddi imkanlarımızın müsaadesi nispetinde hüsnü telakki ettiğimiz ve kendilerine bu nispet dahilinde yardım edeceğimiz yolunda biraz umumi fakat prensip itibariyle müspet bir cevap verdik... 1939’da kabul buyurmuş olduğumuz ve o zamandan beri her an tasvip etmiş olduğumuz harici siyasetimizin umdesi ve esası İngilizlerle olan ittifakın muahedesi olduğuna göre, biz bitaraf değiliz arkadaşlar. O halde Müttefiklerin bize vermiş olduğu notayı bir bitaraf devlet gibi değil, bir müttefik devlet gibi tetkik etmemiz lazım gelir... Bu itibarla hükümetimiz krom meselesi hakkında bu sabahki son kararıyla yarın akşam saat yediden itibaren Türkiye’den Almanya’ya veya Mihver Devletlerine krom ihracatının men edilmesine karar verilmiştir⁴⁷⁷. İlişkilerin Nisan başında en alt düzeye indirilmesinden sonra bu ay sürekli olarak Müttefiklerin Türkiye’den hiç olmazsa Almanya’ya yapılan krom ihracatının durdurulmasını talep etmeleriyle geçti. Konunun tekrar gündeme gelmesinin sebebi, Türk-Alman ticaret anlaşmasının 30 Nisan 1944’te sona erecek olması ve anlaşmanın uzatılmasını görüşmek üzere bir Alman ticaret heyetinin Mart sonunda Ankara’ya gelmesiydi⁴⁷⁸.*

Müttefiklerle Türkiye arasında bir diğer “çıbanbaşı” ise Boğazlardan geçen Alman gemileri olmuştur. 1936 Montreux Sözleşmesi’ne göre Boğazlar savaş zamanında Türkiye tarafsız olduğu durumlarda savaşan tarafların askeri gemilerine

⁴⁷⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 20 Nisan 1944, Devre:7, Cilt:9, s.98.

⁴⁷⁸ İlyas Kayış, a.g.t., ss.79-80.

kapalı olacaktır. Türkiye'nin sivil ticari gemi geçişini sınırlama hakkı yoktur, ancak karantina ve sağlık denetlemelerini yapmak için çok kısa bir süre gemileri bekletme hakkını elde etmiştir. Bir geminin ticaret gemisi değil de yardımcı savaş gemisi sayılabilmesi için ağırlığının 100 tonu geçmesi öngörülmüştür. Aslında bu konunun ilk gündeme gelişi, Türk-Müttefik ilişkilerinin gerginleşmeye başladığı ocak ayı ortalarına denk düşmüştür. Bu tarihte İngiliz Büyükelçisi savaş gemisi olmalarından şüphelenilen EMS sınıfı 4 küçük Alman gemisinin Boğazlardan geçmiş olduğunu ve aynı sınıfa mensup diğer 5 geminin de Karadeniz'den gelerek yakında Boğazlardan geçmeye çalışacağını bildirmiştir. Oysa yapılan araştırmada, geçen gemilerin silah taşımadıkları ve yardımcı savaş gemisi sınıfına dahil olamayacak kadar küçük oldukları saptanmıştır. Benzer İngiliz şikayetleri hazirana kadar altı ay boyunca devam etmiştir. Türkiye'nin zaman zaman İngiliz şikayetlerine dayanarak Boğazlar bölgesinde çeşitli Alman gemilerini durdurarak arama yapmak istemesi de Almanya'yla gerginliğe yol açmıştır. Sorun mayıs sonunda doruk noktasına ulaşmış, İngiltere'nin protestolarına SSCB de katılmıştır⁴⁷⁹.

İngilizler bu olaydan sonra, Türkiye'ye karşı sert bir tavır takınarak olayı protesto etmişlerdir. Lordlar ve Avam Kamarası'nda bir konuşma yapan Lord Vansittart 14 Haziran 1944 oturumunda şöyle diyordu: "*Sözde müttefikimiz olacak Türkiye barış konferansında bir koltuk istiyormuş. Buna koltuk değil, kulüpte bir iskemle dahi vermemeli*"⁴⁸⁰. Sözde şilep olarak Boğazlar'dan geçen bu gemilerin kolaylıkla savaş gemisine dönüştürülebilecekleri ve bu olayda Ankara'nın gereken titizliği göstermediği ileri sürülmüştü. Bu durumda, Menemencioğlu, görevinden istifa etmek zorunda kalmıştı⁴⁸¹.

Savaş boyunca İngiltere'nin Türkiye'yi savaşa sokma gayretlerine direnen ve bu çerçevede İngiliz çevrelerinde "Alman sempatizanı" olarak tanınan bakan Menemencioğlu'nun Alman yenilgisi aşağı yukarı kesinleştikten sonra ve Türkiye'nin artık İngiltere'ye yanaşması zamanı gelince, devleti zor durumda bırakmamak için feda

⁴⁷⁹ Merve Sultan Söylemez, **a.g.t.**, ss.123-124.

⁴⁸⁰ Sedat Sav, **a.g.t.**, s.68.

⁴⁸¹ Hüner Tuncer, **İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye**, s.152.

edildiği anlaşılmaktadır. Menemencioğlu ise savaş boyunca aslında hükümetin ve İnönü'nün onayıyla sürdürdüğü politikalarını reddetmemiş, fakat ülkesini zor durumda bırakmamak için sorumluluğu kendi üzerine almıştır⁴⁸².

9.3.NORMANDİYA ÇIKARMASI VE ALMANYA İLE DİPLOMATİK İLİŞKİLERİN KESİLMESİ

1944 yılında dünya savaşının gidişatı her gün biraz daha Nasyonal Sosyalist yoldaki Mihver devletlerinin aleyhine dönmüş ve Müttefik devletlerin başarılı atakları göze çarpacak bir hızla gelişmiştir. 6 Haziran 1944'te de, Rus cephesinin yükünü hafifletecek olan ikinci cepheyi açmak için Müttefik kuvvetlerin Normandiya çıkarması başlamıştır⁴⁸³. 6 Haziran 1944'te başlayan Normandiya çıkarması (İkinci Cephe) Avrupa'daki savaş açısından sonun başlangıcına işaret ediyordu. Haziran sonuna doğru da İngiltere ve ABD artık Türkiye'den Almanya'yla tüm ticari ve diplomatik bağlantılarını kesmesini istemeye başladılar. Bu arada Türkiye'de de savaşın sona yaklaştığı görüldükçe, savaş ertesinde ne gibi düzenlemeler yapılacağı ve Türkiye-SSCB ilişkilerinin ne şekilde gelişeceği konularında endişeler artmaya başlamıştı⁴⁸⁴.

Önce ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull, 9 Nisan'da yaptığı bir konuşmada bütün tarafsız ülkelerin Almanya ile ticari ilişkileri kesmelerini istedi. Bundan sonra 14 Nisan'da, Amerikan Büyükelçisi Steinhard ile İngiliz Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen hükümete bir nota gönderdiler. Bu notada, Türkiye Almanya'ya stratejik madenler vermeye devam ettiği taktirde, Müttefiklerin Türkiye'ye karşı, diğer tarafsızlara uyguladıkları abluka tedbirlerini uygulayacakları belirtilmekteydi. Hatta iki Büyükelçi, Türkiye istenildiği gibi hareket etmediği taktirde, Türk-Bulgar sınırı boyunca akmakta olan Meriç nehrindeki iki köprünün bir sabotaj, ya da bombalanmak suretiyle yıkılmasını hükümetlerine tavsiye etmişlerdir. Bu suretle Almanya'ya yapılan krom

⁴⁸² Baskın Oran, **a.g.e.**, s.468.

⁴⁸³ Merve Sultan Söylemez, **a.g.t.**, s.126.

⁴⁸⁴ İlyas Kayış, **a.g.t.**, s.82.

ihracatının % 85 oranında düşeceğini hesaplamaktaydılar. Nihayet Türkiye, İngiltere ve Amerika'nın teşebbüsü ile Almanya'ya krom ihracatını 20 Nisan'da durdurdu⁴⁸⁵.

Krom meselesinin Müttefiklerin işine gelir şekilde çözümlenmesinden sonra, Müttefikler bu defa da Türkiye'nin Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmesi için baskıda bulunmaya başladılar. Bu gerçekleştiği takdirde Sovyet Rusya Türk toprakları üzerinden yüksek irtifa uçuşları yapabilecek, Türkiye'den iki bine yakın Alman ve Mihver ajanı sınır dışı edilebilecek ve Türk topraklarında stratejik hava ve deniz üslerinin kullanılması sağlanabilecekti⁴⁸⁶.

Türkiye savaşın sonuna yaklaştığını sezmekte, bu nedenle Batılı devletlerin yanında yer almak istiyordu. Eğer bunu yapmazsa, tamamen yalnızlığa itileceğinin farkındaydı. Bu nedenle Türkiye Büyük Millet Meclisi, 2 Ağustos 1944 tarihinde toplanarak oybirliği ile Almanya ile ilişkilerin kesilmesine karar verildi⁴⁸⁷. Bu önemli haber Ulus Gazetesi'nde sür manşette *“Almanya ile olan münasebetlerimiz dün gece yarısından itibaren kesildi”* şeklinde yer almıştı⁴⁸⁸. Başyazıda ise bu durumun nedenleri ve gerekçeleri şu değerlendirme ile aktarıyordu⁴⁸⁹:

“İngilizler aramızdaki ittifak gereğince, Almanya ile siyasi ve iktisadi münasebetlerimizi kesmemiz isteğinde bulundular. Hükümet meseleyi inceden inceye tetkik etti ve Müttefiklerimizin bu isteklerinde haklı olduğunu görerek... Almanya ile siyasi ve iktisadi münasebetlerimizi kesmiş bulunmaktayız.

“...Faşizm ve Nasyonal-Sosyalizm'in fetihçi ve hegemonyacı tecavüz politikası başlayıncaya kadar, Türkler ve İngilizler barış davasına bağlı kalmakta birbirlerinden ayrılmadılar... birçok milletler gibi Türk milletinin de varlığı ve kurtuluşu, demokrasiler davasının muvaffak olmasına bağlı idi. Bu esas fikir Türkiye'de hiçbir zaman saklanmamıştır.”

⁴⁸⁵ Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, s.182.

⁴⁸⁶ **A.g.e.**, s.182.

⁴⁸⁷ Sedat Sav, **a.g.t.**, s.70.

⁴⁸⁸ Alper Bakacak, **a.g.t.**, s.90.

⁴⁸⁹ **A.g.t.**, s.90.

Türk-Alman ilişkilerinin kesilmesinden sonra, Almanya'dan gelebilecek bir askeri saldırı olasılığına karşı önlemler alınmış, bütün yurttan olağanüstü hal uygulanmaya başlamıştır⁴⁹⁰.

⁴⁹⁰ Sedat Sav, **a.g.t.**, s.70.

ONUNCU BÖLÜM

10.1945 YILINDA MEYDANA GELEN GELİŞMELER

10.1.YALTA KONFERANSI VE ALMANYA İLE JAPONYA'YA SAVAŞ İLAN EDİLMESİ

İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarında Kızıl Ordu doğudan, ABD ve müttefikleri batıdan Almanya içlerine doğru ilerlerlerken, taraflar arasında sürtüşmeler başlamıştı. Hangi bölgelerin kimin denetiminde olacağı ya da kimlerin nereleri kurtaracağı konusunda anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştı. İşte hem bu anlaşmazlıkların bir çözüme bağlanması ve hem de savaş sonrası dünyasının ana çizgileriyle düzenlenmesi amacıyla üç büyük Müttefik devlet başkanı 4-11 Şubat 1945'te Kırım'ın Yalta kentinde bir araya gelmişlerdir⁴⁹¹.

Türkiye ilk olarak, 10 Şubat'taki toplantıda Stalin'in Boğazlar meselesi ve Montreux'un durumunu ortaya atmasıyla gündeme geldi. Stalin'e göre Montreux olayların gerisinde kalmıştı ve günün şartlarına uydurulmalıydı. Stalin özellikle Türkiye'nin sadece savaş zamanında değil, fakat savaş tehlikesi halinde de Boğazları kapatma hakkına sahip olmasından rahatsızlık duyuyor ve Boğazlarda serbest geçiş rejimi talep ediyordu. Stalin'e göre Türkiye'nin meşru çıkarlarına zarar vermeden yeni bir düzenleme yapılmalıydı. İlginçtir ki Churchill bu öneriyi kabul etmiş ve Türkiye'ye savaşın bitiminde Montreux'un yeniden gözden geçirileceğinin bildirilmesini benimsemiştir⁴⁹².

4-11 Şubat 1945'te Yalta'da (Kırım) Roosevelt, Churchill ve Stalin arasında yapılan konferansta yeni dünyanın siyasal haritası çizilmiştir. Konferansta savaş sonunda Almanya'nın işgal planı, Rusya'nın alacağı tamirat borçları ve uluslar arası bir örgüt kurulması meseleleri görüşülmüştür. Yalta Konferansı'nda alınan ve Türkiye'nin geleceğini etkileyen önemli kararlardan biri de, Almanya'ya savaş ilan etmiş olan

⁴⁹¹ Hulusi Köse, **a.g.t.**, s.46.

⁴⁹² İlyas Kayış, **a.g.t.**, s.85.

milletlerin San Francisco’da toplanacak konferansa çağrılmaları ve Birleşmiş Milletler teşkilatına alınacakların belirlenmesi olmuştur. ABD, İngiltere ve Rusya bu kararı görüşürlerken bazı devletlerin durumunu da ele almışlardır. Bu arada Türkiye ile ilgili konular da görüşülmüştür. Churchill, savaş başlamadan önce tehlikeli bir dönemde Türkiye’nin İngiltere ile ittifak imzaladığını, savaş başladığında Türk ordusunun modern bir savaş için yeterince silahmihverli olmadığını, buna rağmen tutumunun yinede her bakımdan dostça ve yararlı bulduğunu, o halde San Francisco Konferansı’na katılma hususunda Türklere de son bir fırsat imkanının verilmesi gerektiğini anlatmıştır. Sovyetler Birliği şubat sonunda Almanya’ya savaş ilan etmesi halinde Türkiye’nin de konferansa çağrılabilceğini belirtmiş, Roosevelt de bu görüşe katılmıştır. Sonunda 1 Mart 1945’ten önce Almanya’ya savaş ilan etmek şartıyla Türkiye’nin de konferansa çağrılacaklar listesine alınmasına karar verilmiştir⁴⁹³.

Böyle bir durumun ortaya çıkmasından dolayı, Türkiye Büyük Millet Meclisi, 23 Şubat 1945 günü olağanüstü bir toplantı düzenleyerek Mihver’e karşı savaş ilanına karar verdi⁴⁹⁴. Yalta Konferansı sonrası Türkiye 23 Şubat 1945’te Almanya ve Japonya’ya karşı savaş ilan etmiş, 27 Şubat’ta da Birleşmiş Milletler Bildirisini imzalamıştır. “*Japonya ile siyasi ve iktisadi münasebetlerimizi kestik*”⁴⁹⁵. Başlıklı haberde daha önceden bu durum okuyuculara duyurulmuştur. Ayrıca gazetede Meclisin Hariciye Vekilinin nutkundan sonra bu kararı verdiği de bildirilmiştir. Böylece Türkiye 25 Nisan’da San Francisco’da toplanacak Birleşmiş Milletler Konferansına katılmayı sağlamıştır⁴⁹⁶. Türkiye’nin Almanya ve Japonya’ya savaş ilan etmesi tam anlamıyla sembolik bir nitelik taşımaktadır. Zaten Türkiye’nin savaş ilanından 43 gün sonra, 8 Mayıs 1945 günü Almanya barış imzalamak zorunda kalacak ve Avrupa savaşı sona erecektir⁴⁹⁷. Tüm dünya için oldukça sevindirici olan bu gelişme “*Avrupa Harbi sona erdi, Bütün dünya şenlik yapıyor*”⁴⁹⁸. Başlıklı haberle okuyuculara iletilmiştir. Gazetede

⁴⁹³ Merve Sultan Söylemez, **a.g.t.**, s.130.

⁴⁹⁴ Sedat Sav, **a.g.t.**, s.71.

⁴⁹⁵ **Akşam**, 4 Kanunisani 1945.

⁴⁹⁶ Murat Özata, **a.g.t.**, s.73.

⁴⁹⁷ Sedat Sav, **a.g.t.**, s.71.

⁴⁹⁸ **Akşam**, 8 Mayıs 1945.

“Bazı münferit noktalar müstesna her tarafta harb harekatı durdu, Breslau kalesi de dün teslim oldu”⁴⁹⁹ haberine de yer verilmiştir.

10.2.SAN FRANCİSCO KONFERANSI

5 Mart 1945’te, Türkiye, San Francisco Konferansı’na resmen davet edildi ve BM’nin kurucu üyeleri arasında yerini aldı. Türkiye, San Francisco Konferansı’na, Dışişleri Bakanı Hasan Saka’nın başkanlığında, aralarında Türkiye’nin ABD Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur, Feridun Cemal Erkin ile Anayasa Profesörü Nihat Erim’in de bulunduğu bir heyetle katıldı. San Francisco’da 25 Nisan 1945’te başlayan toplantılar 2 ay sürdü ve 26 Haziran’da sona erdi. Bu toplantılarda, “*Birleşmiş Milletler Anayasası*” ile “*Uluslar arası Adalet Divanı*”nın statüsünü belirleyen metin hazırlandı⁵⁰⁰.

BM Anayasası’nda, örgüte katılabilmek için, “*demokratik bir rejime sahip olunması gerektiği*” yolunda hükümler yer almıştı. Türkiye, San Francisco’da, ABD ile İngiltere’ye, yakında Türkiye’de çok partili yaşama geçileceğinin güvencesini verdi. Böylelikle, Türkiye, Sovyetler Birliği karşısında, Batı’nın demokratik devletlerinin desteğini kazanmak istiyordu⁵⁰¹.

On dokuz bölüm ve yüz on bir maddeden ibaret olan Birleşmiş Milletler Antlaşması’nın yüksek insancıl amaçlarına sevinmemek mümkün değildi. Buna rağmen küçük devletlerde bir tedirginlik, hatta biraz korku vardı. İnsanlığın gelecekteki mutluluğu için kendisinden çok şey beklenen San Francisco Konferansı’nın, sadece bir “*Büyükler Toplantısı*” olmasından kuşku duyuluyordu. Bu kuşkunun sebebi de, bu antlaşma ile büyük devletlere tanınmak istenen “veto hakkı” idi. Bu taktirde, savaş olmasa bile, büyük devletlerin yoluna sürüklenmek zorunluluğu doğacaktı⁵⁰².

Bu nedenle, konferans görüşmelerinde “veto” konusu önemini sürdürmekteydi. Fakat günün koşulları gereğince, büyük devletlerin kararlaştırdıkları hususları

⁴⁹⁹ A.g.g., 8 Mayıs 1945.

⁵⁰⁰ Hüner Tuncer, *İsmet İnönü’nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye*, s.163.

⁵⁰¹ A.g.e., s.163.

⁵⁰² Mahmut Goloğlu, a.g.e., s.407.

kabullenmekten başka yapacak iş yoktu. Nitekim de öyle oldu ve öteki devlet temsilcileri gibi Türk Heyeti de, 26 Haziran 1945'te Birleşmiş Milletler Antlaşması ile "Uluslar arası Daimi Adalet Divanı Statüsü" nü imzaladı. Antlaşma gereğince, hükümetin bu kabulünün Büyük Millet Meclisi tarafından da onanması için hükümetçe hazırlanan kanun tasarısı meclise verildi⁵⁰³.

10.3.POSTDAM KONFERANSI

Almanya'nın savaştan çekilmesi Avrupa'da birçok sorun ortaya çıkarmıştı. ABD ve İngiltere, Sovyetler Birliği ile savaş sonu işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla 17 Temmuz- 2 Ağustos 1945 tarihleri arasında Berlin yakınında Postdam'da bir toplantı yapılmıştır. Bu konferans açıldığı sırada Başkan Roosevelt 12 Nisan 1945'te öldüğü için, başkanlık, yardımcısı Harry S. Truman'a geçmiş ve Amerika'yı Postdam'da Truman temsil etmiştir. 26 Temmuz'da İngiltere'de seçimler yapılmış ve Muhafazakar Parti seçimi kaybettiğinden Churchill ve Eden yerlerini, Atlee ve Bevin'e bırakmışlardı. İngiltere'yi konferansın yarısında Churchill, Temmuz sonundan sonra da İşçi Partisi lideri ve yeni başbakan Clement Attlee temsil etmiştir⁵⁰⁴.

Konferansın ilk gününden itibaren Sovyetler eski İtalyan sömürgelerinden biri üzerinde hak sahibi olma için mücadele etmeye başladı, bunun üzerine Churchill, Boğazlar meselesini açarak, son Sovyet isteklerinin, Bulgaristan'a Sovyet kıtalarının yığılmasının ve Sovyet Basınının Türkiye'ye karşı hücumlarının Türkiye'yi korkuttuğunu, Rusya'nın Boğazlar meselesinde Türkiye ile baş başa kalarak çözümlemeye çalışmasını tasvip etmediğini belirtti. Moskova Türkiye ile irtibata geçerek Kars ve Ardahan'ı istemiş ayrıca Boğazlarda üs talebinde bulunmuştu. İngiltere, Molotov'un bu isteklerine Türkiye'yi zorlamayacağını belirtti⁵⁰⁵.

Churchill'in bu görüşüne Truman da katılmıştır. Yapılan tartışmalar sırasında, Truman, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak isteklerinin yalnızca bu iki devleti ilgilendiren, böyle olduğu için de ikisi arasında çözülmesi gereken bir sorun olduğunu

⁵⁰³ A.g.e., s.407.

⁵⁰⁴ Mert Özışıklı, a.g.t., s.54.

⁵⁰⁵ Kahraman Gürbüz, a.g.t., s.86.

ileri sürmüştür. Öte yandan, Truman, Boğazlar meselesinin Birleşik Amerika'yı ve bütün dünyayı ilgilendirdiğini söyleyerek, Türk Boğazları için düzenlenecek yeni rejime Amerika Birleşik Devletleri'nin de katılması gerektiğini ifade etmiştir. Esasen Truman, savaş sonrası dünyada bütün uluslararası su yollarından geçiş serbestliği ilkesini savunmuştur. Fakat Stalin, Truman'ın milletlerarası su yolları konusundaki teklifine katılmakla beraber, Türk Boğazlarının özel bir durumu olduğunu söyleyerek Boğazların durumunun ayrı mesele olarak ele alınması için ısrar etmişti⁵⁰⁶.

Postdam'da yaşanan tecrübelerden sonra bile Truman “*Savaşta müttefikler arasında çözülemeyecek menfaat çatışmaları yoktur*” diyordu. Oysa eski müttefiklerin yolları çoktan ayrılmaya başlamıştı⁵⁰⁷. Sovyetler Birliği'nin Boğazlarda üs istemek hususunda ısrar etmesi üzerine tarafların görüşlerini birleştirmek mümkün olmamış ve her üç devletin Boğazlar konusundaki görüşlerini Türkiye'ye ayrı ayrı bildirmelerine karar verilmiştir. Bu kararın Rusça metni İngilizce metninden biraz değişiktir. İngilizce metne göre her üç devletin Boğazlar konusundaki görüşlerini Türkiye'ye ayrı ayrı bildirmeleri gerekirken, Sovyetler Birliği Rusça metnin Boğazlar meselesinin üç devletin her biri ile Türk Hükümeti arasında ayrı ayrı yapılacak görüşmelere konu teşkil etmesini gerektirdiğini ileri sürmüştür. Bu ayrılık, sonradan, Birleşik Amerika ile Sovyet Rusya arasında anlaşmazlık çıkmasına yol açacaktır⁵⁰⁸.

Ayrıca, 24 Temmuz 1945'de, Postdam Konferansı sırasında Başkan Truman, Mareşal Stalin'e Amerika Birleşik Devletleri'nin o zamana dek bilinen bombalardan çok daha güçlüsünü geliştirdiğini ve bunu Japonya'nın teslimi için kullanacaklarını söylediği zaman, Stalin de, bunu yapacaklarını umut ettiğini ifade etmiştir⁵⁰⁹.

Bununla beraber, bu görüşmeler sonunda, özellikle iki nokta belirli bir şekilde ortaya çıkmıştır: Bunların birincisi, Birleşik Amerika ve İngiltere'nin Montreux rejiminin değişmesine karşı olmadıkları ve Washington'un Boğazların yeni rejimi konusunda üzerinde söz sahibi olmak istediğidir. Esasen, Türkiye'de, Boğazların, ulusal

⁵⁰⁶ Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, s.196.

⁵⁰⁷ Onur Öymen, **Silahsız Savaş, Bir Mücadele Sanatı Olarak Diplomasi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s.92.

⁵⁰⁸ Mehmet Gönlübol v.d., **a.g.e.**, s.196.

⁵⁰⁹ Mehmet Gönlübol, **Uluslararası Politika, İlkeler, Kavramlar, Kurumlar**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2000, s.460.

egemenliğini ve bağımsızlığını zedelememek şartıyla yeni bir rejime tabi kılınmasını kabul etmişti. Postdam'da ortaya çıkan ikinci önemli nokta, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak istekleri karşısında Birleşik Amerika'nın tutumudur. Yukarıda da belirtildiği gibi, Sovyetler'in ülke istekleri karşısında, Washington bu konunun yalnızca Türkiye ile Sovyetler Birliği'ni ilgilendirdiğini ve bu bakımdan bu iki devlet arasında çözüme bağlanması gerektiğini ileri sürmüştür. Aslında, Birleşik Amerika'nın tutumu, savaştan en büyük galip olarak çıkan bu devletin Sovyet davranışlarının gerçek anlamını kavrayamamasından ileri gelmektedir. Birleşik Amerika Yalta ve San Francisco Konferanslarındaki Sovyet davranışından gereği biçimde ders alamamıştı. Bu devlet, hala savaş içinde Sovyetlerle yapmış olduğu işbirliğini devam ettirebileceği kanısında ve umundaydı. Oysa, takip eden olaylar bu görüşün yanlış olduğunu bütün açıklığıyla ortaya koymuştur⁵¹⁰ .

⁵¹⁰ Mehmet Gönlübol v.d. , **Olaylarla Türk Dış Politikası, (1919-1995)**, ss.196-197.

SONUÇ

Ülkemiz Mustafa Kemal Atatürk'ün 1919 yılının Mayıs ayından itibaren Samsun'a çıkmasıyla birlikte oldukça zor şartlar ve durumlar altında varlığını hiçbir ülkeye bağlı kalmadan sürdürmeyi başarmıştır. 1914'te Birinci Dünya Savaşı'na katılan Osmanlı Devleti kaybettiği toprakları almak için Almanya ile müttefik olmuştur. Savaş sona erdiğinde ise Çanakkale Cephesi dışında başka hiçbir cephede somut bir başarı sağlanamamış ve bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin de çöküşü giderek hızlanmıştır. Ve bu devlet 1922 yılına gelindiğinde artık tarih sahnesinden tamamen silinmiştir. Başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere silah arkadaşları da 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin dünya üzerinde meydana gelebilecek herhangi bir savaşta savaş dışı kalmasına özen göstermişlerdir. Zaten zor şartlarda kurulan bu devleti bir de bizim dışımızda baş gösteren bir savaşa sokarak tehlikeye atmak ülkemize yapılacak en büyük ihanet olacaktır. Mustafa Kemal Atatürk 1938'de ki ölümüne kadar sürekli "Yurtta sulh cihanda sulh" diyerek barışın sürekliliğine ve gerekliliğine gereken önemi vermiştir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de ki ölümünün ardından ülkemizin ikinci Cumhurbaşkanı olarak İsmet İnönü yönetimi devralmıştır. İnönü dönemi de Mütareke yıllarını aratmayacak hatta belki de yapılabilecek en küçük bir hatada o yıllardan başımıza daha büyük sorunlar açabilecek olaylara sebep olmuştur. 1939 Eylül'ünde başlayıp 1945 Mayıs'ına kadar sürecek olan İkinci Dünya Savaşı bizim aktif olarak katılmayıp tarafsız kaldığımız fakat bir o kadar da sanki bu savaşın tam orta göbeğindeymişiz gibi bizi bunaltan günleri bize yaşatacaktır.

İşte tam bu noktada o zor yıllarda başta ülkemizi düşünen, Mustafa Kemal Atatürk'ün izinde olan bir devlet adamı veya adamlarına çok ihtiyacımız vardı. İsmet İnönü de o zor yıllarda Atatürk ile birlikte omuz omuza vererek devletimizin kuruluşunda önemli bir rol oynamıştı. Ve şimdi ülkemizi 6 yıl sürecek olan bu savaşta koruma sırası kendisine gelmişti. Kendisi kişilik yapısının gereği olarak dışarıdan sakin, çekingen ve bir o kadar da sorumlu biri olarak görülüyordu.

Savaşın başladığı ilk yıllardan savaşın sonuna kadar kendisinin ve devleti yönetenlerin bir tek politikası olmuştur: "Yurtta sulh cihanda sulh". İsmet İnönü ve

arkadaşları Atatürk'ün çizmiş olduğu bu barış yolunu örnek alarak hiçbir zaman bu istikametten en ufak bir sapma göstermemişlerdir. Ve savaş boyunca dünyada meydana gelen olayların gölgesinde kalarak ülkemizin yeniden büyük bir felakete sürüklenmesine izin vermemişlerdir.

İsmet İnönü ve arkadaşları büyük bir sorumluluk örneği göstererek maceracı, hayalperest politikalar yerine gerçekçi ve o dönemin dünya dış politikasının şartlarını göz önüne alarak yürütmüş oldukları politikalar sayesinde Türkiye bu savaşta kendisini dengede tutmayı başarmıştır. Her ne kadar savaşan devletler ülkemizi savaş boyunca kendi yanlarına çekmek için büyük bir mücadele verseler de Türkiye bunun kendisine bir felaket olarak geri döneceğini çok iyi biliyordu. Çünkü her ülkenin ülkemiz üzerinde farklı farklı politikaları vardı. Bu politikaları gerçekleştirmek içinde savaş ortamı oldukça uygundu.

Ülkemiz zaten oldukça uzun süren bir Kurtuluş mücadelesi vermiştir. İkinci Dünya Savaşı'nda savaşan devletler bir zamanlar ülkemiz üzerinde birçok menfaat için birbirleriyle mücadele etmişlerdir. Türkiye ise şimdi bu göz boyayıcı siyasete kanarak kendini ateşe atamazdı. Özellikle Almanya'nın ve Rusya'nın birbirleriyle olan kıyasıya mücadelesinde Türkiye her iki tarafa da eşit mesafede durarak üzerine gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı sürekli teyakkuz halinde olmuştur.

İsmet İnönü'nün sürekli olarak kendisine savaşa girme teklifiyle gelen tüm devletlere karşı sergilemiş olduğu oyalayıcı taktik de ülkemize zaman kazandırmıştır. Aslında bir bakıma bu oyalayıcı taktiğin haklı yönleri de bulunmaktadır. Çünkü Kurtuluş Savaşı yıllarında ülkemiz zaten tüm gücünü fazlasıyla kullanmıştır. Eğer herhangi bir devletin yardımıyla savaşa girsek bile sonuç yine hüsrana olacaktır.

Özellikle Churchill'in ülkemizi savaşa sokmak için sergilemiş olduğu gayret unutulmamalıdır. 1943 yılında bizzat kendisi ve arkadaşlarıyla Adana'ya kadar gelerek İnönü ile yaptığı görüşmeler ülkemiz ve savaşın gidişatı açısından büyük önem arz etmektedir.

Bu görüşmelerde bir ara Churchill oldukça sinirlenmiş ve istediklerinin olmayacağını anlamıştır. Ve müttefik grubunun Türkiye'yi savaşa sokma çabaları şimdilik sonuçsuz kalmıştır.

Savaşın sonlarına doğru toplanan konferanslarda savaştan çok Türkiye'nin durumu konuşulmuştur. Mihver grubunun yenilgisi kesinleşince müttefiklerde Türkiye'ye ne gibi yaptırımlar uygulayacaklarını hesap etmeye başlamışlardır. Türkiye çünkü savaş boyunca hiçbir şekilde hiçbir devletin istediği şekilde hareket etmemişti ve bu da savaşan devletlerin işini bir hayli zorlamıştı. Şimdi ise sıra savaştan galip çıkan devletlere gelmişti.

Savaş boyunca savaş meydanlarında yaptıramadıklarının acısını masa başında Türkiye'ye ödetmek istiyorlardı. Savaştan galip çıkan Rusya, İngiltere, A.B.D. savaştan sonra oluşacak yeni dünya düzenine Türkiye'nin de belirli şartlar altında katılmasını uygun görmüşlerdir. Özellikle Türkiye'nin mağlup olan Japonya ve Almanya'ya savaş ilan etmesini ilk koşul olarak öne sürüyorlardı. Bu sayede Türkiye savaştan sonra kurulacak olan yeni dünya düzenine dahil edilecekti. Savaş ilan etme durumu ülkemiz açısından çok fazla önem taşııyordu. Çünkü Japonya ve Almanya'nın mağlup olacağı kesinleşmişti. Türkiye'de bu iki devlete 23 Şubat 1945 tarihinde göstermelik bir savaş ilan etmiştir.

Türkiye için savaş boyunca ne kadar büyük tehlikeler varsa savaştan sonra da bu tehlikelerin hepsi aynı şekilde devam etmiştir. Savaş sonucunda mihver grubu ağır bir yenilgi alarak mağlup olmuş, müttefikler ise kendilerine göre bir dünya düzeni kurmaya başlamışlardır. İşte Türkiye için bundan sonraki esas büyük tehlike budur. Çünkü bu devletler kendi aralarında anlaşamayarak Türkiye'yi savaşta olduğu gibi kendi yanlarına çekmek gayreti içerisine gireceklerdir.

A.B.D.'nin ve Rusya'nın kurulacak olan bu yeni düzen içerisinde Türkiye'yi de görmek istemeleri soğuk savaşın Türkiye'yi etkileyeceğinin en açık kanıtıdır. A.B.D. ve Rusya savaştan sonra ülkemizi kendi yanına çekmek için büyük uğraşlar vermiştir. Fakat Rusya'nın ülkemizden savaştan sonra Stalin'in ölümüne kadar toprak talebinde bulunması Türkiye'yi oldukça tedirgin etmiştir. Bu tedirginlik öyle bir noktaya gelmiştir

ki sonunda Türkiye Yunanistan ile beraber 1952 yılında NATO'ya üye olmak zorunda kalmıştır.

Yukarıda da görüldüğü üzere ülkemiz Atatürk'ün Samsuna çıkışı olan 19 Mayıs 1919'dan itibaren başlayarak 1950'lili yıllara kadar oldukça zor bir dönem geçirmiştir. Türk milletinin bu zor yıllardan başarılı bir şekilde geçmesinde Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'nün yaptıkları göz ardı edilemez. Nasıl ki Avrupa'da iktidara gelen liderler ülkelerini felaketlere sürüklemişlerse, bizim ülkemiz de bir o kadar becerikli ve akılcı siyaset izleyen liderler iktidara gelmiştir.

Savaş yıllarında yapılacak olan tek bir küçük yanlış bile ülkemizin hem o zamanki hem de gelecekteki durumu açısından oldukça büyük sorunlara neden olacaktır. Ülkemiz toprakları üzerinde bugün bu kadar rahat ve huzurlu bir şekilde başka bir ülkenin egemenliğine ihtiyaç duymadan yaşayabiliyorsak işte bunun o savaş yıllarında yapılan doğru politikalar sayesinde olduğunu unutmamalıyız.

KAYNAKÇA

I. RESMÎ YAYINLAR

- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 23 Haziran 1939, Devre:6, C:3.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1 Kasım 1939, Devre:6, C:6.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 18 Ocak 1940, Devre: VI, Cilt:8.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1 Kasım 1940, Devre:6, C:14.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 25 Haziran 1941, Devre:6, C:19.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1Kasım 1941, Devre:6, C:21
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 10 Nisan 1942, 6.Dönem, Cilt:24.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 5 Ağustos 1942, Devre:6, Cilt:26.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 5 Ağustos 1942, Devre:6, C.27.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1Kasım 1942, Devre:6, C:28.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 20 Nisan 1944, Devre:7, Cilt:9.
- TBMM Tutanak Dergisi, D. 4, IV, S. 3

II. SÜRELİ YAYINLAR

A. Gazeteler

Akşam
Cumhuriyet
İkdam
Son Posta
Ulus
Vakit

B.Dergiler

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi

Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi

Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

III. İNCELEME YAPITLAR VE ANILAR

A.Kitaplar

Arı Kemal, **Türk Devrim Tarihi II**, Burak Kitabevi Yayınları, İzmir, 2011.

Armaoğlu Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2009.

Aydemir Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, I. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.

Aydemir Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, II. Cilt, Simge Yayınevi, İstanbul, 1999.

Aydemir Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, III. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968.

Cihan Ali Rıza, Abdullah Tekin, **Çağdaş Devlet Adamı, İsmet İnönü**, İstanbul, 1989.

Çavdar Tefik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, (1839-1950), İmge Kitabevi, Ankara, 2008.

Deringil Selim, **Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Beşinci Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.

Demirel Ahmet, İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973)**, C.I, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2008.

Dündar Can Dündar, Bülent Çaplı, **İsmet Paşa**, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.

Earle Edward Mead, **Modern Stratejinin Ustaları**, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Erden Ali Fuad, **İsmet İnönü**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.

Goloğlu Mahmut, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-III, 1939-1945, Milli Şef Dönemi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

Gönlübol Mehmet, v.d. , **Olaylarla Türk Dış Politikası**, (1919-1995), Siyasal Kitabevi, Ankara, 1995.

Heper Metin, **İsmet İnönü**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

Koçak Cemil, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, II. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

Mandel Ernest, **İkinci Dünya Savaşı’nın Anlamı**, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1995.

Metinsoy Murat, **İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye Savaş ve Gündelik Yaşam**, Homer Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul, 2007.

Oran Baskın, **Türk Dış Politikası**, Cilt:1, 17.Baskı, İstanbul, 2012.

Önder Zehra, **II. Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2010.

Öymen Onur, Silahsız Savaş, Bir Mücadele Sanatı Olarak Diplomasi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.

PARKER R. A. C., **II. Dünya Savaşı**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009.

Sakal Halil Burak, **Başka Bir Dünya Savaşı, İkinci Dünya Savaşı Sırasında Almanya Tarafında Savaşan Türkistanlılar 1941-1945**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2011.

Selek Sabahattin, **İsmet İnönü-Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, 3.Basım, Ankara, 2009.

Sertel Sabiha, **II. Dünya Savaşı Tarihi**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 2010.

Şen Erdal, **Bir Yiğit Vardı**, II. Baskı, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, 2011.

Tekeli İhan, Selim İlkin, **Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si**, I. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Tuncer Hüner, **Atatürkçü Dış Politika**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008.

Tuncer Hüner, **İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950)**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012.

Turan İlhan, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri, 1933-1938**, İsmet İnönü Vakfı Yay., Ankara, 2004.

Turan Şerafettin, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003.

Uğur Necdet, **İsmet İnönü**, 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

Uyar Hakkı, **Tek Parti Dönemi Ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yayınevi, İstanbul, 2012.

B.MAKALELER

Akman Şefik Taylan, İnci Solak Akman, II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Hububat Üretiminin Vergilendirilmesi, **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı:2, 2011

Asker Ahmet, Nazi Almanyası'ndan Kemalist Türkiye'ye Bakışlar,**Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı:13, Güz, 2012.

Gözcü Alev, İkinci Dünya Savaşı, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı:6, Güz, 2007

Dinçer Hasan, II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Bir Dergi: Yurt ve Dünya, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı:42, Kasım, 2008

İnci İbrahim, İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Varlık Vergisi Uygulamaları, **C.B.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:10, Ekim, 2012

Özçelik Mücahit, **İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası**, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:2, 2010

Özer Sevilay, II. Dünya Savaşı Yıllarında Uygulamaya Konulan Toprak Mahsulleri Vergisi ve Köylü Üzerindeki Etkisi, **Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı:5, 2011

Özkan M. Selçuk, Abidin Temizer, İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Karaborsacılık, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2/9, Güz, 2009.

Özlü Hüsnü, İkinci Dünya Savaşı’nda, Adana Görüşmeleri Sonrası, İngiltere’den Sağlanan Askeri Yardımların, Türkiye’de Sevkiyat ve Lojistik Yapılanması, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı:50, Güz, 2012

Sönmez Şinasi, İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Hükümetlerinin Temel Gıda Maddelerinin Temini Konusunda Aldığı Tedbirler, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı:47, Bahar, 2011.

Şener Sefer, İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Tarım Politikası Arayışları, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 7, Güz, 2004.

Yalçın Osman, **İkinci Dünya Savaşında İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi**, **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı:47, Bahar, 2011.

IV. TEZLER

Bakacak Alper, **İkinci Dünya Savaşı Dönemi'nde Ulus Gazetesi'nin İç ve Dış Politika Değerlendirmeleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2002

Balta Nurgül Demirbay, **İkinci Dünya Savaşının Ortaya Çıkışının Türk Basınındaki Yansımaları (Temmuz 1939-Haziran 1940)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2010

Bilgili Burhan, **İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türk-Yunan İlişkileri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2005

Çelik Ahmet, **İkinci Dünya Savaşı Sürecinde (1939-1945) Muhalif Basın**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2011

Çetin Hasan, **İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye'nin Sosyo-Ekonomik Durumu (1939-1945)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2007

Dokuyan Sabit, **İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-Alman İlişkileri Ve Bu Sürece Milliyetçi-Turancı Görüşlerin Etkisi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2009

Gülbüz Kahraman, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1945)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2007

Kayış İlyas, **İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Genel Durumu ve Uyguladığı Dış Politika**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009

Köklü Çetin, **İkinci Dünya Savaşı'nda Adana Görüşmeleri Ve Etkileri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2010.

Köse Hulusi, **II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye Amerika İlişkileri (1945-50)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2010

Özata Murat, **İkinci Dünya Savaşı Sonlarında ABD Belgelerine Göre Türkiye-ABD İlişkileri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011

Özışıklı Mert, **İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'nin İttifak Arayışları ve Nato'ya Girişi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2009

Özkurt Erkurt, **İkinci Dünya Savaşı Döneminde Tarım Politikası**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2009

Pala Hakan, **İsmet İnönü Dönemi İktisat Politikaları (1938-1950)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 2010

Peker Bayram, **İsmet İnönü'nün Başbakanlık Dönemi (1931-1937)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2005

Sav Sedat, **Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na Fiilen Girmemesinin İç ve Dış Toplumsal Etkileri ve Sonuçları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2008

Semiz Hülya, **İkinci Dünya Savaşı Döneminde Gazeteci Sabiha Sertel'in Döneme İlişkin Görüşleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008

Söylemez Merve Sultan, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Üzerinde
Almanya'nın ve İngiltere'nin Nüfuz Mücadelesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans
Tezi), Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat, 2012

İKİDAM**Sabah Postası****KURUS**

Siyasi Muhabir: EBUZZIYZADE VELİD

Yıl: 1 No. 20 - 212

CUMARTESİ 2 EYLÜL - 1939

Tel. İstanbul İkdam - Tel. 23309

AVRUPADA HARP BAŞLADI**Alman Orduları Harbi Bırakıp Polonya'yı Terketmezlerse İngiltere Ve Fransa Orduları Derhal Harbe Girecekler****Alman - Leh Harbi Şiddetle Devam Ediyor!****İngiltere Ve Fransa Bugün Umumî Seferberlik Yapıyorlar. 18 den 41'e Kadar Bütün İngilizler Asker. Fransa Bazı Mıntakalarda Örfi İdare İlân Ediyor****Çemberlayn Dünkü Beyanatında Alman Devlet Reisinin Şahsî İhtirası Yüzünden Dünyanın Felâkete Sürüklendiğini, Bütün Harp Mesuliyetinin Hitler'e Ait Olduğunu ve İngilterenin Seferber Vaziyette Olan Bütün Kuvvetile Polonyaya Yardım Edeceğini Söyledi****LONDRA TAHLİYE EDİLDİ****Dün Gecedan İtibaren Bütün Polonyada Örfi İdare İlân Edildi****Harp Nihayet Başladı mı?**

Bütün ümit ve temenniler bilâhale elenik harp nihayet başlamış oluyor.

Dünge ve Koridor devanına kanlı bir bulgınamaya müncer almadan halledilebilirliği ümitini herkim gibi his de son dakikaya kadar kaybetmemiştir. Bilhassa bu halının bağdandehi İngiltere'nin ısrarı gıymı olmasın ve Berlin ile Londra arasında tayyare ile diplomatik anyaklılığı kop-

lanıp bulanması bu ümiti bir kat daha tahkiye ediyor.

Fakat İngiliz - Alman miza-

keratının İngilizler tarafından ifa edilememesi muhtemeldir. Almanya'nın bilâhale bu mizakarın neticesi dîn Berlinde asıyarak olmasın vaziyetin artık kat'i surette vahimete doğru gittiğini göstermiş oldu.

Çünkü aynı mizakarın ve miz-

akarların neticesi, ya muvafıklaştırma olduğu ya da yoksa hiçbir netice elde edilemediği vakit peşpeşlik alyatı tahsil maktadırlar. M. Hitler'in bu mizakarın, böyle vakitde tay-

yineye karar vermiş olmasın da vakt mizakarlarından bir hayır beklenmediğini ve bilâhalede birer birerle gıymıye karar vermiş ol-

duğuna delil etmek istiyor diyorlar. Nitekim iş bu yolda da gıymıye nihayet beklenen birer birerle netice vermiş ol-

duğuna netice vermiş ol-

duğuna netice vermiş ol-

duğuna netice vermiş ol-

duğuna netice vermiş ol-

duğuna netice vermiş ol-

duğuna netice vermiş ol-

duğuna netice vermiş ol-

duğuna netice vermiş ol-

duğuna netice vermiş ol-

duğuna netice vermiş ol-

duğuna netice vermiş ol-

duğuna netice vermiş ol-

duğuna netice vermiş ol-

duğuna netice vermiş ol-

duğuna netice vermiş ol-

duğuna netice vermiş ol-

duğuna netice vermiş ol-

duğuna netice vermiş ol-

duğuna netice vermiş ol-

duğuna netice vermiş ol-

duğuna netice vermiş ol-

duğuna netice vermiş ol-

duğuna netice vermiş ol-

duğuna netice vermiş ol-

duğuna netice vermiş ol-

duğuna netice vermiş ol-

duğuna netice vermiş ol-

duğuna netice vermiş ol-

duğuna netice vermiş ol-

duğuna netice vermiş ol-

duğuna netice vermiş ol-

duğuna netice vermiş ol-

duğuna netice vermiş ol-

duğuna netice vermiş ol-

duğuna netice vermiş ol-

duğuna netice vermiş ol-

duğuna netice vermiş ol-

duğuna netice vermiş ol-

duğuna netice vermiş ol-

Hitler, Musoliniye Yardım İstemediğini Bildirdi

İngiltere Kralı Jorj

Alman Tayyareleri Varşovayı Üç Defa Bombardıman Ettiler**Polonyalılar 16 Alman Tayyaresi Düşürdüklerini Bildiriyorlar****Polonya Ordusu Her Cephe'de Alman Hücumlarına Mukavemet Ediyor**

Dün günü itibaki herhar Alman hava ve kara kuvvetlerinin Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır. Çünkü Dünge'nin Almanya tayyareleri ve kara kuvvetleri Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır.

Dünge'nin Almanya tayyareleri ve kara kuvvetleri Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır.

Dünge'nin Almanya tayyareleri ve kara kuvvetleri Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır.

Dünge'nin Almanya tayyareleri ve kara kuvvetleri Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır.

Dünge'nin Almanya tayyareleri ve kara kuvvetleri Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır.

Dünge'nin Almanya tayyareleri ve kara kuvvetleri Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır.

Dünge'nin Almanya tayyareleri ve kara kuvvetleri Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır.

Dünge'nin Almanya tayyareleri ve kara kuvvetleri Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır.

Dünge'nin Almanya tayyareleri ve kara kuvvetleri Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır.

Dünge'nin Almanya tayyareleri ve kara kuvvetleri Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır.

Dünge'nin Almanya tayyareleri ve kara kuvvetleri Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır.

Dünge'nin Almanya tayyareleri ve kara kuvvetleri Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır.

Dünge'nin Almanya tayyareleri ve kara kuvvetleri Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır.

Dünge'nin Almanya tayyareleri ve kara kuvvetleri Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır.

Dünge'nin Almanya tayyareleri ve kara kuvvetleri Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır.

Dünge'nin Almanya tayyareleri ve kara kuvvetleri Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır.

Dünge'nin Almanya tayyareleri ve kara kuvvetleri Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır.

Dünge'nin Almanya tayyareleri ve kara kuvvetleri Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır.

Dünge'nin Almanya tayyareleri ve kara kuvvetleri Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır.

Dünge'nin Almanya tayyareleri ve kara kuvvetleri Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır.

Dünge'nin Almanya tayyareleri ve kara kuvvetleri Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır.

Dünge'nin Almanya tayyareleri ve kara kuvvetleri Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır.

Dünge'nin Almanya tayyareleri ve kara kuvvetleri Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır.

Dünge'nin Almanya tayyareleri ve kara kuvvetleri Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır.

Dünge'nin Almanya tayyareleri ve kara kuvvetleri Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır.

Dünge'nin Almanya tayyareleri ve kara kuvvetleri Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır.

Dünge'nin Almanya tayyareleri ve kara kuvvetleri Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır.

Dünge'nin Almanya tayyareleri ve kara kuvvetleri Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır.

Dünge'nin Almanya tayyareleri ve kara kuvvetleri Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır.

Dünge'nin Almanya tayyareleri ve kara kuvvetleri Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır.

Dünge'nin Almanya tayyareleri ve kara kuvvetleri Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır.

Dünge'nin Almanya tayyareleri ve kara kuvvetleri Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır.

Dünge'nin Almanya tayyareleri ve kara kuvvetleri Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır.

Dünge'nin Almanya tayyareleri ve kara kuvvetleri Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır.

Dünge'nin Almanya tayyareleri ve kara kuvvetleri Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır.

Dünge'nin Almanya tayyareleri ve kara kuvvetleri Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır.

Dünge'nin Almanya tayyareleri ve kara kuvvetleri Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır.

Dünge'nin Almanya tayyareleri ve kara kuvvetleri Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır.

Dünge'nin Almanya tayyareleri ve kara kuvvetleri Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır.

Dünge'nin Almanya tayyareleri ve kara kuvvetleri Polonya'nın muhtelif muntazatlarına hücumları ve Polonya kuvvetlerinin mukavemetleri Almanya ile Polonya arasında harp, ilkin, tayyarelerin kullanılmasıdır.

Fransa Reichswehr Komutanı

Son Dakika:**Harbin İstikbalı Bu Gün Belli Oluyor**

Londra, 1 (İstanbul) — Avam Kamarası yarın saat 11 de topla-

nacaktır.

Bu toplaşmada toplantıda İn-

gilterene kat'i vaziyeti tebliğ e-

dilecektir.

İngiltere hükümetinin Hender-

son vasıtasıyla Almanya'yı bildi-

diği mektup, cevabı yarın sabah

4 kâğıda Leh hükümetine giden Al-

man ordularının Leh ordularına ar-

asında cereyan eden harp bütün ola-

dıkça devam etmektedir. Polonyalı-

lar her cepheye mukavemet etmektedir.

Çemberlayn'ın bugünkü beyana-

tında da işaret edildiği vechile

Almanya harbi kesip Polonya

topraklarına tahakkuk etmekte ve İngi-

lter ve Fransa derhal bütün kuv-

vetleriyle Almanya'ya harp cep-

he alacaklardır.

Bu gece Henderston Ribbentrop

tarafından kabul edilmiş ve mül-

kiyet umum müddet devam etmiş-

tir.

POLONYA - ALMANYA

HARBİNDE VAZİYET

Varşova, 1 (Radzi) — Bu sabah

4 kâğıda Leh hükümetine giden Al-

man ordularının Leh ordularına ar-

asında cereyan eden harp bütün ola-

dıkça devam etmektedir. Polonyalı-

lar her cepheye mukavemet etmektedir.

Çemberlayn'ın bugünkü beyana-

tında da işaret edildiği vechile

Almanya harbi kesip Polonya

topraklarına tahakkuk etmekte ve İngi-

lter ve Fransa derhal bütün kuv-

vetleriyle Almanya'ya harp cep-

he alacaklardır.

Bu gece Henderston Ribbentrop

tarafından kabul edilmiş ve mül-

kiyet umum müddet devam etmiş-

tir.

POLONYA - ALMANYA

HARBİNDE VAZİYET

Varşova, 1 (Radzi) — Bu sabah

İK DAM

Siyasi Muhabir: EBUZZIYAZADE VELİD

Sabah Postası

PAZARTESİ 18 EYLÜL - 1939

3 KURUS

Yıl: 1 No: 36 - 113 Tel: İstanbul İkdâm - Tel: 23300

POLONYA ORDULARI HUDUDU GEÇEN SOVYET ORDULARI HARBE BAŞLADI

Sovyetlerin Hareketi Romanyada Endişe Uyandırdı, Ukranyalıların Ayaklanmasından Korkuluyor

İngiltere Ve Fransa Almanyala Harbe Devam Etmek Kararında Olduklarını Tekrar Ediyorlar

Kâğıt Fabrika- sının Kendini Göstermek Si- rası Geldi !

Kâğıt fabrikası için kâğıt fabrikası
göstermek sırası geldi

Amerika Ordusu Motörlü Kıtalarla Takviye Ediliyor

Dün Polonya Üzerine Yürüyen Kızıldurdun Piyadeleri Bir Geçit Resminde

İngiltere ve Fransa Almanyala Harbe Devam Etmek Kararında Olduklarını Tekrar Ediyorlar

İngiltere ve Fransa Almanyala Harbe Devam Etmek Kararında Olduklarını Tekrar Ediyorlar

Almanya Ve Rusyaya Yakın Olan Devletler Seferberlik Yapıyorlar

Polonya Hariciye Nezaretinin Dün Romanyaya Taşındığı Bildiriliyor

Polonyalılar Alman Sovyetlerin Harekete Hücumlarına Şiddetle Geçmesi Her Yerde Mukavemet Ediyorlar Heyecan Uyandırdı

Beşiktaş G. Sarayı 2-0 Mağlup Etti

TEBLİĞLER

FRANSIZ TEBLİĞİ

Paris, 17 (A.A.) — Fransız hükümeti, Almanya ve Polonya üzerindeki Sovyet saldırılarına karşı, bütün Fransız vatandaşlarına, özellikle de Polonya ve Romanya üzerindeki Fransız vatandaşlarına, seferberlik ilan etmiştir. Bu karar, Fransız hükümeti tarafından, Almanya ve Polonya üzerindeki Sovyet saldırılarına karşı, bütün Fransız vatandaşlarına, özellikle de Polonya ve Romanya üzerindeki Fransız vatandaşlarına, seferberlik ilan etmiştir.

ALMAN TEBLİĞİ

Berlin, 17 (A.A.) — Alman hükümeti, Polonya üzerindeki Sovyet saldırılarına karşı, bütün Alman vatandaşlarına, özellikle de Polonya üzerindeki Alman vatandaşlarına, seferberlik ilan etmiştir. Bu karar, Alman hükümeti tarafından, Polonya üzerindeki Sovyet saldırılarına karşı, bütün Alman vatandaşlarına, özellikle de Polonya üzerindeki Alman vatandaşlarına, seferberlik ilan etmiştir.

Hemen hemen her tarafta yaptıkları hücumlara rağmen

Almanlar Fransız

müdafaa tertibatına

nüfuz edemediler

178

MİLLÎ
İnkılabî Gençlik
Gazetesi
ve Hazıranda çıkıyor.
Yeni neslin en müstakbir fikir
gençliğini temsil eden Türk nes-
riyatında görülmeyen yeni bir
hareket yaratır.

Cumhuriyet

SAKA
Herkesin sevdiği en güzel
mizah mecmuasıdır.
Bugün çıkan netis sayı
eni müvezzerlerinden
okumayı unutmayınız.

18 inci yıl sayı: 6057

İSTANBUL — CAGALOĞLU

Perşembe 19 Haziran 1941

Türk - Alman Dostluk Paktı İmzalandı

Muahede 10 seneliktir ve iki memleket arazilerinin masuniyetine ve tamamıyeti mülkiyesine mütakabilen riayeti taahhüd etmektedir

Türk ve Alman hükümetleri

Doğrudan doğruya veya dolayısıyla yekdigeri aleyhine müteveccih hertürlü harekattan içtinab edecekler

C. H. P. Grubu

Basvekilin izahatından sonra muahedeyi ittifaqla ve alkışlar arasında tasvii etti

Muhabir Türkiye namına tezahürat
Bünyeli Vekilleri Şükrü Kuvvetli

Muhabir Almanya namına tezahürat
Büyük Elçi Von Papen

Ankara 18 (A.) — C. H. P. Grubu
18 Haziran 1941 tarihinde günü
18 Haziran 1941 tarihinde günü
18 Haziran 1941 tarihinde günü

PAKTIN METNİ

Ankara 18 (A.) — Bu akşam saat 23.30'ta Berlin'de Vekilleri Şükrü Kuvvetli ve Adolf Hitler arasında Türkiye ve Almanya arasında imzalandı. Bu muahede 10 seneliktir ve iki memleket arazilerinin masuniyetine ve tamamıyeti mülkiyesine mütakabilen riayeti taahhüd etmektedir.

Yeniden istekler edilmekte olduğu anlaşılan
Rumen ordularının mukabil çıkışları
Balkanlar'da bir geçit yanında, burada
Rumen Başvekil General Antonesco bir
harita üzerinde müzakereler yapıyor

Örsle çekik arasında

Bu muahede ile yeni ve kal'li bir emniyet havası içinde yekdigeri bir kere daha ol zımlaş oluyorlar

Hariciye Vekilleri Alman Elçisinin beyanatları

Saracoglu dedi ki: Türk ve Alman milletleri Bu muahede ile yeni ve kal'li bir emniyet havası içinde yekdigeri bir kere daha ol zımlaş oluyorlar

Milli Şefimiz İngiltere Kralını tebrik ettiler

Ankara 18 (A.) — İngiliz Kralı George VI'ya Türkiye Cumhuriyeti Milli Şefi Mustafa Kemal Atatürk tarafından tebrik mektupları gönderildi.

Amerika dört sene sürececek bir harbe hazırlanıyor

Berlinin protestosu Alman hükümeti, sed kararının mukavelelerle tezdad teşkil ettiğini ilirdi

Rumanyada hummalı hazırlıklar

Umumi seferberlik ikmal ediliyor Rumanyanın Besarabyayı almak üzere harekete geçeceği söylenmektedir

Müttefikler Beyruta 20 kilometre yaklaştılar

Şam kapılarında... Vişî kuvvetlerinin mukabil taarruzları önleni ve bir şehir istirdad olundu

Yeni kararlar

100 kilodan fazla buğday, arpa ve yulaf satışlarında azami satış fiyatlarını tanımlan eden kararname ilga ediliyor

Ticaret Vekili Mustafa Ökmen

Hastalara francala nasıl verilecek?

Belediye veya Hükümet tababetinden rapor almak lazım

Garb çölünde üç günlük bir muharebeden sonra...

İngiliz k'ları hareket üslerine avdet etti

Tanklar, tayyareler arasındaki çarpışma- lar pek şiddetli oldu

Kahire 18 (A.) — İngilizlerin İtalyan kuvvetleri önündeki başarıları...

Birkaç söz

Avrupa geviş getiriyor

Yeni kararlar

100 kilodan fazla buğday, arpa ve yulaf satışlarında azami satış fiyatlarını tanımlan eden kararname ilga ediliyor

...bir hâsâr olmamıştır. Gece avıan
tayyarelerle donanma dağı bataryalar
3 İngiliz tayyaresi düşürmüştür.
Münferiden üpen Sovyet tayyarele
E Koenigsberg ve Memelde meakın
mahalleleri bombardıman etmişlerdir.
Bu hücumlar bilhassa harp esirleri a
sında ziyata sebebiyet vermiştir.
Her çok binalar yakılmıştır ve hasara
dramadır.

Adapazarı-Bolu
Umumi Nakliyat Şirketi
Kuruluş: 1909
Tehlike: 1918
Adapazarı-Bolu
Tehlike: 1918
TELEGR. ADROL

Cumhuriyet

İSTANBUL - CAGALOGLU
19 uncu yıl sayı: 6499
Cuma 18 Eylül 1942

Yayın: 18 Eylül 1942
YURD ve DÜNYA
BAKIR ADAM
RENKLI PEŞ
ARMED HALID KIR

Miî Şef İnönü Dün sabah İstanbul'a şeref verdiler

Türk-Macar dostluğu

Günümüzde Türk-Macar dostluğu, Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir. Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir. Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir.

Mustafa Kemal Atatürk

Balkanlar için büyük bir önem taşıyan bu dostluk, Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir. Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir.

Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir. Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir.

Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir. Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir.

Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir. Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir.

Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir. Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir.

Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir. Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir.

Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir. Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir.

Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir. Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir.

Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir. Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir.

Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir. Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir.

Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir. Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir.

Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir. Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir.

Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir. Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir.

Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir. Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir.

Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir. Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir.

Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir. Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir.

Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir. Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir.

Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir. Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir.

Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir. Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli konulardan biridir.

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Mustafa Kemal Atatürk ile diğer yetkililer

Bütün haberler Anadolu Ajansı ve diğer haber kurumları tarafından hazırlanmıştır.

M. Filofun beyanları

Gayemiz, Mihvere dayanarak

Rumen Ajansı Stalingrad'ın işgalini haber veriyor

Fakat Berlin telgrafları, şehrin sokaklarında hâlâ kanlı savaşların devam ettiğini bildiriyor

Alman harp tebliği

Stalingrad'da her ev siper haline girdi

Kar İzleri örttü

Stalingrad'da her ev siper haline girdi

Stalingrad'da her ev siper haline girdi

Stalingrad'da her ev siper haline girdi

Stalingrad'da her ev siper haline girdi

Stalingrad'da her ev siper haline girdi

Stalingrad'da her ev siper haline girdi

Stalingrad'da her ev siper haline girdi

Stalingrad'da her ev siper haline girdi

Stalingrad'da her ev siper haline girdi

Stalingrad'da her ev siper haline girdi

Stalingrad'da her ev siper haline girdi

Stalingrad'da her ev siper haline girdi

Stalingrad'da her ev siper haline girdi

Stalingrad'da her ev siper haline girdi

Stalingrad'da her ev siper haline girdi

Stalingrad'da her ev siper haline girdi

Stalingrad'da her ev siper haline girdi

Stalingrad'da her ev siper haline girdi

Stalingrad'da her ev siper haline girdi

Stalingrad'da her ev siper haline girdi

Stalingrad'da her ev siper haline girdi

Stalingrad'da her ev siper haline girdi

Stalingrad'da her ev siper haline girdi

Stalingrad'da her ev siper haline girdi

Stalingrad'da her ev siper haline girdi

Stalingrad'da her ev siper haline girdi

Stalingrad'da her ev siper haline girdi

Stalingrad'da her ev siper haline girdi

Stalingrad'da her ev siper haline girdi

Stalingrad'da her ev siper haline girdi

Stalingrad'da her ev siper haline girdi

Stalingrad'da her ev siper haline girdi

Stalingrad'da her ev siper haline girdi

Bütün haberler Anadolu Ajansı ve diğer haber kurumları tarafından hazırlanmıştır.

Ruzvelt - Çörçil mülakatı

M. Ruzvelt konferansı "şartsız teslim toplantısı," olarak isimlendirdi

M. Çörçil diyor ki: "Konferansın neticeleri müttefik kıt'aları zafere doğru koşturacaktır,"

Toytime göre Kazablânka yapılan görüşmelerin belli başlı mevzuunu işgal alındığı Avrupa'ya yapılacak taarruz teşkil etmiştir

Berlinde akisler

Vaşington 27 (A.A.) — Amerikan tebliği, 27 Sonkânun Casablanca günü «Greenwich saatleri saat 2 de, Fransız Fasunda Kazablânka müttefikler umumî taarruzuna tarafından nezdî - miştir.

Birçok Amerika cümhuriyetleri İngiltere başlıklı 14 Sonkânun Kazablânka günü - zafere bulundular. Bu mülakatlerde her iki memleket tarafları da her iki memleket kurmay subayları da bulundular. Kurmay subayların gün zarfında günde üç defa (Devam 3 üncü sayfa)

Russell ve Çörçil son defa Vaşingtonda toplanan Müttefik milletler konferansında

İtalyada kömür sıkıntısı

Mektepler iki ay
tatil edildi

Royter ajansına göre Mussolini hastalanmış ve yatağa düşmüştü

Berlin 27 (A.A.) — Anadolu ajansının hususî muhabir bildiği:

Romada gelen haberlere göre, harbî ekonomisi bu yıl italya'da geniş ölçüde tedbirler yapmak zorunda bırakılmış. Büyük bir kısmı, Almanya'dan gelen kimyasal fabrika (Devam 3 üncü sayfa)

Şimali Afrikada savaşlar

Müttefikler mihrer tarafından işgal edilen mevzileri geri aldılar

Şimali Afrikadaki müttefik umumî karargâhı 27 (A.A.) — Başın toplanan tebliği. Casablanca, vaktinde ve doğru zamanda müttefik kuvvetleri son hareketleri sonunda düşman tarafından alınan mevzileri geri aldılar. Bu mevzileri, müttefikler, tahkimatla meşgul oldular. (Devam 3 üncü sayfa)

Sovyetler merkez cephesinde şiddetli bir taarruza geçtiler

Berlin, Stalingrad şehrine giren bir Sovyet grubunun imha edildiğini bildiriyor

Berlin, 27 (A.A.) — Alman orduları umumî karargâhının tebliği. Şark cephesinin büyük kısmı her bütün şiddetle devam ediyor. Alman ordusunun karşıya çıkarak Stalingrad şehrinin harabelerinde tutunmaktadır. Sovyetlerin karadan ve havadan yapılabilecek bütün taarruzları ellerinde bulunan ve istisnalar kullanılarak geri püskürtülen Alman ordusu durdurulmaktadır. Şark cephesinde giren bir düşman grubu şiddetli karşımalardan sonra imha edilmiştir. Kuban bölgesinde kütanelerin hareketleri ertelenmektedir. (Devam 3 üncü sayfa)

Askerî vaziyet

Almanlar Rostofun tahliyesi cihetine gidecekler mi?

Yazan: Emeklî general K. D.

1 — Doğu cephesinde 24 ve 25 Ekim'den itibaren haberlerden doğu cephesinde taarruz eden Alman kuvvetleri, 24 tarihli Alman tebliği, Rostofun tahliyesi ve Stalingradta Alman ve Rus kuvvetlerinin durumları.

25 tarihli Alman tebliği de bu gün itibarıyla 3000 kilometreyi aşarak doğu cephesinin mükâtili noktalarında cereyan etmekte olan çok şiddetli ve kanlı muharebeleri hâlas etmiş ve Stalingradta Almaniyeye bürünmüş yavaş bir ideal, (Devam 7 inci sayfa)

Varlık vergisini ödemeyenler ilk katile dün akşam Aşkaleye yollandı

Katile azalarından ikisi son dakikada 497,000 lira tediye ederek serbest bırakıldılar

Aşkale yolcuları tıbbî Uludağ seyahatine çıkar gibi giyinmişlerdi. Ayaklarında golf pantolonları gözlerinde kar gözlükleri vardı

Vagon penceresinden duyulan ses: "Kuzum, mösyö Alber, para meselesini çabuk bitir, belki Ankaradan önerim."

Aşkale yolcuları Erzurum treninde alımlara maruz kaldılar

Varlık vergisi borçlarını ödemeyen ve tediye hüsnü niyet göstermiyerek birkaç gün evvel

zabta tarafından yakalanan ve 32 kişilik ilk katile dün gece Kadıköy Modapalastaki kamp saat 20 de kaiken Erzurum trenine nakledilen mükâtilerden. (Devam 7 inci sayfa)

müttefikler 12 adaya hücum edecekler

London 27 (A.A.) — Alman radyosu, dün akşam müttefiklerin 12 adaya hücum edilecekleri müessesat 1200 kilometre sonra Orta Asya'da 60 ile 80,000 arasında Amerikan askeri bulunduğunu ve bunların arasında birçok para - gücü teşkilatının mevcut olduğunu tahmin etmekte idi.

Mostoviy Büyük Elçimiz

Kahire, 27 (A.A.) — Türkiye Sovyetler Birliğindeki Büyükk Elçisi Cevat Akıncı, Kahire'den geçerken dün Mısır Başvekilî Nâhas paşası ziyaret etmiştir.

Şehir meclisinin dünkü kararları

Elektrik, havagazı, telefon, nakil vasıtaları ücretlerine ikişer kuruş zam edildi

Ayrıca yapılacak kömür zammı ile elektriğin kilovatı 23, havagazının metre mikabı 15 kuruş çıkacak

Şehir Meclisi, dün saat 15,30'da toplanarak alâkâder emri - da vali ve belediye reisi doktor memurlara havale edilmiş olan emir - lerle ilgili mütakere ve kabul ol - lunmuş ve erteleme günkü fevka - miştir. (Devam 2 inci sayfa)

Takvimlere göre senesinin en soğuk günü

Kara kış dün birdenbire bastırdı

Nakil vasıtaları intizamını kaybetti, telefon, telgraf hatları bozuldu, denizdeki fırtınadan balık sürüleri sahile vüduar, kanca ile balık tutanlar oldu

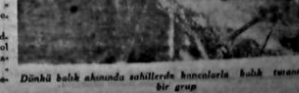
Erveki gece sabaha karşı yağış karayeli fırtınası ve her gün de akşam kadar devam etmiştir.

Dün sabah yataklarından kalkan İstanbullular, şehri tem bir kara kış manzarası içinde karşılaştılar.

Fırtına ve kar yığışından meydana gelen umumî hayat intizamını kaybetmiş, nakil vasıtalarının ilk hareketleri bozulmuştur.

Dün hava vaziyeti hakkında malûmat almak üzere müteaddit defa telefonla soruşturma Kan - dilli rasadhanesi bir türlü cevap vermemiştir. Bunun üzerine ken - dileri evinde bulundukları Kan - dilli rasadhanesi müdürü profesör Fatin uyarı söylemiştir.

— Sahibkâhberi ertelenen rasad - haneye bir tırla çıkmış. Yol - dan kaldı. Her taraf kara kar - kalı, diğer memurlar da rasad - haneye idmar edilmiş, rasadha - ne - (Devam 7 inci sayfa)

Dünkü balık ahşabında sahillerde hanelerde balık tutanların bir grup

Sıtma mücadele ekipleri yarından itibaren evleri ziyaret etmeğe başlayacaklar

Sahibi: Necmeddin Sadak — Negriyat müdürü: Hikmet Feridun Es — AKŞAM Matbaası

Bugün saat 16 da M. Churchill, Truman, Stalin ve
Gl. deGaulle radyoda birer nutuk söyleyecekler

1929 - 1945 senelerindeki siyasi mantık, müstakbel nesilleri cidden yagurtacaktır. Bu Japon mülahazası da tarihlerde yer alacak tipik bir misaldir.

Refik Halid Karay

191

